

MEĐUNARODNA POLITIKA

BEOGRAD
GOD. LXXII, BR. 1182
MAJ–AVGUST 2021.

Nebojša Vuković

U KINESKOJ SENCI – VOJNOSTRATEGIJSKO
PARTNERSTVO INDIJE I JAPANA

Stefan Bošković

SKA SHTETI, SKA LIGJ!
(NEMA DRŽAVE, NEMA ZAKONA!)
UNUTRAŠNJI POLITIČKI IZAZOVI
I TRANZICIONE POTEŠKOĆE
U ALBANIJU 1990–1997

Miloš Srzentić

STRUKTURNE PROMENE
U PRIVREDAMA SAD I EU
PROUZROKOVANE ŠIRENJE KLASERA

Jelena Lopičić Jančić

MEĐUNARODNOPRAVNI ASPEKT INSTITUTA
POČASNOG KONZULA

Aleksandar Jazić

POLITIKA EVROPSKE UNIJE
U OBLASTI ZAŠTITE OD VANREDNIH
SITUACIJA I KATASTROFA:
JAČANJE PRIPREMLJENOSTI I SPREMNOST
ZA DELOVANJE U TREĆIM DRŽAVAMA

Institut za međunarodnu
politiku i privredu

MEĐUNARODNA POLITIKA

Makedonska 25, 11000 Beograd, poštanski fah 413, tel. +381 11 3373 824 (glavni i odgovorni urednik)
Internet: www.diplomacy.bg.ac.rs/medjunarodna.htm

UDK 327

ISSN 0543-3657

Godina LXXII, br. 1182, maj-avgust 2021.
izlazi četvoromesečno

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu,
11000 Beograd, Makedonska 25

Direktor Instituta

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ

Glavni i odgovorni urednik

Dr Vladimir TRAPARA

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

Dr Ana JOVIĆ-LAZIĆ

Sekretar redakcije

Msr Dragana DABIĆ

Izdavački savet

- Prof. dr Tanja MIŠČEVIĆ, Regionalni savet za saradnju, Sarajevo
Dr Tian DEVEN, Institut za evropske studije Kineske akademije društvenih nauka
Prof. dr Liu ZUOKUI, Institut za evropske studije
Kineske akademije društvenih nauka, Peking
Dr Hue LI, Institut za svetsku ekonomiju i politiku
Kineske akademije društvenih nauka, Peking
Prof. dr Ivo VISKOVIĆ, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Luka BRKIĆ, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
Dr Žoltan HAJDU, Mađarska akademija nauka, Pečuj
Dr Hrvoje BUTKOVIĆ, Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb
Dr Biser BANČEV, Institut za balkanske studije Bugarske akademije nauka, Sofija
Dr Marina JOVIĆEVIĆ, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije
Dr Miroslav GLIŠIĆ, Univerzitet odbrane Republike Srbije
Doc. dr Dejan STOJKOVIĆ, Univerzitet odbrane Republike Srbije
Dr Violeta RAŠKOVIĆ-TALOVIĆ, Fakultet za međunarodnu politiku i bezbednost
Univerziteta Union „Nikola Tesla”, Beograd
-

Uređivački odbor

Prof. dr Aleksis TRUD, Univerzitet u Versaju, Versaj
Dr Gordon BARDOŠ, Istraživački centar za jugoistočnu Evropu, Njujork
Prof. dr Miroslav MLADENović, Fakultet bezbednosti, Univerziteta u Beogradu
Dr Edita STOJIC-KARANović, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Aleksandar JAZIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Ivan DUJIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Žaklina NOVIĆIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Prof. dr Petar STANOJEVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Dr Stevan GAJIĆ, Institut za evropske studije, Beograd
Dr Dušan DOSTANIĆ, Institut za političke studije, Beograd
Dr Dragan PETROVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Jelica GORDANIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Lektura

Maja JOVANOVIĆ

Prelom

Sanja BALOVIĆ

Štampa

Mala knjiga+, Zetska 15, Novi Sad

Godišnja pretplata

Zahtev za pretplatu slati na adresu: *Međunarodna politika*, Makedonska 25,
11000 Beograd, poštanski fah 413, uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka a.d. Beograd, Makedonska 32

Za inostranstvo

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel./fax +381 11 20 84 229, e-mail: bfsbooks@sezampro.rs

Oglasi

Informacije o ceni i raspoloživom oglasnom prostoru mogu se dobiti na telefon
(011) 337 38 25 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

Pogledi izneti u člancima odražavaju lični stav autora,
a ne nužno i stav Izdavačkog saveta i Uredništva

Izlaženje časopisa *Međunarodna politika* finansira
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

MEĐUNARODNA POLITIKA

UDK 327

Godina LXXII, br. 1182, maj-avgust 2021.

ISSN 0543-3657

Sadržaj

Nebojša Vuković

U kineskoj senci – vojnostrategijsko partnerstvo Indije i Japana 5

Stefan Bošković

Ska shteti, ska ligj! (Nema države, nema zakona!)
Unutrašnji politički izazovi i tranzicione poteškoće
u Albaniji 1990–1997 33

Miloš Srzentić

Strukturne promene u privredama SAD i EU
prouzrokovane širenjem klastera 65

Jelena Lopičić Jančić

Međunarodnopravni aspekt instituta počasnog konzula 87

Aleksandar Jazić

Politika Evropske unije u oblasti zaštite
od vanrednih situacija i katastrofa:
jačanje pripremljenosti i spremnost za delovanje u trećim državama 109

PRIKAZI

Jovanka Kuvekalović-Stamatović

Vladimir Cvetković: *Nauke bezbednosti: vrste i oblici* 127

Nevena Stanković

Goran Nikolić, Predrag Petrović: *Poluskriveni ekonomski fenomeni* 131

UDK 327(540:520)
Biblid 0543-3657, 72 (2021)
God. LXXII, br. 1182, str. 5-32
Izvorni naučni rad
Primljen: 14.4.2021.
Prihvaćen: 14.6.2021.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2021.72.1182.1

Nebojša VUKOVIĆ¹

U kineskoj senci – vojnostrategijsko partnerstvo Indije i Japana

SAŽETAK

U radu se kritički analizira i sagledava vojnostrategijsko partnerstvo Indije i Japana koje je inicirano sredinom prethodne decenije. U uvodnom delu rada, uz oslonac na saznanja i uvide drugih autora, izvedena je definicija ovakvog partnerstva i opisane su strukturne promene u međunarodnim odnosima tokom ovog veka, koje su omogućile/podstakle pojavu indijsko-japanskog partnerskog odnosa u oblasti bezbednosti. U središnjem delu rada opisan je sadržaj tog partnerstva, kao i motiv njegovog pokretanja i ukazano je na njegove pozitivne aspekte za obe zemlje, ali i na ograničenja u realizaciji i krajnjim dometima. Takođe, autor rada ukazuje na vojno-tehničku saradnju kao na najvredniju, i do sada nedovoljno iskorišćenu komponentu tog partnerstva. U završnom delu rada sumirana su saznanja o ovom partnerstvu i njegovim važnijim dimenzijama, i formulisano je predviđanje u pogledu njegovih daljih perspektiva. U radu se najviše koristi analitičko-sintetička metoda istraživanja.

Ključne reči: Indija, Japan, Kina, strateško partnerstvo, Indo-Pacifik.

¹ Nebojša Vuković, naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, E-mail: nebojsa@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2021. godine“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2021. godine.

Vojnostrategijsko partnerstvo – suština i forme

Za sintagmu na engleskom jeziku – *strategic partnership* – u srpskom jeziku postoje dva prevoda, odnosno, u ovom slučaju partnerstvo (partnership) može biti strateško ili strategijsko. Kako upotreba ovih prideva nije do kraja normirana u našoj stručnoj i naučnoj literaturi u pogledu toga koji od njih ima više vojnu a koji civilnu konotaciju, autor ovog rada je zarad izbegavanja dvosmislenosti i nedoumica izabrao pridev „vojnostrategijski“ prilikom opisivanja i analize partnerstva Indije i Japana, svesno stavljajući naglasak na bezbednosnu dimenziju tog odnosa.

Nije preterivanje ako se kaže da međunarodna zajednica živi u doba strateških partnerstava. Prema rezultatima jednog istraživanja koje je objavljeno prethodne godine, samo SAD i NR Kina sklopili su preko 130 strateških partnerstava širom sveta, dok su ostali značajniji subjekti međunarodnih odnosa, poput EU, Ruske Federacije, Brazila, Indije, Japana, Južne Afrike i Australije, uspostavili oko 50 takvih odnosa.² U međuvremenu taj broj se svakako uvećao. Sadržaj sklopljenih strateških partnerstava varira u širokom rasponu – od vojne saradnje, preko jačanja ekonomskih odnosa, do unapređivanja uzajamnih odnosa u svim bitnim segmentima međudržavne saradnje (politika, diplomatija, bezbednost). Može se konstatovati da svoju „popularnost“ koncept strateškog partnerstva delom duguje sadašnjem „duhu vremena“, odnosno stadijumu u razvoju međunarodnih odnosa u kojem se subjekti tih istih odnosa sve manje oslanjaju na međunarodne strukture, višestranu pregovore i pozitivna angažovanja, koja imaju utemeljenje u međunarodnim pravilima i strukturama, a sve više na kalkulacije u kojima su obavezno, pored dobitnika, prisutni i gubitnici (zero-sum calculations), na politiku sa pozicija moći i na kratkoročnu dobit.³ Ovakvo objašnjenje oslikava strateško partnerstvo kao *ad hoc* instrument koji državama služi da relativno bezbedno egzistiraju i unapređuju vlastite interese (po principu „od danas do sutra“) u anarhičnim međunarodnim odnosima. Sa druge strane, ne može a da se ne zapazi da su okončanje bipolarizma, i docnija trgovinska liberalizacija i globalizacija, u velikoj meri poništili pređašnje ideološke frontove, i ekonomski, informaciono i tehnološki uvezali bivše suparnike, problematizujući tako u manjoj ili većoj meri strukture, procedure, instrumente i institucije spoljne politike koji su nasleđeni iz Hladnog rata. Verovatno najvažniji njegov relikv jeste NATO – klasični vojno-politički blok koji već trideset godina, tragajući za svrhom svog postojanja, proširuje svoje članstvo, vodi ratove i politiku konfrontacije. Ne tako davno, pre nekoliko godina, bivši predsednik SAD Donald Tramp (Donald Trump) stavio je

² Anna Michalski, *Diplomacy in a Changing World Order: The Role of Strategic Partnerships*, Swedish Institute of International Affairs, Stockholm, 2019, p. 4.

³ Ibidem

upitnik nad njegovim postojanjem, dok je francuski predsednik Emanuel Makron (Emmanuel Macron) pre dve godine izjavio da je ovaj savez doživeo moždanu smrt. Dakle, sazeo je momenat da se i sa najviših mesta u državama NATO članica propituje svrha njegovog postojanja, kao jednog od najznačajnijih simbola Hladnog rata i minulih vremena.

Stoga, nije sasvim neopravdano mišljenje da je u današnjem „sve više međuzavisnom svetu, uloga savezništava (the role of alliances), koja je bila središnja u strateškoj politici kroz istoriju, počela da bleđi“. ⁴ Drugim rečima, u svetu gde su svi značajni akteri svetske politike sa ukrštenim ili čak antagonističkim interesima istovremeno uzajamno zavisni i uslovljeni (poput SAD i Kine kada je u pitanju ekonomija/trgovina ili EU i Rusije kada je reč o energetici), formalna „savezništva ne nude onu vrstu koristi koju su nudila u manje međuzavisnom svetu, budući da saveznik ne može, u praksi, da ponudi punu podršku jednoj državi zbog svog odnosa međuzavisnosti sa (njegovim) protivnikom“. ⁵

Sa ovim stavom se podudara mišljenje Tomasa Vilkinsa (Thomas Wilkins) da strateško partnerstvo nije sinonim za savez ili koaliciju. Zarad utemeljenosti ove konstatacije, isti autor je pokušao da formuliše nekoliko ključnih odlika strateških partnerstava. Prema njegovom mišljenju, strateško partnerstvo se pre kreira oko „opšte (bezbednosne) svrhe“ nego oko nekog specifičnog zadatka poput odvratanja ili borbe protiv neprijateljske države. Potom, strateška partnerstva su prevashodno aranžmani koje vode ciljevi, a ne aranžmani koje vode pretnje. Treća odlika partnerstva odnosi se na njegovu neformalnu prirodu i niske troškove angažovanja. Sledeća (četvrta) karakteristika tiče se primarnosti ekonomskog aspekta strateškog partnerstva, zajedno sa bezbednosnim. ⁶ Docnije, prilikom analize indijsko-japanskog vojnostrategijskog partnerstva videće se da prvo i drugo svojstvo strateških partnerstava, koje je Vilkins izveo, ne odgovara sasvim realnosti, barem kada je reč o odnosu Indije i Japana, jer je njihovo sve veće zbližavanje upravo uslovljeno, uz prećutno podrazumevanje, obostranom percepcijom NR Kine kao pretećeg hegemonu kojem treba parirati.

Indijski autori Radžesh Basrur i Sumita Narajan Kuti (Rajesh Basrur and Sumitha Narayanan Kutty) takođe su izveli nekoliko ključnih svojstava strateških partnerstava koja se po svom sadržaju tek delimično preklapaju sa karakteristikama koje je formulisao Vilkins. Prema njihovom mišljenju, za razliku od savezništava, strateška partnerstva nisu izričito usmerena na

⁴ Rajesh Basrur and Sumitha Narayanan Kutty, „Conceptualizing Strategic Partnerships“, in: Rajesh Basrur and Sumitha Narayanan Kutty (eds.), *India and Japan: Assessing the Strategic Partnership*, Palgrave Macmillan, London, 2018, p. 5.

⁵ Ibid., p. 6.

⁶ Thomas S. Wilkins, „Russo-Chinese Strategic Partnership: A New Form of Security Cooperation?“, *Contemporary Security Policy*, Vol. 29. No. 1, 2008, pp. 360-361.

identifikovanog neprijatelja. Pored toga, strateška partnerstva su ograničena i fleksibilna, i ne uključuju dublje angažovanje koje podstiče na akciju (do not involve deep action-inducing commitments), naspram bezbednosti ili čak političke pozicije partnera. Treća odlika strateškog partnerstva, prema njihovom viđenju, jeste redovna interakcija na visokom političkom nivou, uključujući sastanke šefova vlada, ali i civilnih i vojnih zvaničnika na nižem nivou. Četvrta odlika odnosi se na bezbednosnu saradnju posredstvom transfera oružja, zajedničkih vojnih vežbi, strateških dijaloga i razmene obaveštajnih podataka. Konačno, osim bezbednosti, strateška partnerstva se obično šire i na druge uzajamno korisne interakcije, posebno na ekonomsku razmenu.⁷ Kada se budu u narednim poglavljima ovog rada analizirali odnosi Indije i Japana, navedene karakteristike koje su izdvojili Basrur i Narayanan Kuti, poslužiće kao svojevrsni „markeri“ zarad afirmisanja ili opovrgavanja teze o postojanju strateškog partnerstva između ove dve države.

Konačno, valjalo bi, uz sve rizike nepreciznosti i nedoslednosti, da se formuliše definicija vojnostrategijskog partnerstva. Reč je o bilateralnom odnosu država, regulisanom najčešće kroz jedan ili više ugovora, u kojem dve strane na uzajamnu korist svestrano razvijaju odnose na polju odbrane i bezbednosti tokom mira (vojnotehnička saradnja, vojno obrazovanje, obuka, konsultacije visokih zvaničnika, zajedničke vežbe i manevri, razmena obaveštajnih podataka), bez obaveze da u slučaju oružanog konflikta u isti stupe u korist zemlje-partnera ili da je pomognu na bilo koji drugi način. Vojnostrategijsko partnerstvo može, ali i ne mora da bude komponenta strateškog partnerstva između dve države, koje podrazumeva naročito intenzivnu bilateralnu saradnju, često uz uzajamne prateće preferencije kada su u pitanju politički (diplomatski) i ekonomski odnosi.

Istorija indijsko-japanskog strateškog partnerstva

Nakon okončanja Drugog svetskog rata Indija i Japan su stupili u formalnu interakciju 1952. godine, kada su dve strane potpisale mirovni sporazum i uspostavile diplomatske odnose. Solidna osnova za međusobno uvažavanje postavljena je godinu dana ranije, kada je Indija odbila da prisustvuje ceremoniji potpisivanja Mirovnog sporazuma sa Japanom (Mirovnog sporazuma u San Francisku), pod egidom SAD, kojim je formalno završen Drugi svetski rat, smatrajući da je japanski suverenitet okrnjen i da ne može biti ravnopravan partner za potpisivanje ugovora (taj indijski postupak i danas se veoma ceni u Japanu). Stoga je uspostavljanje diplomatskih odnosa pomereno za 1952. godinu, kada je formalni suverenitet Japana u potpunosti obnovljen. Krajem 1950-ih godina, politički odnosi dve

⁷ Rajesh Basrur and Sumitha Narayanan Kuty, "Conceptualizing Strategic Partnerships", op. cit., p. 7.

zemlje su srdačni (1957. godine japanski premijer posećuje Indiju, i te iste godine indijski uzvraća posetom, a naredne 1958. indijski predsednik posećuje Japan), dok svoj zamah zadobijaju i ekonomski odnosi, pre svega zahvaljući Japanu koji se pojavljuje kao kreditor. Indiju su 1960. godine posetili tada princ-prestolonaslednik Akihito i princeza Mičiko, i srdačno su bili dočekani.⁸

Ipak, već 1960-ih godina, i najvećim delom tokom naredne dve decenije, odnosi Indije i Japana nisu bili posebno bliski, niti razvijeni, s obzirom na to da je Indija bila jedan od lidera Pokreta nesvrstanosti, dok je Japan svoju (geo)političku sudbinu čvrsto vezao za globalne interese i strategiju Sjedinjenih Američkih Država. Kada je Indija 1971. godine potpisala sporazum sa Sovjetskim Savezom o miru, prijateljstvu i saradnji, i postala svojevrsni strateški partner SSSR-a, odnosi sa Japanom su još više gurnuti na periferiju.⁹ Tek sa slabljenjem hladnoratovske napetosti, od polovine 1980-ih godina, odnosi Indije i Japana počinju ponovo da se razvijaju i jačaju na obostranu korist. Tokom poslednje decenije XX veka, u periodu nesporne globalne dominacije SAD, dve zemlje razvijaju bilateralne odnose pre svega u domenu ekonomije, ali bez posebno izražene političke bliskosti ili potvrde identičnosti interesa.

Ipak, već 2000. godine, prilikom susreta japanskog premijera Joširo Morija (Yoshiro Mori) i indijskog premijera Atala Bihara Vadžpajija (Atal Bihari Vajpayee), dve strane postižu saglasnost da uspostave „Globalno partnerstvo u XXI veku“ (Global Partnership in the 21st Century).¹⁰ Naredne godine, prilikom uzvratne posete indijskog premijera Japanu, dve strane izdaju „Zajedničku deklaraciju Japana i Indije“ (Japan-India Joint Declaration) u kojoj se naglašava, da dve države dele ideje demokratije i tržišne privrede, i da će ojačati saradnju zarad doprinosa prosperitetu i stabilnosti Azije i sveta u XXI veku.¹¹ Tokom posete japanskog premijera Džuničira Koizumija (Junichiro Koizumi) Indiji 2005. godine, gde mu je domaćin bio Manmohan Singa (Manmohan Singh), postignut je dogovor da se razviju sveobuhvatni odnosi sa naglaskom na ekonomiji. Tada je potpisana „Zajednička izjava; indijsko-japansko partnerstvo u novoj azijskoj eri: strateška orijentacija indijsko-japanskog globalnog partnerstva“ (Joint Statement, India-Japan Partnership in a New Asian Era: Strategic Orientation

⁸ Brief Note on India-Japan Bilateral Relations, https://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/India-Japan_Bilateral_Brief_feb_2020.pdf; Pristupljeno: 19/03/2021.

⁹ Thomas F. Lynch III and James J. Przystup, *India-Japan Strategic Cooperation and Implications for U.S. Strategy in the Indo-Asia-Pacific Region*, Institute for National Strategic Studies, Washington, D.C., 2017, p. 5.

¹⁰ India-Japan Relations, January 2013, https://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/Japan_Relations_-_Jan_2013.pdf; Pristupljeno: 24/03/2021.

¹¹ Japan-India Joint Declaration, December 10, 2001, <https://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/india/joint0112.html>; Pristupljeno: 24/03/2021.

of India-Japan Global Partnership), u kojoj se navodi da „globalno partnerstvo između Indije i Japana održava široku konvergenciju njihovih dugoročnih političkih, ekonomskih i stratejskih interesa, aspiracija, ciljeva i zabrinutosti“.¹² U decembru 2006. godine, prilikom posete indijskog premijera Manmohana Singa japanskom kolegi Šinzo Abeu (Shinzo Abe), potpisana je „Zajednička izjava ka indijsko-japanskom strateškom i globalnom partnerstvu“ (Joint Statement Towards India-Japan Strategic and Global Partnership). U ovom dokumentu, istaknuto je da dve zemlje dele drevne veze (ancient bonds) i civilizacijsko nasleđe za ponos (proud civilisational heritage). Takođe, navedeno je da su Indija i Japan prirodni partneri (natural partners) kao najveće i najrazvijenije demokratije u Aziji. Uzimajući u obzir sličnu percepciju međunarodnih odnosa, zajedničke vrednosne orijentire i uzajamne interese, u izjavi se navodi rešenost da se uspostavi strateško i globalno partnerstvo koje će uključivati: bliskiju političku i diplomatsku koordinaciju, sveobuhvatan ekonomski angažman, jače odbrambene odnose, veću tehnološku saradnju, kao i rad usmeren ka uvećanju kulturnih veza, obrazovne povezanosti i međuljudskih kontakata.¹³ Na temelju ove izjave, tokom narednih petnaest godina, Japan i Indija su dosegli zavidan nivo odnosa na poljima politike, ekonomije i odbrane, koji zaista mogu da se obeleže sintagmom „strateško partnerstvo“. Štaviše, 2014. godine, tokom posete indijskog premijera Narendre Morija (Narendra Mori) Japanu, u okviru redovnog godišnjeg samita najviših zvaničnika dve države, ovi odnosi su definisani kao „specijalno strateško i globalno partnerstvo“ (Special Strategic and Global Partnership).¹⁴ Naredne 2015. godine, tokom posete japanskog premijera Šinzo Abea Nju Delhiju, dve strane su objavile dokument pod nazivom „Japan i Indija, vizija 2025. Specijalno strateško i globalno partnerstvo“ (Japan and India Vision 2025 Special Strategic and Global Partnership) u kojem se detaljno, u 43 paragrafa, definiše, opisuje i konkretizuje indijsko-japansko partnerstvo, i spominju SAD i Australija kao sagovornici (partneri) na trilateralnim samitima: Japan-Indija-SAD i Japan-Indija-Australija.¹⁵

¹² Joint Statement, India-Japan Partnership in a New Asian Era: Strategic Orientation of India-Japan Global Partnership, April 29, 2005, <https://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/6627/joint+statement+india>; Pristupljeno: 24/03/2021.

¹³ Joint Statement Towards India-Japan Strategic and Global Partnership, December 15, 2006, <https://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/6368/Joint+Statement+Towards+IndiaJapan+Strategic+and+Global+Partnership>; Pristupljeno: 24/03/2021.

¹⁴ Brief Note on India-Japan Bilateral Relations, op. cit.

¹⁵ Japan and India Vision 2025 Special Strategic and Global Partnership, December 12 2015, https://www.mofa.go.jp/s_sa/sw/in/page3e_000432.html; Pristupljeno: 25/03/2021. Treba naglasiti da su u tekstu navedene samo pojedine deklaracije, a da se praktično svake godine prilikom susreta premijera dve zemlje potpiše i određena zajednička izjava sa „upečatljivim“ nazivom. Tako je 2009. godine potpisana „Zajednička izjava o novoj

Vojnostrategijska komponenta indijsko-japanskog strateškog partnerstva

S obzirom na specifične geografske (udaljenost između Indije i Japana meri se hiljadama kilometara) i političke okolnosti (Japan je u vojnom smislu čvrsto vezan uz SAD i njegovo zakonodavstvo je restriktivno u pogledu pribegavanja upotrebi sile od strane vlastitih vojnih snaga, dok Indija decenijama sledi politiku strateške autonomije), Indija i Japan su razvili uzajamno produktivno vojnostrategijsko partnerstvo u okviru šireg strateškog partnerstva. Na bazi rešenosti dve zemlje, izražene u zajedničkoj izjavi iz 2006. godine, da jačaju odbrambene odnose, tokom posete indijskog premijera Manmohana Singa Tokiju, u oktobru 2008. godine, Indija i Japan su izdali „Zajedničku deklaraciju o bezbednosnoj saradnji između Japana i Indije“ (Joint Declaration on Security Cooperation between Japan and India) u kojoj je predviđeno da sledeći elementi čine tu saradnju: razmena informacija i politička koordinacija oko regionalnih pitanja u azijsko-pacifičkom regionu i oko dugoročnih strateških i globalnih problema; bilateralna saradnja u okviru multilateralnih okvira u Aziji; dijalog i saradnja po pitanju odbrane u okviru zajedničke izjave dva ministarstva odbrane iz 2006. godine; saradnja između obalskih straža; bezbednost transporta; borba protiv terorizma i transnacionalnog kriminala; podela iskustava u održavanju i izgradnji mira; menadžment prilikom nepogoda i katastrofa (disaster management); razoružanje i neširenje naoružanja.¹⁶

Kako se može primetiti, u ovom dokumentu nema nekih inače ključnih sadržaja uobičajene saradnje u bezbednosti, poput zajedničkih vežbi i manevara ili transfera vojnih tehnologija. Ipak, s protokom vremena, i u skladu sa menjajućim političkim prilikama u svetu, uključujući i pojačane napetosti između glavnih aktera svetske politike (SAD–Kina i SAD–Ruska Federacija), ova saradnja se upotpunjavala novim sadržajima.

Od 2019. godine održavaju se jednom godišnje sastanci na visokom nivou u formatu 2+2 (japanski ministri spoljnih poslova i odbrane i indijski ministri istih resora) na kojima se razmatraju pitanja od najopštijeg strategijskog značaja regionalnog i globalnog dosega. Ranije, redovno su održavani posebni

etapi japansko-indijskog strateškog i globalnog partnerstva“ (Joint Statement on New Stage of Japan-India Strategic and Global Partnership). Naredne godine, dve strane su izdale zajedničku izjavu pod nazivom „Vizija za indijsko-japansko strateško i globalno partnerstvo u sledećoj deceniji“ (Vision for India-Japan Strategic and Global Partnership in the Next Decade). Japanski i indijski premijeri su 2011. godine potpisali „Viziju za unapređenje indijsko-japanskog strateškog i globalnog partnerstva“ (Vision for the Enhancement of India-Japan Strategic and Global Partnership).

¹⁶ Joint Declaration on Security Cooperation between Japan and India, 22 October 2008, https://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/india/pmv0810/joint_d.html; Pristupljeno: 25/03/2008.

sastanci najviših zvaničnika ministarstava odbrane, kao i resora obalske straže. Takođe, održavaju se redovni sastanci štabova sva tri vida oružanih snaga Indije i Japana (kopnene vojske, ratne mornarice i ratnog vazduhoplovstva). Naravno, međuvidovska saradnja dve vojske se odvija i na nižim nivoima (različite vežbe, manevri, razmena kadrova i iskustava). Posebno mesto u intervidovskoj kooperaciji imaju godišnje pomorske vežbe Malabar, koje su 1992. godine inicirale Indija i SAD, a docnije (2007) im se pridružuju Japan i Australija, da bi od 2014. godine Japan bio njihov redovan učesnik. Pored ovog formata, Indijska ratna mornarica (Indian Navy) i Japanske pomorske snage samoodbrane (Japan's Maritime Self Defense Force) održavaju zajedničke vežbe različitog sadržaja i obima, poput protivpodmorničkih ratnih vežbi u Indijskom okeanu iz jeseni 2017. godine.¹⁷ I kopnena vojska Indije (Indian Army) i Japanske snage kopnene samoodbrane (Japan Ground Self-Defense Force) razvijaju višestranu i sve bogatiju saradnju, pa su recimo 2019. godine, njihovi sastavi imali zajedničku antiterorističku vežbu na tlu Indije.¹⁸ Ovde su navedeni samo neki slučajevi saradnje čije su pojedinačne manifestacije (vežbe, manevri, posete, savetovanja i skupovi) s godinama sve mnogobrojnije i sadržinski raznovrsnije.

Kako bi se vojnostrategijsko partnerstvo nesmetano odvijalo, Indija i Japan su potpisali više važnih sporazuma koji se tiču oblasti odbrane i bezbednosti. Jedan od značajnijih sporazuma jeste „Sporazum vlada Japana i Indije u pogledu transfera odbrambene opreme i tehnologije“ (Agreement Between the Government of Japan and the Government of the Republic of India Concerning the Transfer of Defence Equipment and Technology), koji u svom prvom članu predviđa da strane potpisnice učine dostupnom odbrambenu opremu i tehnologiju koje su neophodne za projekte zajedničkih istraživanja, razvoja i proizvodnje, ili za projekte unapređenja odbrambene saradnje.¹⁹ U isto vreme (decembar 2015. godine), Indija i Japan su potpisale „Sporazum vlada Japana i Republike Indije u pogledu bezbednosnih mera za zaštitu poverljivih vojnih informacija“ (Agreement Between the Government of Japan and the Government of the Republic of India Concerning the Security Measures for the Protection of Classified Military Information), koji svakako olakšava razmenu informacija koje su

¹⁷ Franz Stefan Gady, „India, Japan to Hold First-Ever Military Exercises Involving Ground Troops“, *The Diplomat*, July 23 2018, <https://thediplomat.com/2018/07/india-japan-to-hold-first-ever-military-exercises-involving-ground-troops/>; Pristupljeno: 26/03/2021.

¹⁸ „India and Japan to cement relations with new security deal“, *Nikkei*, November 13 2019, <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/India-and-Japan-to-cement-relations-with-new-security-deal>; Pristupljeno: 26/03/2021.

¹⁹ Agreement Between the Government of Japan and the Government of the Republic of India Concerning the Transfer of Defence Equipment and Technology, December 12 2015, <https://www.mofa.go.jp/files/000117470.pdf>; Pristupljeno: 26/03/2021.

bezbednosno relevantne i zahtevaju određeni nivo zaštite. Po svom značaju ističe se „Sporazum između vlada Japana i Republike Indije koji se tiče recipročnog pružanja zaliha i usluga između japanskih snaga samoodbrane i indijskih oružanih snaga“ (Agreement between the Government of Japan and the Government of the Republic of India Concerning the Reciprocal Provision of Supplies and Services Between the Self-Defence Forces of Japan and the Indian Armed Forces), potpisan u septembru 2020. godine, koji će omogućiti da se delovi OS jedne strane-potpisnice snabdevaju ili servisiraju na teritoriji druge strane-potpisnice u slučajevima: vežbi i obuka u kojima učestvuju jedinice obe vojske; mirovnih operacija pod vođstvom UN, međunarodnih humanitarnih operacija, zaštitnih mera ili transporta državljana ovih zemalja (njihove prekomorske evakuacije), komunikacije ili koordinacije ili neke druge rutinske aktivnosti, i u još nekih drugim situacijama.²⁰ Kada je reč o vrstama dobara ili usluga čije je pružanje predmet ovog ugovora, u njemu se spominju hrana, voda, nafta, maziva, odeća, rezervni delovi, prevoz, zdravstvena zaštita, skladištenje, korišćenje objekata, servisiranje (popravke), usluge aerodroma i morskih luka.²¹

Trebalo bi, svakako, da se istakne i japansko učešće u podizanju i obnovi infrastrukture u određenim delovima Indije koji su, operativno-strategijski posmatrano, od izuzetnog značaja za odbranu te zemlje. Reč je, pre svega, o krajnjem severoistoku Indije, regionu koji je pritešnjen između Kine na severu, Mjanmara na istoku, Bangladeša na jugu i Butana na zapadu, i koji je povezan sa glavinom indijske teritorije preko Siliguri koridora koji je ponegde širok jedva preko 20 km. Japan je već odobrio značajna finansijska sredstva za izgradnju/poboljšanje infrastrukture na severoistoku Indije. Prema jednom mišljenju, razlog zašto je Japan odabrao baš tu oblast jest njen strategijski položaj.²² Drugi autor, Satoru Nagao (Satoru Nagao) navodi da će uz japansku pomoć, Indija mnogo brže kompletirati infrastrukturu na tom delu svoje teritorije i umešnije braniti svoje granice.²³ Pored toga, Nagao smatra da će saobraćajno bolje povezana Indija moći da u tom delu Azije lakše nivelira/ublaži kineski uticaj.

²⁰ Agreement between the Government of Japan and the Government of the Republic of India Concerning the Reciprocal Provision of Supplies and Services Between the Self-Defence Forces of Japan and the Indian Armed Forces, September 10, 2020, https://www.mofa.go.jp/press/release/press4e_002896.html; Pristupljeno: 26/03/2021

²¹ Ibidem

²² Ryohei Kasai, "Infrastructure Development in Asia: Japan's New Initiatives and Its Cooperation with India", in: Jagannath P. Panda and Titli Basu (eds.), *China-India-Japan in the Indo-Pacific: Ideas, Interests and Infrastructure*, Pentagon Press, New Delhi, 2018, p. 206.

²³ Satoru Nagao, "China in Japan-India Security Ties: Infrastructure as a Factor", in: Jagannath P. Panda and Titli Basu (eds.), *China-India-Japan in the Indo-Pacific: Ideas, Interests and Infrastructure*, Pentagon Press, New Delhi, 2018, p. 222.

Druga oblast gde je Japan značajnije finansijski angažovan, kada su pitanju infrastrukturni projekti, jesu Andamanska i Nikobarska ostrva u istočnom delu Indijskog okeana, koja su od izuzetnog geostrategijskog značaja. Krajem marta 2021. godine Japan je, između ostalog, odobrio i kredit od preko četiri milijarde jena za poboljšavanje napajanja električnom energijom ovih ostrva. Na ceremoniji potpisivanja, kako prenose indijski mediji, anonimni zvaničnik japanske ambasade u Indiji izjavio je da, zahvaljujući svom geopolitičkom položaju, Andamanska i Nikobarska ostrva igraju ključnu ulogu u viziji slobodnog, otvorenog i inkluzivnog Indo-Pacifika, koju dele dve zemlje.²⁴ Nekoliko godina ranije, Satoru Nagao je spekulisao da japanska participacija u infrastrukturnim projektima na ovim ostrvima ima i svoju strategijsku svrhu u smislu obuzdavanja kineske pomorske ekspanzije.²⁵

Konačno, valjalo bi se osvrnuti i na oblast vojnotehničke saradnje koja je najmanje razvijena, a poseduje potencijal da proizvede vrlo opipljive i značajne koristi za obe strane. Kao što je opšte poznato, Indija je veliki uvoznik naoružanja (iako poseduje i vlastitu solidnu vojnu industriju) koje je decenijama ponajviše nabavljala u SSSR-u, docnije Ruskoj Federaciji. Tokom poslednjih desetak godina, kao važan izvor snabdevanja Indije vojnom tehnikom, pojavile su se Sjedinjene Države. S druge strane, Japan je renomiran proizvođač u oblasti mašinogradnje, poznat po odličnom kvalitetu svojih proizvoda. Kada je reč o vojnoj produkciji, njeni nosioci u Japanu su poznate i priznate kompanije poput Micubišija, Kavasakija ili Tošibe. Nakon što je Japan 2014. godine, ukinuo samonametnutu zabranu izvoza vojne opreme iz 1967. godine, pojavile su se mogućnosti za razvijanje uzajamno korisne saradnje (Indija bi stekla kvalitetnu vojnu tehniku s mogućnošću da se u budućnosti, uz prenos licence, ona proizvodi i unutar njenih granica, a Japan bi dobio značajno tržište, koje bi preko većih porudžbina pomoglo u oživljavanju sektora namenske industrije koja je decenijama radila samo za japanske oružane snage). Ipak, za sada, rezultati su još uvek neznatni, a najbolja manifestacija toga jesu desetogodišnji, još uvek bez uspešnog okončanja, pregovori o indijskoj kupovini japanskih amfibijskih aviona ShinMaywa US-2. Epizoda sa još uvek nerealizovanom akvizicijom ovih letelica svedoči kako o glomaznoj i tromoj indijskoj birokratiji u sektoru bezbednosti, tako i o japanskom neiskustvu i nefleksibilnosti kada je reč o trgovini naoružanjem i vojnom opremom.

²⁴ "Japan to provide loans and grant of 233 billion yen for infra projects in India", *The Times of India*, March 26 2021, <https://timesofindia.indiatimes.com/business/india-business/japan-to-provide-loans-and-grant-of-233-billion-yen-for-infra-projects-in-india/articleshow/81710730.cms>; Pristupljeno: 29/03/2021.

²⁵ Satoru Nagao, "China in Japan-India Security Ties: Infrastructure as a Factor", op. cit., p. 223.

Činioci koji su doprineli i koji doprinose razvoju indijsko-japanskog vojnostrategijskog partnerstva

Faktori koji doprinose zbližavanju Indije i Japana na polju bezbednosti mogu da se razvrstaju u tri grupe – pojedinačni (lični), posebni (koji se tiču samih aktera, dakle Indije i Japana), i opšti ili strukturalni (odnose se na promene u odnosu snaga na međunarodnoj sceni).

Kada je reč o doprinosu pojedinaca razvoju strateškog partnerstva između dve zemlje, na prvom mestu bi trebalo istaći velike zasluge bivšeg japanskog premijera Šinzo Abea. Tokom svog prvog kratkotrajnog mandata (2006–2007), Abe je prilikom posete Indiji održao poznati govor “Confluence of the Two Seas” u kome je obelodanio da indijsko-japansko strateško partnerstvo predstavlja jedan od ključnih elemenata u građenju „luka slobode i prosperiteta“ (Arc of Freedom and Prosperity) duž spoljnog oboda Evroazije (outer rim of Eurasian continent), koji čini deo geopolitičke platforme „proširene Azije“ (broader Asia) koja, u Abovoj zamisli, uključuje i SAD i Australiju.²⁶ U to vreme, Japan po prvi put učestvuje u pomorskim vežbama Malabar sa Indijom i SAD. Tokom njegovog drugog mandata (2012–2020), kao što se moglo videti iz prethodnog sadržaja ovog rada, Indija i Japan su nizom sporazuma i postupaka učvrstili strateško (i vojnostrategijsko) partnerstvo, tako da se u jednom japanskom komentaru povodom sastanka Šinzo Abea i indijskog premijera Modija, za dve zemlje kaže da su „skoro pa saveznici“ (quasi-allies).²⁷ Abeova naklonost prema Indiji delimično ima i porodične korene, pošto je njegov deda po majci Nobusuke Kiši (Nobusuke Kishi) bio onaj japanski premijer koji je prvi 1957. godine (kako je već spomenuto u ovom radu), posetio Indiju i postavio zajedno sa Nehruom (Jawaharlal Nehru) putokaze za saradnju i uvažavanje dve zemlje. Kada je Abe podneo ostavku 2020. godine, u listu *South China Morning Post*, mogao se naći komentar da je sa Abeovom ostavkom Indija izgubila svog najboljeg prijatelja i saveznika u Japanu.²⁸

Ako se pak pogleda koji su sve dokumenti i zvanične izjave potpisani od 2014. godine, kada je Narendra Modi postao premijer Indije, i koliko je od tada uznapredovala japansko-indijska saradnja (infrastrukturni projekti, veliki japanski krediti, ojačana politička, diplomatska i odbrambena saradnja), može se nedvosmisleno utvrditi, da je on taj pojedinac koji je sa indijske strane

²⁶ “Confluence of the Two Seas”, Speech by H.E. Mr. Shinzo Abe, Prime Minister of Japan at the Parliament of the Republic of India, August 22, 2007, <https://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/pmv0708/speech-2.html>; Pristupljeno: 30/03/2021.

²⁷ “India and Japan to cement relations with new security deal”, *Nikkei Asia*, November 13, 2019, op. cit., 30/03/2021.

²⁸ Rupakjyoti Borah, “With Shinzo Abe’s resignation, India loses its best friend and ally in Japan”, *South China Morning Post*, 30 August, 2020, <https://www.scmp.com/comment/opinion/article/3099392/shinzo-abes-resignation-india-loses-its-best-friend-and-ally-japan>; Pristupljeno: 30/03/2021.

ključno doprineo razvijanju strateškog partnerstva dve zemlje. U stvari, počeci indijsko-japanskog partnerstva i njegovo docnije unapređivanje (od 2000. godine, pa nadalje) poklapaju se sa sve većim uticajem Indijske narodne partije (Bharatiya Janata Party) koja je desno i nacionalno orijentisana, sklonija SAD-u, pa i zemljama koje sa Sjedinjenim Državama, poput Japana, održavaju vrlo bliske odnose. Abe i Modi su političari sličnog ideološkog profila (desni liberali, nacionalisti) i bliskih geopolitičkih pogleda (distanciranost naspram Kine, blagonaklono gledanje na SAD), i stoga nije iznenađujuće da je indijsko-japansko strateško partnerstvo veoma napredovalo upravo u periodu kada su obojica bili premijeri svojih zemalja (2014–2020).

Iako je doprinos istaknutih pojedinaca (u ovom slučaju premijera) uspostavljanju strateškog partnerstva dragocen, Indija i Japan nikada ne bi sklopili i razvili to partnerstvo da dve zemlje nisu po više parametara komplementarne. Kako se primećuje u jednoj studiji „Japan je društvo koje stari, dok je Indija mlada. Japan mora da uspešno investira dalje od svog ostrva (off shore), da profitira i raste, dok Indija nudi atraktivnu, relativno neiskorišćenu infrastrukturu i proizvodnu bazu“ [...] Japanu je potreban pristup obrazovanim radnicima za prekomorske poduhvate, a Indija ima takvu demografiju“.²⁹

U sličnom tonu se obratio auditorijumu, u Japanu 2013. godine, tadašnji premijer Indije Manmohan Sing, naglašavajući kako „Indiji trebaju japanska tehnologija i investicije, a zauzvrat Indija nudi sve veće mogućnosti za rast i globalizaciju japanskih kompanija za sveukupan prosperitet i napredak Japana“.³⁰ Osim što su komplementarni u nekoliko ključnih oblasti (ekonomija, tehnologija, ljudski resursi-demografija), Indija i Japan imaju i jake duhovne (kulturne) veze budući da je budizam u Japan stigao baš iz Indije u VI veku n.e. preko Kine i Koreje, i da su pored budizma u Japan stigli i pojedini običaji (poštovanje božanstava), koji su ostavili dubok trag na japansko društvo, kulturu i mentalitet.³¹ U sadašnjosti, obe zemlje, kako primećuje dvoje komentatora njihovih odnosa, „veruju u demokratiju, slobodu pojedinca, vladavinu zakona“, odnosno obe zemlje „cene međunarodne institucije“, i pošto se zalažu za slobodu plovidbe, imaju istu viziju „slobodnog, otvorenog i prosperitetnog Indo-Pacifika“.³²

²⁹ Thomas F. Lynch III and James J. Przystup, *India-Japan Strategic Cooperation and Implications for U.S. Strategy in the Indo-Asia-Pacific Region*, op. cit., p. 9.

³⁰ PM's address to Japan-India Association, Japan-India Parliamentary Friendship League and International Friendship Exchange Council, May 28, 2013, <https://archivepmo.nic.in/drmanmohansingh/speech-details.php?nodeid=1319>; Pristupljeno: 31/03/2021.

³¹ Adarsha Verma, *The Heavenly Land and the Land of the Rising Sun: Historical Linkages, Security Cooperation and Strategic Partnership*, KW Publishers Pvt Ltd, New Delhi, 2020, pp. 5-6.

³² Aman Thakker, Elliot Silverberg, „India and Japan Eye the Dragon in the Room“, *Foreign Policy*, November 20, 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/11/20/china-war-navy-india-japan-eye-dragon-in-the-room/>; Pristupljeno: 31/03/2021.

Čini se da je indijska autorka Titli Basu (Titli Basu) ponajbolje sumirala motive za japansko-indijsku saradnju. Prema njenoj oceni, japanski stav prema Indiji formirali su sledeći faktori: prispeće Kine kao glavnog aktera u međunarodnoj politici; opadanje američkog uticaja u regionu; rastući američki interes za Indiju; potreba da se osiguraju trgovačke i energetske mreže u kritičnim maritimnim prostorima; iskorišćavanje nastajućeg potencijala tržišta (misli se na indijsko, prim. N.V.). S druge strane, Indiji je Japan važan zbog: investicija u održivu infrastrukturu; pristupa civilnoj nuklearnoj tehnologiji kako bi se zadovoljili energetski apetiti indijske ekonomije, i obezbeđivanja snabdevanja vrhunskom vojnom tehnologijom.³³

Ipak, i pored svih navedenih faktora koji potpomažu saradnju Indije i Japana čini se, barem kada je u pitanju vojnostrategijsko partnerstvo, da je činjenica promenjenog odnosa snaga u svetskoj politici ključni agens zbližavanja ove dve azijske zemlje. Prema mišljenju Džošija Pola (Joshy M. Paul) „u strateškom odnosu između dve zemlje, moraju postojati neki fundamentalni faktori koji pokreću obe zemlje da se zbližavaju, i donose političke odluke, pogotovu one koje se tiču bezbednosti“.³⁴ Iako se prilikom potpisivanja mnogobrojnih protokola i sporazuma o vojnoj saradnji, zvaničnici obe zemlje veoma trude da ne spominju politiku NR Kine u svojstvu podsticaja uzajamnog zbližavanja, detaljnija geopolitička analiza prostora južne i istočne Azije nedvosmisleno ukazuje da i Indiju i Japan na sklapanje vojnostrategijskog partnerstva navodi sve ambicioznija kineska spoljna politika, čiji su interesi u direktnom sukobu sa aspiracijama ove dve zemlje. Indija se sa NR Kinom direktno sučeljava na nedefinisanoj granici na području Himalaja i u sukobima često ima poginulih i ranjenih graničara. Pored toga, dva azijska giganta su rivali i u Južnoj Aziji, u smislu borbe za privlačenje pojedinih država iz te oblasti u vlastite sfere uticaja. Preciznije rečeno, u pitanju je proces kineskog istiskivanja Indije iz oblasti u kojoj je ona decenijama nakon sticanja nezavisnosti bila nesporni autoritet i svojevrsni hegemon. Konačno, može da se očekuje u budućnosti i pojava maritimnog suparništva na akvatoriji Indijskog okeana.³⁵

Sa druge strane, naspram Kine u usponu, koja od početka ovog veka sve više ulaže u svoje oružane snage, ni Japan se ne oseća spokojno, posebno u okolnostima polaganog opadanja moći SAD – glavnog garanta i patrona

³³ Titli Basu, "India-Japan and 'Confluence of the Two Seas': Ten years on", *IDSa Issue Brief*, Institute for Defence Studies and Analyses, New Delhi, 2017, p. 2. https://idsa.in/system/files/issuebrief/ib_india-japan_tbasu_130917.pdf; Pristupljeno: 02/04/2021.

³⁴ Joshy M. Paul, "India-Japan Security Cooperation: A New Era of Partnership in Asia", *Maritime Affairs: Journal of the National Maritime Foundation of India*, Vol. 8 no. 1, 2012, p. 34.

³⁵ Detaljnije o ovom suparništvu: Nebojša Vuković, „Geostrategijsko nadmetanje između Kine i Indije u Južnoj Aziji“, *Međunarodna politika*, Godina LXIX, br. 1172, oktobar-decembar 2018, str. 68-83.

japanske bezbednosti. Objašnjavajući zašto je Japanu potrebna Indija kao odbrambeni partner (defence partner) u radu čiji je upravo to naslov, Satoru Nagao navodi, da je „Kina proširila svoje vojne aktivnosti oko Japana i zemalja u Južnom kineskom moru“ i da je, na primer, po prvi put 2013. godine pet kineskih ratnih brodova oplovilo Japan u sklopu zajedničkih rusko-kineskih pomorskih pomorskih vežbi.³⁶ Pored toga, po mišljenju istog autora, i Južno kinesko more je zbog nekoliko razloga od vitalnog interesa za bezbednost Japana, a pošto Kina pretenduje na oko 90% njegove akvatorije, i gradi aerodrome na njemu, što će joj omogućiti njegovo potpuno vazdušno „pokrivanje“, Japan je svakako zabrinut zbog situacije u vezi sa tim morem.³⁷ Naposletku, navodi Nagao, uspon kineske i opadanje američke moći uzrokuje pogoršavanje bezbednosne situacije oko Japana, koji će zajedno sa zemljama oko Južnog kineskog mora, po njegovom mišljenju, verovatno propatiti zbog kineske asertivnosti u bliskoj budućnosti (Japan and countries around the South China Sea are likely to suffer from China's assertiveness in the near future).³⁸

Dok visoki funkcioneri i lideri Indije i Japana, prilikom susreta i sklapanja raznovrsnih sporazuma, moraju da vode računa o kineskim reakcijama i koriste odmeren diplomatski rečnik u komunikaciji sa medijima, u naučnoj i ekspertskoj zajednici takvi obziri su manje prisutni. Prema jednom tumačenju, kineska vojna modernizacija predstavlja bezbednosni izazov za obe zemlje, pa su se stoga Tokio i Nju Delhi složili da uspon Kine traži od njih da sarađuju na upravljanju potencijalnim izazovom, pošto obe države imaju teška i nerešena teritorijalna pitanja sa Kinom.³⁹ Čak i oni autori koji smatraju da indijsko-japanska saradnja nadmašuje svojim obimom i sadržajem puko obuzdavanje Kine, tj. da ima drugačiji cilj, ipak priznaju da Kina „ostaje ključni faktor u rastućim indijsko-japanskim odbrambenim odnosima i njihovom strateškom partnerstvu [...]“.⁴⁰ Po mišljenju drugih tumača indijsko-japanskih odnosa, ključne oblasti konkurencije Indije i Japana, s jedne, i Kine s druge strane, tiču se pomorskih i teritorijalnih sporova, kritične infrastrukture i tehnologija, kao i budućnosti globalnih lanaca snabdevanja.⁴¹ Prema mišljenju indijskog pukovnika Adarše Verme

³⁶ Satoru Nagao, „Why Japan Needs India as a Defence Partner“, in: Rajesh Basrur and Sumitha Narayanan Kutty (eds.), *India and Japan: Assessing the Strategic Partnership*, Palgrave Macmillan, London, 2018, p. 66.

³⁷ Ibid., pp. 68-69.

³⁸ Ibid., p. 71.

³⁹ Thomas F. Lynch III and James J. Przystup, *India-Japan Strategic Cooperation and Implications for U.S. Strategy in the Indo-Asia-Pacific Region*, op. cit., p. 6.

⁴⁰ G. V. C. Naidu, Ishida Yasuyuki, „India-Japan Defence Ties: Building a Strategic Partnership“, *Strategic Analysis*, Vol. 43, No. 1, p. 25.

⁴¹ Aman Thakker, Elliot Silverberg, „India and Japan Eye the Dragon in the Room“, op. cit.

(Adarsha Verma), „uspon Kine i simultano smanjenje američkog uticaja nesumnjivo je bio najvažniji razlog za zbližavanje dve zemlje. Proširena kineska vojna modernizacija, uvećane teritorijalne pretenzije na istoku Azije, i sve veći uticaj Kine u zemljama Indo-Pacifika, bio je predmet brige Indije, Japana i drugih zemalja-istomišljenika“.⁴²

Kada je reč o strukturalnim činiocima koji utiču na indijsko-japansko zbližavanje treba svakako, pored rastuće moći Kine i njenih sve ambicioznijih (geo)strategijskih aspiracija, spomenuti i, kako je to primetio pukovnik Verma, relativno opadanje američke moći koje je, iako lagano, sve uočljivije, kao i američki interes da se ove dve azijske zemlje što čvršće vojnostrategijski povežu. Čak i da nije prisutan fenomen smanjivanja američke moći, SAD kao globalna sila imaju interese širom planete i uvek je moguća situacija istovremene pojave više različitih geopolitičkih žarišta čije bi gašenje ili raspirivanje (zavisno od toga šta je u američkom interesu) moglo da dovede do prenaprezanja vojnih potencijala Sjedinjenih Država. Toga je svestan i Satoru Nagao kada kaže da postoji mogućnost da Sjedinjene Države „neće biti sposobne da koncentrišu svu svoju vojnu moć u Aziji, jer bi SAD mogle da rešavaju probleme u drugim delovima sveta. Japan i zemlje oko Južnog kineskog mora su zabrinute zbog američkog uplitanja u Istočnoj Evropi, na Bliskom istoku, u Africi, Centralnoj i Južnoj Americi. Takvi konflikti mogu da odvuču američki fokus pažnje sa Azije, i spreče Sjedinjene Države da pruže dovoljno vojne podrške u regionu Južnog kineskog mora“.⁴³ U jednom drugom svom radu, isti autor kaže da i „Japan i Indija znaju, da pojedinačno ne poseduju sposobnost da se suprotstave Kini. U odsustvu tvrde vojne moći (hard military power), obe zemlje zavise od Sjedinjenih Država zarad održavanja povoljne vojne ravnoteže u regionu. Ali, same SAD su opadajuća sila u Azija-Pacifiku“ (Asia-Pacific).⁴⁴ Još pre skoro jedne decenije, pronicljiviji posmatrači međunarodnih prilika detektovali su ovaj trend opadanja moći SAD i njihovog postupnog dezangažovanja, jasno ukazujući da je nakon Drugog svetskog rata po prvi put u Aziji na delu realan prenos moći (real power transition), odnosno, nadmoćna sila – SAD – opada, dok se druga sila pojavljuje u Aziji.⁴⁵ Prema istom autoru, Džošiju Polu, „ključno pitanje jeste da li će Sjedinjene Države biti sposobne da održe svoj dominantan status u

⁴² Adarsha Verma, *The Heavenly Land and the Land of the Rising Sun: Historical Linkages, Security Cooperation and Strategic Partnership*, op. cit., p. 60.

⁴³ Satoru Nagao, „Japan, the United States, and India as Key Balancers in Asia“, http://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/150331_Nagao_JapanUSIndia_2.pdf; Pristupljeno: 05/04/2021.

⁴⁴ Satoru Nagao, „A Japan-India partnership in Maritime-Asia“, February 09 2017, <https://www.orfonline.org/research/importance-japan-india-cooperation-south-china-sea/>; Pristupljeno: 05/04/2017

⁴⁵ Joshy M. Paul, „India-Japan Security Cooperation: A New Era of Partnership in Asia“, op. cit., p. 32.

Aziji i garantuju njenim saveznicima isti nivo bezbednosti koji su osiguravale u prošlosti".⁴⁶ Pol je ovo pitanje formulisao 2012. godine i čini se da je sa protokom vremena američka bezbednosna garancija, iako nesumnjivo još kredibilna, ipak okrnjena, i da će tokom ove decenije imati još donekle umanjenu težinu. Činjenici da je američka moć u opadanju trebalo bi svakako dodati i zapažanje da Sjedinjene Države po prvi put u svojoj novijoj istoriji, tokom mandata predsednika Donalda Trampa (2017–2021), nisu imale ni jasno artikulisanu tzv. veliku strategiju, koja bi pružila opšte smernice američke spoljne politike.⁴⁷ U takvoj situaciji, nesumnjivo je da i u samom Vašingtonu postoji razumevanje, pa čak i podrška, za indijsko-japansko vojnostrategijsko partnerstvo, koje bi podrazumevalo i izvesno rasterećenje (istini za volju, ne odveć značajno) američkih vojnih efektiva, kako u Aziji tako i u celosti.

Postoji nekoliko faktora koji podupiru uzajamno zbližavanje tri zemlje, ali i američku podršku indijsko-japanskom partnerstvu. Prve svega, u tim zemljama nema značajnije opozicije koja bi bila protiv uzajamnog zbližavanja. To što su Indija i Japan demokratske zemlje Vašingtonu samo olakšava izbor koji je usmeren na svestrano razvijanje odnosa sa njima. Ti odnosi su inače u trendu konstantnog poboljšavanja, a Sjedinjene Države su, i za Indiju i za Japan, kako tvrdi Satu Limaye (Satu Limaye), najvažniji spoljni partner, što je ključno preimućstvo za Sjedinjene Države.⁴⁸ Ovaj autor još dodaje, da Sjedinjene Države percipiraju Japan i Indiju kao akcionare u međunarodnom liberalnom poretku, a ne kao njegove izazivače. S obzirom na to da se indijsko-japansko vojnostrategijsko partnerstvo dobro uklapa u američku globalnu mrežu savezništava i partnerstava, nije na odmet citirati mišljenje Džona Hemingsa (John Hemmings), da isprepletena mreža savezništava oko Behemota (biblijska zver – ovde se misli na gorostasnu Kinu, prim. N.V.) može da ga odvрати od nepromišljenog avanturizma i da deluje kao uticaj koji ga ograničava.⁴⁹ Drugi američki autor pak zapaža da u vreme opadanja američkih vojnih resursa i rastućih obaveza na Bliskom istoku i u Evropi, indijsko-japanska saradnja pomaže da se smanje praznine koje bi se svakako pojavile tokom rebalansiranja američke politike prema

⁴⁶ Ibidem

⁴⁷ Vladimir Trapara, "Does Trump Have a Grand Strategy?" *The Review of International Affairs*, Vol. LXVIII, No. 1168, October–December 2017, p. 66.

⁴⁸ Satu Limaye, "Integrating an Ally and an Aligner in a Principled Security Network: The United States and the India–Japan Strategic Partnership", in: Rajesh Basrur and Sumitha Narayanan Kutty (eds.), *India and Japan: Assessing the Strategic Partnership*, Palgrave Macmillan, London, 2018, pp. 96–97.

⁴⁹ John Hemmings, "Don't Constrain an Expansionist China Alone. Try Trilaterals", *The National Interest*, December 2, 2015, <https://nationalinterest.org/print/feature/dont-constrain-expansionist-china-alone-try-trilaterals-14479>; Pristupljeno: 05/04/2021.

Aziji.⁵⁰ Sjedinjenim Državama je u interesu da Indija i Japan blisko sarađuju jer, kako navodi Satu Limaje, to može da doprinese uvezivanju američkih azijsko-pacifičkih savezništava i partnerstava zarad postizanja niza ciljeva kao što su, između ostalog, stvaranje povoljnih ravnoteža snaga vojne moći u ključnim regionima radi predupređivanja agresije, ili ohrabrivanje saveznika i partnera da uvećaju svoje uloge u bezbednosti i u redovnoj multilateralnoj bezbednosnoj saradnji.⁵¹

Svakako, tri zemlje ne dele uvek identične interese, što je i razumljivo, imajući u vidu specifičan geostrategijski položaj svake od njih, kao i različiti sadržaj, formu i doseg njihovih nacionalnih interesa. Ipak, indikativno je da su, na primer, Indija i SAD posle više decenija „hladnih“ uzajamnih odnosa poslednjih godina u velikoj meri unapredili saradnju, i takođe postali bliski strateški partneri.⁵² S obzirom na to da Japan u velikoj meri prilikom kreiranja vlastite spoljne politike prati američke poteze, jasno je da je indijsko-američko zbližavanje predstavljalo istovremeno i signal Tokiju da može bez posebnih ograničenja da se upusti u kreiranje partnerskog odnosa sa Nju Delhijem.

Utisak je, na osnovu skorašnjih poteza američke administracije i predsednika SAD Džozefa Bajdena (Joseph Biden), da indijsko-japansko strateško (vojnostrategijsko) partnerstvo predstavlja jednu od važnih komponenti američke globalne savezničko-partnerske mreže usmerene na suzbijanje Kine. Tokom video konferencije američkog predsednika sa liderima Japana, Indije i Australije, u martu 2021. godine, Bajden je stavio do znanja da Kinu posmatra kao najveći spoljnopolitički izazov Sjedinjenih Država, dok su se premijeri ovih država dogovorili da tesno sarađuju u oblasti klimatskih promena, bezbednosti i na pokretanju privrednog rasta. Takođe je pokrenuta inicijativa da se u okviru napora za suzbijanje uticaja Kine u jugoistočnoj Aziji ovom regionu obezbedi milijarda vakcina protiv Covid-19, tako što će SAD i Japan biti finansijeri njene proizvodnje u Indiji, dok će Australija da pomogne u njenoj distribuciji.⁵³ Može se pretpostaviti

⁵⁰ Richard Fontaine, „Where Is America in Japan and India’s Plans for Asia?“, *The National Interest*, December 28, 2015, <https://nationalinterest.org/feature/where-america-japan-indias-plans-asia-14741>; Pristupljeno: 05/04/2021

⁵¹ Satu Limaye, „Integrating an Ally and an Aligner in a Principled Security Network: The United States and the India-Japan Strategic Partnership“, op. cit., p. 99.

⁵² Detaljnije o indijsko-američkom partnerstvu u: Nebojša Vuković, „Perspektive američko-indijskog savezništva u svetlu kineske pretnje“, *Međunarodna politika*, Jul-Decembar 2020, pp. 48-64.

⁵³ „Džozef Bajden: Kinu smatram svojim najvećim spoljnopolitičkim izazovom; Slobodan i otvoren Indo-Pacifik od ključnog značaja za budućnost SAD, Australije, Indije i Japana“, subota 13. mart, 2021, <http://www.nspm.rs/hronika/dzozef-bajden-kinu-smatram-svojim-najvecim-spoljnopolitickim-izazovom-slobodan-i-otvoren-indo-pacifik-od-kljucnog-znacaja-za-buducnost-sad-australije-indije-i-japana.html?alphabet=1#vComment247180>; Pristupljeno: 06/04/2021.

da bi ovakva, ili njoj slična, „podela rada“ između SAD, Japana, Indije i Australije mogla da bude primenjena i kada su u pitanju druge oblasti saradnje ili zadaci, uključujući i one koji se tiču bezbednosti i odbrane.

Dometi i ograničenja indijsko-japanskog vojnostrategijskog partnerstva

Kada je reč o koristima indijsko-japanskog vojnostrategijskog partnerstva, ona su očigledna i oipipljiva za obe strane. Na primer, obe zemlje imaju interes da spreče Kinu da postane dominantna ili najagilnija maritimna sila u Indijskom okeanu čija akvatorija, prirodno, spada u indijsku „zonu odgovornosti“. U tom smislu, Indiji bi bila dragocena japanska kvalitetna produkcija, pre svega kada su u pitanju napadačke podmornice tip Soriu (Sōryū), koje usled kombinacije izdržljivih materijala, modernih senzora, torpeda i raketa, spadaju u sam svetski vrh po kvalitetu. S druge strane, veća narudžbina Indije ovih podmornica dobrodošla bi u finansijskom smislu japanskim kompanijama Micubiši i Kawasaki koje su nosioci njihove proizvodnje. Takođe, Indiji bi bila neophodna i napredna tehnologija za maritimni nadzor i patroliranje, ali i japanska pomoć u razvoju domaće brodogradnje.⁵⁴ Adarša Verma navodi još niz oblasti moguće vojnoindustrijske saradnje dve zemlje – od tehnologije za tenkovske motore, do zajedničkih projekata kada je reč o robotici, veštačkoj inteligenciji, bespilotnim letelicama i (ne)borbenim vozilima bez posade.⁵⁵ S obzirom na naučne, tehničke i proizvodne potencijale dve zemlje, vojnotehnička saradnja mogla bi da predstavlja najkonkretniji i najplodonosniji aspekt vojnostrategijskog partnerstva Indije i Japana, jer bi se posredstvom te saradnje njihove oružane snage mogle modernizovati do tog nivoa da budu uporedive sa oružanim snagama Kine, od čije ambiciozne politike obe zemlje zaziru.

Sa druge strane, Japan već koristi mogućnost da se pripadnici njegovih oružanih snaga, konkretnije kopnene vojske, obučavaju u Indiji, čija armija ima raznovrsno borbeno iskustvo. Budući da je Japan nakon Drugog svetskog rata vodio izrazito miroljubivu i „povučenu“ politiku, njegove oružane snage su ostale bez kontakta sa realnim iskustvom vođenja oružane borbe i rata u celini. Nasuprot njima, OS Indije imaju od sticanja nezavisnosti 1947. godine, značajno iskustvo, kako u konvencionalnim tako i u nekonvencionalnim ratovima. U tom pogledu, boravak, doškoloavanje ili obuka u Indiji, kao na primer u Štabnom koledžu u Velingtonu (Defence

⁵⁴ Thomas F. Lynch, „The Growing Entente between India and Japan“, February 14, 2019, *The National Interest*, <https://nationalinterest.org/feature/growing-entente-between-india-and-japan-44567>; Pristupljeno: 06/04/2019.

⁵⁵ Adarsha Verma, *The Heavenly Land and the Land of the Rising Sun: Historical Linkages, Security Cooperation and Strategic Partnership*, op. cit., pp. 65-72.

Staff College, Wellington) za oficire srednjeg ranga, u Koledžu za pomorsko ratovanje u Goi (College of Naval Warfare, Goa), ili u Školi za protivpobunjeničko i ratovanje u džungli (Counter-Insurgency and Jungle Warfare School, Vairengte) mogu za japanske starešine da predstavljaju dragocen doprinos njihovom stručnom usavršavanju.⁵⁶ I indijski oficiri takođe dopunjuju svoja znanja u japanskim vojnoobrazovnim institucijama.

Naposletku, redovne konsultacije na najvišem političkom i strategijskom nivou (ministri spoljnih poslova i odbrane) mogu značajno da doprinesu boljem razumevanju pozicija, pogleda i stavova druge strane, ali i stvaranju sličnih percepcija i vizija u pogledu bezbednosti Indije i Japana. Što su stavovi dve strane bliskiji, veća je verovatnoća jačeg angažovanja jedne od njih u slučaju da se ona druga nađe u kriznoj situaciji ili eventualno u sukobu nižeg intenziteta.

Ipak, i pored svih nabrojanih dostignuća indijsko-japanskog partnerstva, postavlja se pitanje – može li se, u slučaju da se bilo Indija, bilo Japan suoče sa NR Kinom u oružanom sukobu ograničenog geografskog opsega i nižeg/srednjeg intenziteta (uz pretpostavku da je neograničeni/opšti konvencionalni rat malo verovatan), očekivati solidarnost strateškog partnera, makar kroz demonstraciju sile (flotnih sastava, izviđačke avijacije i sl.)? Satoru Nagao optimistički rasuđuje da Indija i Japan svoju numeričku inferiornost naspram Kine mogu da isprave saradnjom, pa tako, na primer, ukoliko bi Indija sarađivala sa Japanom ona se ne bi suočila sa celokupnom kineskom vojnom moći odjednom, jer bi „Kina verovatno ostavila nešto od svojih snaga na istoku, da se zaštiti od potencijalnih upada iz Japana, i *vice versa*“.⁵⁷ Međutim, nameće se dilema/problem – da li je ovo hipotetičko „sadejstvo po bokovima“ NR Kine realno u slučaju konflikta ili je samo reč o priželjkivanom scenariju? Teza autora ovog rada je da bi u slučaju eventualnog ograničenog oružanog sukoba NR Kine bilo sa Indijom, bilo sa Japanom, Peking mogao bez bojazni od sučeljavanja na dva fronta da angažuje najveći deo svojih snaga na strategijskim pravcima potencijalnog vojišta naspram aktuelnog protivnika. Sa ovom tezom se podudara stav indijskog autora Druve Džaišankara (Dhruva Jaishankar), da je nemoguće zamisliti, na primer, kako japanske snage podržavaju indijske saveznike na udaljenim vrhovima Tibeta, isto kao što indijska mornarica nije spremna da se suoči sa kineskom oko Senkaku ostrva.⁵⁸ Argumenti u prilog ove teze su brojni, a zbog ograničenog prostora mogu se tek ukratko prikazati.

⁵⁶ G. V. C. Naidu, Ishida Yasuyuki, „India-Japan Defence Ties: Building a Strategic Partnership“, op. cit., p. 21.

⁵⁷ Satoru Nagao, „Japan, the United States, and India as Key Balancers in Asia“, op. cit. p. 6.

⁵⁸ Dhruva Jaishankar, „A Fine Balance: India, Japan and the United States“, The National Interest, January 24, 2014, <https://nationalinterest.org/commentary/fine-balance-india-japan-the-united-states-9762>; Pristupljeno: 08/04/2021.

Kada je reč o Indiji, i pored niza spornih pitanja sa Kinom njena ekonomska situacija i dalje u znatnoj meri zavisi od dobrih komercijalnih odnosa sa najmnogoljudnijom zemljom sveta. Kako se zapaža u jednoj analizi, „Indija ne može sebi da dopusti da se otuđi od Pekinga, kada je Nju Delhi daleko ovisniji od kineske ekonomije za svoj održivi vitalni ekonomski rast, nego Tokijo“.⁵⁹ Indija i Kina su u 2020. godini trgovali u vrednosti od 77,7 milijardi američkih dolara (85,5 milijardi u 2019), pri čemu je indijski deficit iznosio čak 40 milijardi.⁶⁰ S druge strane, indijsko-japanska trgovina u fiskalnoj godini 2019–2020. (april–decembar) iznosila je 11,87 milijardi američkih dolara (17,63 milijardi u 2018–2019).⁶¹ I pored značajnih japanskih ulaganja, pre svega u kapitalne indijske infrastrukturne projekte (na primer, Delhi–Mumbaj industrijski koridor, brza pruga Mumbaj–Ahmedabad), iz gore navedenih podataka očigledno je da je Kina Indiji još uvek daleko značajniji komercijalni partner. Zato bi se Indija, koliko je god to moguće, uzdržavala od bilo kakvih konkretnih akcija koje bi išle nauštrb kineskih interesa u slučaju kolizije Pekinga i Tokija. Drugi momenat koji bi, kada je reč o Indiji, znatno limitirao njeno značajnije vojno angažovanje na strani Japana u slučaju njegovog potencijalnog oružanog konflikta sa Kinom, jeste tradicionalna indijska distanca naspram čvršćeg obavezivanja u međunarodnoj politici, koja se ponajbolje ispoljavala kroz politiku nesvrstanosti i koncept strateške autonomije. U dobroj meri, Indija može da sledi koncept strateške autonomije zahvaljujući razvoju i držanju nuklearnog oružja, i njena nezainteresovanost za sklapanje čvršćeg vojnog savezništva može da se tumači i njenim posedovanjem „iznenađujuće naprednog nuklearnog arsenala“ (surprisingly advanced nuclear arsenal).⁶² Sa nuklearnim oružjem na raspolaganju, opšti osećaj sigurnosti među indijskom političkom i vojnom elitom ipak je jači nego što je to slučaj sa Japanom, bez obzira na američke bezbednosne garancije. Treći faktor koji ograničava oružano sadejstvo Indije i Japana jeste sama priroda njihovog odnosa. U jednoj studiji koja se bavi teorijom i praksom ravnoteže moći, autor koji je upravo poreklom iz Indije – T.V. Paul (Thazha Varkey Paul) – izveo je razliku između tvrdog (hard balancing), mekog (soft balancing) i asimetričnog

⁵⁹ Thomas F. Lynch, „The Growing Entente between India and Japan“, op. cit.

⁶⁰ „China pips US to emerge as India’s biggest trade partner in 2020 despite border conflicts“, *Business Today*, February 23 2021, <https://www.businesstoday.in/current/economy-politics/china-pips-us-emerge-india-biggest-trade-partner-2020-despite-border-conflicts/story/432057.html>; Pristupljeno: 07/04/2021.

⁶¹ Brief Note on India-Japan Bilateral Relations, op. cit.

⁶² Sameer Lalwani, Heather Byrne, „The Elephant in the Room: Auditing the Past and Future of the U.S.-India Partnership“, <https://warontherocks.com/2019/06/the-elephant-in-the-room-auditing-the-past-and-future-of-the-u-s-india-partnership/>; Pristupljeno: 07/04/2021.

uravnoteživanja (asymmetric balancing). Nasuprot tvrdom uravnotežavanju koje se odlikuje, između ostalog, izgradnjom i unapređivanjem vojnih sposobnosti, kao i stvaranjem i održavanjem formalnih savezništava, meko uravnotežavanje, po ovom autoru, podrazumeva prećutno uravnoteživanje bez formalnih savezništava, uzajamno ograničeno bezbednosno razumevanje, *ad hoc* vežbe i saradnju u regionalnim i međunarodnim institucijama.⁶³ Za sada, strateško, pa samim tim i vojnostrategijsko partnerstvo Indije i Japana, prema svim navedenim tumačenjima i podacima o njemu ima skoro sve odlike koncepta mekog uravnoteživanja. Shodno tome, čini se neverovatnim bilo kakav vojni poduhvat Indije u korist Japana u slučaju njegovog oružanog sukoba sa NR Kinom.

Kada je u pitanju Japan, njega u preduzimanju konkretne akcije pomoći Nju Delhiju, u situaciji potencijalnog indijsko-kineskog konflikta, takođe sputava nekoliko bitnih činilaca. Kao i Indija, i Japan ima snažne komercijalne interese u Kini, i kako smatra jedan japanski autor iako agresivno kinesko ponašanje u Istočnom i Južnom kineskom moru predstavlja pretnju za Japan, za Tokio, Kina nije zemlja koja se mora obuzdavati (China is not country to be contained). On još navodi da su japanske firme snažno prisutne u Kini, a američko-kineski trgovinski rat, na primer, direktno ugrožava te japanske kompanije.⁶⁴ Pored toga, usled decenijama sistematski usađivanog pacifizma, Japan je postao nacija sa jakim sektorima u društvu koji su izrazito antiratno opredeljeni. U pitanju je faktor koji svakako ne ide u prilog hipotetičkom vojnom angažovanju Japana. Veliko komešanje u javnom mnjenju Japana 2014–2015. godine, povodom tzv. reinterpretacije ustava, koja je omogućila njegovim oružanim snagama da, osim odbrane samih japanskih ostrva, učestvuju i u ratnim operacijama kada su ugroženi njegovi saveznici, svedoči o prilično raširenoj i ukorenjenoj averziji prema upotrebi oružane sile u međunarodnim odnosima.⁶⁵ Takođe, ne treba smetnuti s uma da Japan još uvek, po svim bitnim pitanjima, u

⁶³ T.V. Paul. "Introduction: The Enduring Axioms of Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance", in: T.V. Paul, James J. Wirtz, and Michel Fortmann (eds.), *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Stanford University Press, Stanford, 2004, p. 3.

⁶⁴ Yoichiro Sato, "Japan's Indo-Pacific Strategy: The Old Geography and the New Strategic Reality", *Journal of Indo-Pacific Affairs*, Winter 2019, p. 115. https://www.airuniversity.af.edu/Portals/10/JIPA/journals/Volume-02_Issue-4/Sato.pdf; Pristupljeno: 08/04/2021.

⁶⁵ Ivona Lađevac, Ana Jović-Lazić, "Reintrepretation of Japan Constitution", in: Taro Tsukimura, Ivona Lađevac (eds.), *Major International Issues in the 21st Century from a Perspective of Japan and Europe*, Global Resource Management Program, Doshisha University, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2015, pp. 31-32. Жељко Будимир, Небојша Вуковић, „Партнерство Јапана и Северноатлантске алијансе“, *Политика*, год. 6, бр. 12, стр. 101.

spoljnoj politici sledi Sjedinjene Države, i da bi bilo kakav konkretniji japanski angažman, pa tako i u eventualnom indijsko-kineskom konfliktu, morao prethodno da dobije američko odobrenje.

Kada je reč o perspektivama indijsko-japanskog vojnostrategijskog partnerstva, glavnu determinantu predstavljaće percepcija kineskog spoljnopolitičkog nastupa u indijskom i japanskom rukovodstvu. Ukoliko se nastave tekući trendovi (indijsko-kineski pogranični sukobi, pomorski incidenti u Južnom kineskom moru, i na drugim akvatorijama), saradnja Indije i Japana će se intenzivirati ili će ostati, u najmanju ruku, na istom nivou. U slučaju zaoštavanja odnosa ili konstantne napetosti moguće je, mada ne i mnogo verovatno, da Indija i Japan, uz medijatorstvo i pokroviteljstvo iz Vašingtona, sklope sporazum koji bi podrazumevao uzajamne konkretne obaveze i u slučaju eventualnog oružanog sukoba.

Teorijski/apstraktno posmatrano, najadekvatniji odgovor sve ambicioznijoj politici Kine, bilo bi obrazovanje svojevrsnog azijskog NATO-a, koji bi, pored SAD, uključivao barem Japan, Indiju i Australiju. Međutim, rešenje koje izgleda prikladno u misaonom eksperimentu, u realnosti često bude relativizovano/problematizovano u sudaru sa neumoljivim činjenicama istorije, geografije i strateške kulture. Praobrazac NATO-a uobličen je još u zajedničkom vojevanju Velike Britanije, Francuske i SAD (u kasnijm fazama) u oba svetska rata, i tom jezgru su se nakon Drugog svetskog rata pridružile druge zemlje, između ostalih i Nemačka (zapadna), koja je dva puta bila gubitnik. Velike azijske zemlje nemaju takvo iskustvo koje bi služilo kao „cement“ eventualnog bezbednosnog povezivanja. Dok su se zapadnoevropske države našle zbijene na relativno malom prostoru naspram evroazijskog giganta – SSSR-a – pa su lakše pronašle zajednički interes u stvaranju vojnopolitičkog saveza, potencijalni kandidati za „azijski NATO“ su međusobno udaljeni hiljadama kilometara. U pitanju je činjenica koja svakako ne doprinosi motivaciji da se kreira nov vojni blok.⁶⁶ Pored toga, kako zapaža jedan kineski vojni komentator, Kina je potrebna i Indiji (za njen ekonomski razvoj), i Japanu (zbog velikog tržišta), a kada je reč o Australiji, njene moći su ograničene pa Peking ne mora mnogo da brine zbog njenih poteza.⁶⁷ Čini se, zbog ovde nabrojanih razloga, da bi samo vrlo neoprezno, izazivačko i agresivno ponašanje NR Kine moglo da posluži kao zaista delotvorni agens povezivanja Indije, Japana i Australije (možda još poneke zemlje, poput Južne Koreje ili Vijetnama) u vojnopolitički savez.

Zaključak

Za početak, valjalo bi proveriti, prema kriterijumima koje su postavili Radžesh Basrur i Sumita Narayanan, da li odnos Indije i Japana zaista može da se okarakteriše kao strateško partnerstvo. Podsećanja radi, oni su naveli da strateška partnerstva nisu izričito usmerena na identifikovanog neprijatelja, da su ograničena i fleksibilna, i ne uključuju dublje angažovanje

koje podstiče na akciju, da podrazumevaju redovnu interakciju na visokom nivou, i da se odlikuju i bezbednosnom saradnjom (transfer oružja, zajedničke vežbe, strateški dijalog i dr.). Ako bi se ovi parametri prihvatili kao pokazatelji strateškog partnerstva, moglo bi se konstatovati da Nju Delhi i Tokio zaista imaju odnos koji bi se mogao tako definisati.

Iako visoki zvaničnici obe zemlje izbegavaju da imenuju Kinu kao izvor nespokoјstva, odnosno kao pretnju po vlastitu nacionalnu bezbednost, primenom metode analize sadržaja teksta (kako je nešto rečeno), ili tzv. čitanjem između redova kada je reč o zajedničkim deklaracijama o strateškom partnerstvu, izjavama premijera i drugih visokih zvaničnika, može da se shvati da i Indija i Japan percipiraju spoljnu politiku NR Kine kao povod za zabrinutost, oprez i uzajamno povezivanje i potpomaganje. Dakle, NR Kina se u tom svojstvu izričito ne spominje, ali se *podrazumeva*. Takođe, odnos Nju Delhija i Tokija jeste i ograničen, i fleksibilan, i ne uključuje u sebe obavezu potpunog usklađivanja spoljnopoličkih stavova, pa tako, na primer, Indija može da ima sasvim dobre odnose sa Ruskom Federacijom, sa kojom istovremeno Japan vodi teritorijalni spor i prema kojoj ima priličnu političku distancu. Zvaničnici dve zemlje (premijeri, ministri i njihovi pomoćnici, zamenici i sekretari) redovno se sastaju, tako da je i ovaj kriterijum strateškog partnerstva ispunjen. Konačno, bezbednosna ili kako je u ovom radu imenovana – vojnostrategijska saradnja je veoma prisutna, i ona čini važnu komponentu ukupnog strateškog partnerstva dve zemlje.

Paradoks je da je vojnotehnička saradnja dve zemlje još uvek u začetku, iako su pozitivni efekti takve saradnje, ne samo u bezbednosnom, već i u ekonomskom smislu nesumnjivi i multiplikativni. Kada bi ona bila razvijena u svom punom obimu, i Indija i Japan bi svakako bili i vojno i ekonomski mnogo spremniji za eventualno suočavanje sa Kinom, a da joj ne pružaju povod za akcije odmazde ili za nametanje sankcija. Kako to nije slučaj, može se konstatovati da je strateško, samim tim i vojnostrategijsko partnerstvo Nju Delhija i Tokija, iako do sada raznovrsno i sadržajno, još uvek daleko od svoje pune realizacije i eksploatacije njegovih kapaciteta.

Bibliografija

Agreement Between the Government of Japan and the Government of the Republic of India Concerning the Transfer of Defence Equipment and Technology, December 12 2015, <https://www.mofa.go.jp/files/000117470.pdf> (26/03/2021).

Agreement between the Government of Japan and the Government of the Republic of India Concerning the Reciprocal Provision of Supplies and Services Between the Self-Defence Forces of Japan and the Indian Armed Forces, September 10, 2020, https://www.mofa.go.jp/press/release/press4e_002896.html (26/03/2021).

- Basrur, Rajesh, and Narayanan Kutty, Sumitha, "Conceptualizing Strategic Partnerships", in: Rajesh Basrur and Sumitha Narayanan Kutty (eds.), *India and Japan: Assessing the Strategic Partnership*, Palgrave Macmillan, London, 2018, pp. 1-11.
- Basu, Titli, "India-Japan and 'Confluence of the Two Seas': Ten years on", *IDSA Issue Brief*, Institute for Defence Studies and Analyses, New Delhi, 2017, https://idsa.in/system/files/issuebrief/ib_india-japan_tbasu_130917.pdf (02/04/2021).
- Borah, Rupakjyoti, "With Shinzo Abe's resignation, India loses its best friend and ally in Japan", *South China Morning Post*, 30 August, 2020, <https://www.scmp.com/comment/opinion/article/3099392/shinzo-abes-resignation-india-loses-its-best-friend-and-ally-japan> (30/03/2021).
- Brands, Hal, An Asian NATO? The U.S. Has Better Options for Its Allies, September 24 2020, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-09-23/an-asian-nato-u-s-has-better-options-for-its-allies-and-china> (11/04/2021).
- Brief Note on India-Japan Bilateral Relations, https://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/India-Japan_Bilateral_Brief_feb_2020.pdf (19/03/2021).
- Будимир, Жељко, Вуковић, Небојша, „Партнерство Јапана и Северноатлантске алијансе“, *Политика*, год. 6, бр. 12, стр. 88-108.
- "China pips US to emerge as India's biggest trade partner in 2020 despite border conflicts", *Business Today*, February 23, 2021, <https://www.businesstoday.in/current/economy-politics/china-pips-us-emerge-india-biggest-trade-partner-2020-despite-border-conflicts/story/432057.html> (07/04/2021).
- "Confluence of the Two Seas", Speech by H.E. Mr. Shinzo Abe, Prime Minister of Japan at the Parliament of the Republic of India, August 22, 2007, <https://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/pmv0708/speech-2.html> (30/03/2021).
- Fontaine, Richard, "Where Is America in Japan and India's Plans for Asia?", *The National Interest*, December 28, 2015, <https://nationalinterest.org/feature/where-america-japan-indias-plans-asia-14741> (05/04/2021).
- Gady, Stefan Franz, "India, Japan to Hold First-Ever Military Exercises Involving Ground Troops", *The Diplomat*, July 23 2018, <https://thediplomat.com/2018/07/india-japan-to-hold-first-ever-military-exercises-involving-ground-troops> (26/03/2021).
- Hemmings, John, "Don't Constrain an Expansionist China Alone. Try Trilaterals", *The National Interest*, December 2, 2015, <https://nationalinterest.org/print/feature/dont-constrain-expansionist-china-alone-try-trilaterals-14479> (05/04/2021).

- "India and Japan to cement relations with new security deal", *Nikkei Asia*, November 13, 2019, <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/India-and-Japan-to-cement-relations-with-new-security-deal> (26/03/2021).
- India-Japan Relations, January 2013, https://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/Japan_Relations_-_Jan_2013.pdf (24/03/2021)
- Jaishankar, Dhruva, "A Fine Balance: India, Japan and the United States", *The National Interest*, January 24, 2014, <https://nationalinterest.org/commentary/fine-balance-india-japan-the-united-states-9762> (08/04/2021).
- Japan-India Joint Declaration, December 10, 2001, <https://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/india/joint0112.html> (24/03/2021).
- Japan and India Vision 2025 Special Strategic and Global Partnership, December 12 2015, https://www.mofa.go.jp/s_sa/sw/in/page3e_000432.html (25/03/2021).
- "Japan to provide loans and grant of 233 billion yen for infra projects in India", *The Times of India*, March 26 2021, <https://timesofindia.indiatimes.com/business/india-business/japan-to-provide-loans-and-grant-of-233-billion-yen-for-infra-projects-in-india/articleshow/81710730.cms> (29/03/2021).
- Joint Statement, India-Japan Partnership in a New Asian Era: Strategic Orientation of India-Japan Global Partnership, April 29, 2005, <https://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/6627/joint+statement+indiaja> (24/03/2021).
- Joint Statement Towards India-Japan Strategic and Global Partnership, December 15, 2006, <https://mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/6368/Joint+Statement+Towards+IndiaJapan+Strategic+and+Global+Partnership> (24/03/2021).
- Joint Declaration on Security Cooperation between Japan and India, 22 October 2008, https://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/india/pmv0810/joint_d.html (25/03/2021).
- Kasai, Ryohei, "Infrastructure Development in Asia: Japan's New Initiatives and Its Cooperation with India", in: Jagannath P. Panda and Titli Basu (eds.), *China-India-Japan in the Indo-Pacific: Ideas, Interests and Infrastructure*, Pentagon Press, New Delhi, 2018, pp. 203-215.
- Lađevac, Ivona, Jović-Lazić, Ana, "Reinterpretation of Japan Constitution", in: Taro Tsukimura, Ivona Lađevac (eds.), *Major International Issues in the 21st Century from a Perspective of Japan and Europe*, Global Resource Management Program, Doshisha University, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2015, pp. 23-36.
- Lalwani, Sameer, Byrne, Heather, "The Elephant in the Room: Auditing the Past and Future of the U.S.-India Partnership", <https://waron>

- therocks.com/2019/06/the-elephant-in-the-room-auditing-the-past-and-future-of-the-u-s-india-partnership/ (07/04/2021).
- Limaye, Satu, "Integrating an Ally and an Aligner in a Principled Security Network: The United States and the India-Japan Strategic Partnership", in: Rajesh Basrur and Sumitha Narayanan Kutty (eds.), *India and Japan: Assessing the Strategic Partnership*, Palgrave Macmillan, London, 2018, pp. 91-112.
- Lynch, F. Thomas, "The Growing Entente between India and Japan", February 14, 2019, *The National Interest*, <https://nationalinterest.org/feature/growing-entente-between-india-and-japan-44567> (06/04/2021).
- Lynch III F. Thomas and Przystup, J. James, *India-Japan Strategic Cooperation and Implications for U.S. Strategy in the Indo-Asia-Pacific Region*, Institute for National Strategic Studies, Washington, D. C., 2017.
- Michalski, Anna, *Diplomacy in a Changing World Order: The Role of Strategic Partnerships*, Swedish Institute of International Affairs, Stockholm, 2019.
- Naidu, G. V. C, Yasuyuki, Ishida, "India-Japan Defence Ties: Building a Strategic Partnership", *Strategic Analysis*, Vol. 43, No. 1, pp. 13-27.
- Nagao, Satoru, "China in Japan-India Security Ties: Infrastructure as a Factor", in: Jagannath P. Panda and Titli Basu (eds.), *China-India-Japan in the Indo-Pacific: Ideas, Interests and Infrastructure*, Pentagon Press, New Delhi, 2018, pp. 216-229.
- Nagao, Satoru, "Why Japan Needs India as a Defence Partner", in: Rajesh Basrur and Sumitha Narayanan Kutty (eds.), *India and Japan: Assessing the Strategic Partnership*, Palgrave Macmillan, London, 2018, pp. 65-89.
- Nagao, Satoru, "Japan, the United States, and India as Key Balancers in Asia", http://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/150331_Nagao_JapanUSIndia_2.pdf (05/04/2021)
- Nagao, Satoru, "A Japan-India partnership in Maritime-Asia", February 09 2017, <https://www.orfonline.org/research/importance-japan-india-cooperation-south-china-sea/> (05/04/2021).
- Paul, M. Joshy, "India-Japan Security Cooperation: A New Era of Partnership in Asia", *Maritime Affairs: Journal of the National Maritime Foundation of India*, Vol. 8 no. 1, 2012, pp. 31-50.
- Paul, T.V. "Introduction: The Enduring Axioms of Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance", in: T.V. Paul, James J. Wirtz, and Michel Fortmann (eds.), *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Stanford University Press, Stanford, 2004, pp. 1-25.
- "PM's address to Japan-India Association, Japan-India Parliamentary Friendship League and International Friendship Exchange Council", May 28, 2013, <https://archivepmo.nic.in/drmanmohansingh/speech-details.php?nodeid=1319> (31/03/2021).

- Sato, Yoichiro, "Japan's Indo-Pacific Strategy: The Old Geography and the New Strategic Reality", *Journal of Indo-Pacific Affairs*, Winter 2019, https://www.airuniversity.af.edu/Portals/10/JIPA/journals/Volume-02_Issue-4/Sato.pdf, pp. 107-119. (08/04/2021).
- Thakker, Aman, Silverberg, Elliot, "India and Japan Eye the Dragon in the Room", *Foreign Policy*, November 20, 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/11/20/china-war-navy-india-japan-eye-dragon-in-the-room/> (31/03/2021).
- Trapara, Vladimir, "Does Trump Have a Grand Strategy?" *The Review of International Affairs*, Vol. LXVIII, No. 1168, October–December 2017, pp. 56-70.
- „Džozef Bajden: Kinu smatram svojim najvećim spoljnopoličkim izazovom; Slobodan i otvoren Indo-Pacifik od ključnog značaja za budućnost SAD, Australije, Indije i Japana“, subota 13. mart, 2021, <http://www.nspm.rs/hronika/dzozef-bajden-kinu-smatram-svojim-najvecim-spoljno-politickim-izazovom-slobodan-i-otvoren-indo-pacifik-od-kljucnog-znacaja-za-buducnost-sad-australije-indije-i-japana.html?alphabet=l#yvComment247180> (06/04/2021).
- Verma, Adarsha, *The Heavenly Land and the Land of the Rising Sun: Historical Linkages, Security Cooperation and Strategic Partnership*, KW Publishers Pvt Ltd, New Delhi, 2020.
- Wilkins, S. Thomas, "Russo–Chinese Strategic Partnership: A New Form of Security Cooperation?", *Contemporary Security Policy*, Vol. 29. No. 1, 2008, pp. 358-383.
- Zhongping, Song, "'Pacific NATO' concept aimed at China is self-serving US wolf pack tactic", *Global Times*, March 08, 2021, <https://www.globaltimes.cn/page/202103/1217739.shtml> (11/4/2021).

IN THE SHADOW OF CHINA - THE MILITAR-STRATEGIC PARTNERSHIP OF INDIA AND JAPAN

ABSTRACT

The military-strategic partnership of India and Japan, which was initiated in the mid-2000s, is critically analyzed and perceived in the paper. A definition of this type of partnership is derived based on the findings and insights of other authors, and the structural changes in international relations during this century that enabled/stimulated the emergence of the Indian-Japanese partner relationship in the field of security are described in the paper's introduction. The content of that partner relationship, as well as the motivation for initiating it, is described in the central part of the paper, and its positive aspects for both countries, as well as the limitations in its implementation and ultimate reaches, are indicated. Military-technical cooperation is pointed to in the paper as the most precious component of that partnership that has insufficiently been taken advantage of so far. In the final part of the paper, the knowledge of this partnership and its important dimensions is summed up and a forecast of its further perspectives is formulated. The analytical-synthetical research method is used the most in the paper.

Keywords: India, Japan, China, strategic partnership, Indo-Pacific.

UDK 323+316.4(1-664)(496.5)
Biblid 0543-3657, 72 (2021)
God. LXXII, br. 1182, str. 33-63
Izvorni naučni rad
Primljen: 28.5.2021.
Prihvaćen: 18.6.2021.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2021.72.1182.2

Stefan BOŠKOVIĆ¹

Ska shteti, ska ligj! (Nema države, nema zakona!) Unutrašnji politički izazovi i tranzicione poteškoće u Albaniji 1990-1997*²

SAŽETAK

Istraživanje ispituje uticaj posthladnoratovskih sveprožimajućih mjera kontrole na reakciju naroda u Albaniji na urušavanje takvog sistema i njenih posledica. Takođe, neophodno je osvrnuti se na suprotstavljenost albanske narodne različitosti, istoriju podastiranja centralnih vlada i nauma komunističke vlasti u stvaranju snažne uprave i integrisane albanske nacije. Time istraživačko pitanje glasi: da li je nedostatak demokratskog iskustva kod postsocijalističkih predvodnika vlasti zajedno sa (pre)brzim društvenim promjenama, podstakao povratak albanskih narodnih razlika i osporavanje autoriteta centralnih uprava? Kvalitativne metode analize pokazuju da je potonuće izrazito rigoroznog sistema bilo praćeno krajnostima. Isto tako, hitri prelazak u ustrojstvo gdje neafirmisani predstavnici vlasti posjeduju znatno manju regulatornu ulogu, predstavlja više nego pogodno tlo za vraćanje unutrašnje narodne raznolikosti i sa njom odbacivanje načela državne organizacije.

Ključne riječi: Albanija, tranzicija, Sali Beriša, izbori, piramidalne šeme, partikularizam.

¹ Autor je istraživač pripravnik na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Beogradu, kao doktorand stipendista Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

² Pojedini pogledi izneti u članku odražavaju autorov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen.

Uvod

Činjenica da je Albanija bila jedina država, od budućih socijalističkih na čijoj teritoriji tokom narodnooslobodilačke borbe nije kročio nijedan sovjetski vojnik, u velikoj mjeri određivala je spoljnopolitičku i unutrašnju političku putanju države u periodu Hladnog rata. Takav tok događaja potvrdio je komunističku vlast Envera Hodže (*Enver Hoxha*) nakon 1944. godine i omogućio je vođenje samostalne državne spoljne politike (Tarifa 1995, 134).³ Ipak, samostalna spoljna politika dovela je do druge (oprečne) pojave – ekonomske zavisnosti Albanije u odnosu na trenutnog spoljnopolitičkog saveznika. Isprva je to bila socijalistička Jugoslavija, zatim Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) i na kraju Narodna Republika Kina.⁴ Važno je naglasiti da skoro do kraja postojanja Narodne Republike (NR) Albanije, bilo kakva različitost mišljenja od propisane državne ideologije, nije bila dozvoljena. Albanska jedinstvenost, čak u odnosu na ostale socijalističke države, imala je još jednu svoju osobenost sadržanu u potpunoj, cjelokupnoj kontroli informacija koje su dolazile iz spoljnog svijeta. Mnogobrojne unutrašnje razlike i razvijena partikularna svijest u albanskom narodu, odnosno istorija podastiranja autoriteta centralnih vlasti u Albaniji tokom prve polovine XX vijeka, predstavljale su ozbiljnu smetnju (prijetnju) prioritetima komunističke vlasti sadržanim u stvaranju jake centralne uprave i dubinski integrisane albanske nacije.

Uprkos tome, ekonomski razvoj u NR Albaniji tokom 60-ih i 70-ih godina, najviše zbog inostrane pomoći i katastrofalnog stanja u državi nakon Drugog svjetskog rata, činio je situaciju podnošljivom. Razlazom sa posljednjim saveznikom 1978. godine i ustavom dvije godine ranije, koji je NR Albaniju u članu 37 odredio kao prvu ateističku državu u svijetu,⁵ samodovoljnost kao željeni pravac razvoja države, te zabranu filozofije izvan marksističko-lenjinističke,⁶ uklonio je perspektivu dužeg postojanja takvog sistema. Ipak, sveprožimajući državni aparat sa generalnim

³ Fatos Tarifa, "Albania's Road from Communism: Political and Social Change, 1990–1993", *Development and Change*, vol. 26, no. 1, 1995, p. 134.

⁴ Usmjerenost Albanije ka SFRJ traje do 1948. godine i rezolucije Informbiroa 28. juna te godine. Nakon zauzimanja protivnog stava prema Jugoslaviji, Albanija se okreće prema SSSR-u, koje je prisutno do potpisivanja Beogradske i Moskovske deklaracije 1955. odnosno 1956. godine. Potpisivanjem tih deklaracija, otpočinje period zahađivanja odnosa između Albanije i SSSR, čije savezništvo nedugo potom, Albanija zamjenjuje sa NR Kinom.

⁵ Bjoern Andersen, *The Constitution of the People's Socialist Republic of Albania*, 2005, Internet, <http://bjoerna.dk/dokumentation/Albanian-Constitution-1976.htm>, 20/10/2020.

⁶ Fatos Tarifa "Albania's Road from Communism: Political and Social Change, 1990–1993", op. cit., p. 138.

sekretarom onemogućio je i najmanje promjene sovjetske planske-komandne ekonomije ustanovljene u NR Albaniji nakon 1944. godine. Premda su samoizolacionizam i sveprisutnost države u društvu neprestano predstavljana kao jedina sredstva za očuvanje tekovine oslobođenja i nezavisnosti albanske države, nedugo nakon smrti Envera Hodže, sveobuhvatno nezavidno stanje u državi, uticalo je na postepeno popuštanje u primjeni ovih načela.

Iako su ova načela bila djelotvorna, ista nisu mogla ostati imuna na promjene koje su se dešavale u Evropi tokom 1989. i 1990. godine. Takođe, važno je naglasiti da je njihova dugotrajnost i ostavljeno „nasleđe“ proizvelo izrazitiju reakciju naroda u Albaniji i podvajanje istog, nego u drugim bivšim socijalističkim državama. Pored zastrašujućih poteškoća koje je albanski narod iskusio između 1990. i 1992. godine, višedecenijska komunistička uprava stvorila je privremeno rasprostranjen antikomunistički narativ u društvu, koji je uz bitnu međunarodnu ulogu, promjenu vlasti na izborima 1992. godine učinio lako predvidivom. Upravo je međunarodna uloga bila od velikog značaja za postizborno preoblikovanje albanskog društva. Međutim, predizborno antikomunističko jedinstvo vrlo brzo se raspršilo, a uslijedio je (pre)brz prelazak albanskog naroda iz strogo kontrolisanog ustrojstva u sistem koji je omogućavao nezamisliv stepen sloboda.⁷ Ipak, isti nije bio praćen adekvatnim strategijama/odgovorima vlasti na društvene izazove. Pomenute slobode su više podsjećale na mnogostruko bespravlje, što je uticalo na još veće podvajanje i međusobno otuđenje unutar albanskog društva. Sunovrat piramidalnih šema poslužio je kao idealno tlo za povratak albanske raznolikosti, a sa njima i tradicija protivrečenja autoritetu centralne vlasti.

S obzirom na snagu tih narodnih razlika i partikularne svijesti u osporavanju autoriteta centralnih vlasti u Albaniji, istraživačko pitanje glasi: da li je preuzimanje vlasti, u načelu, od demokratske partije, ali partije čiji su predvodnici manjkali u demokratskom iskustvu i hitro sprovedenog cjelokupnog preoblikovanja društva, uticalo da se albanske unutrašnje različitosti i odnos prema centralnoj vlasti u potpunosti povrati?

Pregled literature

Poimanje procesa demokratizacije ističe faktore koji su snažno doprinijeli pojavi i trenutku trećeg talasa tranzicije ka demokratiji. Od neposrednijeg značaja za ovu temu jesu produbljivanje problema legitimeteta vlasti autoritarnih država i uticaj prethodnih tranzicija u trećem

⁷ Bernd J. Fischer, "Albania since 1989: The Hoxhaist Legacy", in: Sabrina P. Ramet (ed.), *Central and Southeast European Politics since 1989*, Cambridge University Press, New York, 2010, p. 482.

talasu, ogledan u podsticanju i pružanju okvira za naredne napore demokratizacije.⁸ Ipak, snagu problema legitimiteta vlasti kod svih država nekadašnjeg Istočnog bloka⁹ ne treba izjednačavati. Za razliku od one koja posjeduje spoljnu podršku, unutrašnja revolucionarna borba proizvodi šire javne i patriotske identitete koji održavaju autoritarne režime na nivou elita i masa.¹⁰ S tim u vezi, stvaranje i transformacija političkih identiteta ne zasniva se samo na građenju i potvrdi raznovrsnih partizanskih identiteta, već uključuje genezu ili preoblikovanje uspavanih patriotskih identiteta pred glavnom spoljnom prijetnjom.¹¹ Tako, revolucionarni režimi koriste od „standardnih“ posledica revolucija za koheziju elita i od patriotskog legitimiteta nastalog u oslobodilačkoj borbi, koji pojačava jedinstvo elita i narodnu podršku.¹² Shodno ovome, teško je da će samo prethodni procesi demokratizacije, ukoliko u jednoj državi ne postoje povoljni uslovi, dovesti do istovjetnog stanja.¹³ Međutim, takvi procesi mogu imati značajnu ulogu podsticanja liberalizacije autoritarnih režima. Koliko je bitna ta uloga svjedoči činjenica da autoritarni režimi ne mogu tolerisati nezavisne organizacije.¹⁴ Razlog je da dokle god ne postoje kolektivne alternative, pojedinačni stavovi građana prema režimu ne posjeduju veću važnost.¹⁵ Ipak, šta je prijetelo po autoritarne režime – nije slom legitimiteta, već organizacija suprotne „hegemonije“: kolektivnih projekata za alternativnu budućnost.¹⁶ Samo kada je kolektivna alternativa dostupna tada je politički izbor pojedincima raspoloživ,¹⁷ čime nastaje opasnost po opstanak autoritarnog režima. Izdvajaju se dva načina dobijanja građanske „privilegije“ političkog izbora. Pored unutrašnjeg procijepa autoritarnog režima, koji dovodi do nicanja nezavisnih organizacija, drugi način koji obuhvata njihov rast jeste vaninstitucionalni, budući da režim uključuje samo skupine koje odobravaju njegov smjer i koje kontrolišu ishode bilo

⁸ Samuel P. Huntington, „Democracy’s Third Wave”, *Journal of Democracy*, vol. 2, no. 2, 1991, p. 13.

⁹ Naznaka zbog činjenice da je NR Albanija iako komunistička država, Istočni blok napustila 1968. godine.

¹⁰ Nebojša Vladislavljević, „Revolutionary Origins of Political Regimes and Trajectories of Popular Mobilization in the Late Communist Period”, *Nationalities Papers*, vol. 47, no. 4, 2019, p. 548.

¹¹ Vidjeti: *Ibid.*, p. 548.

¹² *Ibid.*, p. 548.

¹³ Samuel P. Huntington, „Democracy’s Third Wave”, *op. cit.*, p. 16.

¹⁴ Adam Przeworski, *Democracy and the market: Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, p. 54.

¹⁵ *Ibid.*, p. 54.

¹⁶ *Ibid.*, pp. 54-55.

¹⁷ *Ibid.*, p. 55.

kog političkog procesa *ex post*.¹⁸ Međutim, snaga takvih režima docnije se nerijetko temelji na preemptivnom gušenju drugačijih društvenih viđenja. Ukoliko takva viđenja, njihovi nositelji uspiju prevazići „bočne udarce“, onda posjeduju izglednu šansu da započnu rastavljanje autoritarnog režima. Tu međunarodna situiranost, kakva je postojala krajem 80-ih i početkom 90-ih, može imati velikog uticaja s obzirom na to da ona hrabri protestante i pritiska autoritarne režime ka uspostavi višepartizma. Ustanovljenje višepartizma praćeno je izrazitom nesigurnošću i „osnivajućim izborima“, nakon kojih se uglavnom preuređuje dotadašnja vlast – prihvataju se novoosnovane političke partije, sastavljene od elita koje su apsorbovale energiju narodnih masa.¹⁹ Po pravilu, osnovna odlika takve vlasti jeste „cjenkanje“ između dvije strane.²⁰ Trajanje cjenkanja, zavisice od sposobnosti novih partija da iskoriste želju naroda za cjelovitom promjenom, odnosno odlaskom komunističkih funkcionera.

Artikulisanjem narodnog raspoloženja, države centralne i istočne Evrope nakon višedecenijskog komunizma našle su se u postupku političkih i ekonomskih reformi, usmjerenih „povratku različitosti“ i „konsolidaciji demokratije“. ²¹ Ipak, brzina demokratizacije nije se odnosila isključivo na želje građana za demokratskim društvom, već i na ohrabrenja i inostrane pritiske koji su postavili demokratiju kao izričit uslov približavanja bivših socijalističkih država zapadnim integracijama.²² Opet, u tom procesu demokratija i prosperitet bili su daleko od pojmova zajedničkih za bivše socijalističke države.²³ Šire posmatrajući, pokazatelji ekonomskog i političkog razvoja bili su naročito heterogeni.²⁴ Dok su određene države bile uspješne u održavanju zamaha reformi nastavljajući isti, druge su iskusile ponovno pojavljivanje autoritarnih režima.²⁵ Premda su demokratske falinke bile primjetne, značajnu ulogu političkog održavanja takvih sistema imao je Međunarodni monetarni fond (MMF) kroz „pozajmljivanje legitimiteta“, ²⁶ sa cijenom odlučnog raskidanja sa socijalističkim

¹⁸ Ibid., p. 59.

¹⁹ Helga A. Welsh, “Political Transition Processes in Central and Eastern Europe”, *Comparative Politics*, vol. 26, no. 4, 1994, pp. 381-382.

²⁰ Ibid., p. 382.

²¹ Dejan Jović, “Problems of early post-communist transition theory: from transition from to transition to”, *Politička misao časopis za politologiju*, vol. 47, no. 5, 2010, p. 45.

²² Jan Fidrmuc, *Economic reform, democracy and growth during post-communist transition*, 2001, Internet, <https://core.ac.uk/download/pdf/7056986.pdf>, 04/01/2021, p. 5.

²³ Ibid., p. 5.

²⁴ Ibid., p. 5.

²⁵ Ibid., p. 5.

²⁶ Randall W. Stone, *Lending credibility: The International Monetary Fund and the post-communist transition*, Princeton University Press, Princeton, 2012, p. 20.

institucijama državnih subvencija i pomoći građanima. Ispostavilo se da je jedna od najvećih grešaka prvih godina tranzicije potcjenjivanje važnosti snažne države u konsolidaciji liberalne demokratije, čak i izjednačavanje smanjenja moći države sa rastom demokratije.²⁷ Ipak posesivnim (možda i paranoičnim) čuvanjem državnih nadležnosti za sebe, izabrane političke partije (njihovi čelnici) u pojedinim postkomunističkim državama, odbacile su neizostavan činilac efikasne demokratije – robusno političko takmičenje.²⁸ Suočeni sa ekonomskim i političkim tekovinama svog mandata, iste su se našle u veoma suženom manevarskom prostoru u smislu društvenog povezivanja, gdje je (pre)često naglašavana (nerealna) opasnost od povratka komunizma.²⁹ Iz toga se može označiti kasniji uticaj represivne komunističke vladavine u državama,³⁰ pred kojima su upravo zbog toga postojale ozbiljne prepreke ka demokratizaciji. Naravno, jedna od osnovnih razlika između ta dva razdoblja, jeste (gotovo) svestran monopol komunističke vlasti naspram one koja je naslijedila, ali koja nije ostala bez pokušaja ostvarivanja približno istog.

Postepenost kao pristup promjenama u (NR) Albaniji 1990–1992

Hodžin nasljednik Ramiz Alija (*Ramiz Alia*), inicijalno je namjeravao da u potpunosti bude odan postulatima vlasti njegovog prethodnika. Međutim, sam Alija brzo uviđa da bi samoizolacionizam i samodovoljnost dovele ekonomiju na ivicu ambisa, koji su u stvari bili prijetnja za slobodu i nezavisnost države.³¹ Stoga su početkom 1986. godine učinjeni prvi koraci – na međunarodnom planu mali, za Albaniju posebno veliki, sadržani u pokušaju izlaska države iz samoizolacije i opreznom usmjeravanju prema zapadu. Ti koraci su nešto kasnije rezultirali uspostavljanjem diplomatskih odnosa sa nekolicinom zapadnih država, zatim uzdizanjem nivoa diplomatskog predstavljanja države u pojedinim članicama Istočnog bloka.³² Prethodno je praćeno izjavama Alije o spremnosti NR Albanije za

²⁷ Grzegorz Ekiert, Jan Kubik & Milada Anna Vachudova, "Democracy in the Post-Communist World: An Unending Quest?", *East European Politics and Societies*, vol. 21, no. 1, 2007, p. 15.

²⁸ Ibid., p. 16.

²⁹ Vidjeti: Blendi Kajsia, "Down with Politics! The Crisis of Representation in Post-Communist Albania", *East European Politics and Societies*, vol. 24, no. 5, 2010, pp. 237-239.

³⁰ Vidjeti: Grzegorz Ekiert, Jan Kubik & Milada Anna Vachudova, "Democracy in the Post-Communist World: An Unending Quest?", op. cit., p. 14.

³¹ Ramiz Alia, *Une, Ramiz Alia deshmoj per historine*, Zeri, Priština, 1992, p. 134.

³² U pitanju su Kanada, Savezna Republika Njemačka i Španija odnosno Bugarska, Demokratska Republika Njemačka, Čehoslovačka i Mađarska.

ustanovljenje odnosa sa Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) i SSSR-om i premijera Adila Carcanija (*Adil Çarçani*) o odluci državnog vođstva za prekid bojkota Konferencije za evropsku bezbjednost i saradnju³³ (KEBS) i potpisivanju Helsinške povelje.³⁴ Date izjave povlačile su višestruke obaveze za tadašnje državno rukovodstvo omogućavanja pravne odbrane na suđenjima, prava žalbe, raspodjele religijskog sadržaja, vršenja religijskih službi i dozvole stanovništvu za dobijanje pasoša, odnosno za putovanje izvan granica Albanije.³⁵ Uporedo sa prethodnim, tokom prve polovine 1990. godine donijete su raznovrsne ekonomske regulative u cilju djelimičnog uvođenja tržišnog sistema u NR Albaniji. Ovim mjerama-zakonima, usmjereni ka većim slobodama u kretanju cijena, preduzećima i bankama u upražnjavanju privatnih aktivnosti, nastojao se podstaći razvoj jednog autarhičnog, ali izrazito krhkog ekonomskog sistema, kakav je postojao u NR Albaniji. Premda su ove, za Albaniju opet, upečatljive promjene, moglo bi se reći da su one bile sredstvo trenutnog zadovoljenja stanovništva, čime bi se u nadolazećim godinama nastavila neometana uprava Partije rada Albanije. Odnosno, da su iste bile samo odgovor na postepeno „oslobađanje“ građana od državne sveprisutnosti usled međunarodne situiranosti tog vremena i da one u najvećem dijelu nisu predstavljale temelj za preoblikovanje Partije rada u posthladnoratovskim vremenima. Ipak, u onome što će uslijediti velikog udjela ima: drastičnost (ekonomske) situacije u NR Albaniji i pored pokrenutih reformi, višedecenijsko svojevršno ophođenje komunističke uprave prema neistomišljenicima i nedostatak demokratske tradicije u Albaniji.

Ranije iznijeti zahtjevi intelektualnog dijela društva za demokratizacijom NR Albanije, najviše ka ukidanju ustava iz 1976. godine,³⁶ odbačeni su od strane tadašnje vlasti i Alije, pravdajući takvu odluku nedostatkom podrške među stanovništvom. Proces promjena u Albaniji iz zapaženog dijela društva sagledavan je kao previše spor, dok je iz ugla tvrdokornih djelova Partije rada isti tumačen kao izvor opasnosti za tekovine Narodne Republike. Sjedinjavanje nedostatka demokratske tradicije u NR Albaniji i ekonomskih poteškoća u državi, uticali su na preovladavanje osjećanja napetosti iz kojeg je proizašlo narodno nezadovoljstvo tokom 1990. godine.

³³ U julu 1990. godine NR Albanija dobila je status posmatrača unutar Konferencije.

³⁴ Fatos Tarifa, „Albania’s Road from Communism: Political and Social Change, 1990–1993”, op. cit., p. 140.

³⁵ Ibid., p. 140.

³⁶ Ukidanje ustava iz 1976. godine podrazumijevalo je uspostavu višepartijskog sistema, vladavinu prava umjesto policijske nadmoći, potpunu obnovu slobode vjeroispovijesti i slobode mišljenja, slobodu okupljanja – stvaranje novog demokratskog okvira, suštinskog za demokratski, ekonomski i socijalni napredak i stvaranje novog ustrojstva institucija. Vidjeti: Ibid., p. 141.

Nakon prvih znakova otpora, primjetnih u Skadru, kulminacija duže napetosti u zemlji događa se u julu 1990. godine, na antivladinim protestima u Tirani. S obzirom na to da je odgovor vlade na više desetina hiljada protestanata u središtu grada bila upotreba policijske sile, ono što je uslijedilo učinilo je dalje trajanje jednopartizma u NR Albaniji iluzornim, a začetke ove nesvakidašnje demokratizacije neminovnim. Odlučujući događaji bili su „napadi na ambasade“.³⁷ Povlačeći se pred policijskim nastupima, protestanti su se ustremili ka inostranim ambasadama tražeći azil. Takav scenario potvrdio je nešto raniju odluku KEBS-a da se NR Albanija, bez ispunjavanja minimuma ljudskih prava i višepartijskog političkog sistema, ne može nadati članstvu i izlasku iz međunarodne izolacije. Uprkos tome što je Partija rada posle ovih demonstracija i dalje bila na pozicijama vlasti, činilo se da je okončanje jednopartijske uprave pitanje trenutka. U međuvremenu, prethodno dozvoljavanje postojanja „nezavisnih političkih organizacija“, još jedno obilježje ustava iz 1976. godine uklonjeno je novembra 1990. godine – zabrana upražnjavanja slobode vjeroispovijesti.³⁸ Noseću snagu protesta decembra 1990. godine činili su, uostalom kao u svim drugim istočnim i centralnoistočnim evropskim državama – studenti i omladina. Prvenstveno, njihovi zahtjevi bili su poboljšavanje uslova u domovima da bi, priključivanjem intelektualnog sloja društva³⁹ i drugih uskoro opozicionih predvodnika, protesti dobili karakter reformskog pokreta.⁴⁰ Prinuđen beskompromisnim stavom studenskih protestanata o partijskoj slobodi, Alija je ispunio predate zahtjeve. Time je period partijske jedinstvenosti u Albaniji posle 45 godina završen. Međutim, samo društvo i država su zbog nezavidnog političkog ugleda buduće vlasti, zatim istovjetnog ekonomskog i socijalnog stanja postavljeni pred velike izazove koji će imati zabrinjavajuće posledice po albanski narod.

³⁷ „Napadi – okupacija ambasada“ predstavlja prvi talas iseljavanja iz Albanije. Procjene su da je tokom pomenutog događaja 1990. godine, čak pet hiljada građana zatražilo azil pretežno u ambasadama Italije, Francuske i Zapadne Njemačke. Time su zahtjevi postali osnova za dalje iseljavanje iz države, koje se nastavilo i kroz luku Drač u cilju plovidbe prema Italiji, a to je nešto što će u nadolazećem periodu dobiti dramatičnu uzlaznu putanju. Vidjeti: Julie Vullnetari, *Albania on the Move, Links between Internal and International Migration*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2012, p. 67.

³⁸ Arolda Elbasani, *Religion and Democratization in Post-Communist Albania: Is it Possible to Be Islamic, Democratic and European at the Same Time?*, 2010, Internet, https://www.researchgate.net/publication/228161084_Religion_and_Democratization_in_PostCommunist_Albania_Is_it_Possible_to_Be_Islamic_Democratic_and_European_at_the_Same_Time, 27/10/2020, p. 4.

³⁹ Među intelektualcima koji su podržali proteste bio je i Ismail Kadare, koji je prethodno dobio azil u Francuskoj.

⁴⁰ Fatos Tarifa, „Albania’s Road from Communism: Political and Social Change, 1990–1993“, op. cit., p. 145.

Odmah po zakonskoj uspostavi partijskog pluralizma u Albaniji, osnovana je druga politička partija u Albaniji – Demokratska partija. Strukturu ove partije predstavljalo je mnoštvo različitih društvenih grupacija, povezanih posmatranjem komunističke uprave u državi isključivo kao retrogradnom pojavom. U skladu s tim, Partija i njeni predvodnici, osnivači Sali Beriša (*Sali Berisha*) i Gramoz Paško (*Gramoz Pashko*),⁴¹ insistirali su na održavanju prvih demokratskih parlamentarnih izbora u Albaniji. Tek osnovana, Demokratska partija ostvarila je dosta dobar rezultat na izborima održanim u martu 1991. godine, osvojivši preko sedam stotina hiljada glasova. Uprkos ovom rezultatu nije bilo realno očekivati da novostvorena opoziciona partija pobjedi na izborima, pa je zato Albanska partija rada samostalno formirala vladu sa premijerom Fatosom Nanom. Iako u poziciji vlasti, Nano i njegova vlada nisu bili u mogućnosti da mnogo toga učine. Pored opstrukcije u parlamentu od strane Demokratske partije, Nanova vlada suočila se sa neprekidnim štrajkovima, poput onog koji je trajao tri nedelje u Tirani i koji je bio opšteg karaktera, zatim izostankom saradnje sa sindikatima i sveopštim osjećajem ekonomske nesigurnosti koji je preovladao među stanovništvom, a iz kojeg su proizilazila masovna iseljavanja Albanaca u susjedne države.⁴²

Nedugo nakon „napada na ambasade“, često zanemarivan događaj povodom iseljavanja iz (NR) Albanije uslijedio je krajem decembra 1990. godine. Tada je više hiljada ljudi uspjelo ilegalno da pređe planinsku granicu sa Grčkom.⁴³ Nastavkom iseljavanja procjene su ukazivale da je do februara, odnosno marta 1991. godine, Albaniju napustilo oko 20.000 ljudi. Tada, ionako nestabilna situacija dobija dramatičan karakter. Uporedo sa

⁴¹ Za napomenuti je da su Beriša i Paško prije formiranja Demokratske partije bili članovi Albanske partije rada. Prvi je tokom svog dvadesetpetogodišnjeg članstva bio na položaju partijskog sekretara na Fakultetu za medicinu Univerziteta u Tirani i inicijalno posrednik režima u smirivanju studentskih protesta. Takođe, kao kardiolog Beriša je nekoliko godina bio zadužen za zdravlje Envera Hodže. Ibid., p. 146. Među ostalim osnivačima Demokratske partije bili su i Aleksandar Meksi, Arben Imami, Genc Ruli, Eduart Selami i Azem Hajdari.

⁴² U razumijevanju iseljavanja može poslužiti i slučaj porodice Popa iz 1985. godine. Tada su članovi te porodice (dva brata i četiri sestre) pretvarajući da su italijanski turisti u razgovoru sa obezbjeđenjem ušli u dvorište italijanske ambasade. Na tlu ambasade, zaprijetili su samoubistvom ukoliko bi bili predati Sigurimi-ju, čiji su članovi odmah okružili ambasadu. Epilog slučaja bio je da su članovi porodice Popa živjeli u italijanskoj ambasadi sve do 1989. godine kada su dobili dozvolu za napuštanje NR Albanije. Vidjeti: Julie Vullnetari, *Albanian Migration and Development: State of the Art Review*, International Migration, Integration and Social Cohesion in Europe, Amsterdam, 2007, p. 31.

⁴³ Vidjeti: Agata Domachowska, „Albanian Migration as a Post-Totalitarian Legacy“, *Migration Studies – Review of Polish Diaspora*, vol. 45, no. 2, 2019, p. 92.

studenskim protestima koji su bjesnili na nasleđe Envera Hodže u Tirani, Drač tokom tih mjeseci postaje stecište naroda odlučnih ka emigraciji po svaku cijenu. Isprva su u februaru glasine o brodovima, koji su plovili iz Drača ka Italiji, okupile više hiljada ljudi, međutim luka u gradu bila je zatvorena što je praćeno intervencijom vojske, odnosno policije.⁴⁴ Ipak, ovakvo stanje u dračkoj luci nije se moglo dugo održati. Već tokom sledećeg meseca preko 25.000 ljudi koristi sve što može poslužiti kao plovilo u cilju pristizanja ka lukama Brindizi, Bari, Ontranto i Monopoli na italijanskoj obali. Odgovor Nanove vlade na martovske događaje bio je da ista nema izbora, osim da dopusti odlazak naroda iz države.⁴⁵ Takođe, iseljenici su u Italiji posmatrani kao političke izbeglice, stoga im je dodijeljen isti status i docnije mogućnost ostanka u državi. Drugačija odluka donesena je u avgustu kada je približno 20.000 iseljenika, pretežno iz luke u Valoni (*Vlorë*), krenulo ka Italiji. Razlog repatrijacije albanskih iseljenika iz Barija pronađen je u održanju prvih demokratskih izbora u Albaniji marta 1991. godine i činjenica da se „avgustovski“ iseljenici nisu mogli tretirati kao političke izbeglice.⁴⁶

Pored iseljavanja u Italiju, kopnena granica sa Grčkom učinila je tu zemlju željenim odredištem za iseljenike iz Albanije.⁴⁷ Za razliku od „italijanskog slučaja“, iseljavanja u Grčku tokom 1991. godine nisu praćena adekvatnim statističkim procjenama. Međutim, podatak vrijedan značaja jeste da je tokom repatrijacije albanskih iseljenika (*skoupa*) u decembru 1991. godine, okvirno njih 100.000 vraćeno je u matičnu državu.⁴⁸ Svakako da taj

⁴⁴ Premda su policija i vojska intervenisale, petnaest prenatrpanih brodova uspjelo je napustiti luku Drač, uključujući i brod Tirana, čija je posada bila primorana na plovidbu od strane iseljenika. Ibid., p. 93.

⁴⁵ Postojala su tumačenja da je Nanova vlada bila voljna da isprati iseljenike iz države, s obzirom na tadašnje predstojeće izbore i činjenicu da bi iseljenici dominantno glasali protiv Albanske partije rada.

⁴⁶ Plašeći se još jednog egzodusa, vlada Italije – ministar spoljnih poslova Đani de Mikelis (*Gianni de Michelis*) – uputila je donaciju Albaniji od 85 miliona dolara, što je bilo dovoljno da pokrije uvoz hrane u državu za naredna tri meseca. Takođe, dato je 50 miliona dolara za spasavanje fabričkih proizvodnih pogona. Zauzvrat, Bufijeva vlada je stavila luke u državi pod vojnu upravu i dogovorene su zajedničke vojne pomorske patrole. Pored ovog, sklopljen je još jedan sporazum sadržan u operaciji Pelikan, gdje je hiljadu italijanskih vojnika dostavljalo osnovne životne namirnice u Albaniji. Smatra se da je ova operacija u velikoj mjeri doprinijela smanjenju gladi u Albaniji tokom 1991. godine. Fatos Tarifa, „Albania’s Road from Communism: Political and Social Change, 1990–1993“, op. cit., p. 153.

⁴⁷ Ovdje je odrednica drugačija, budući da su među iseljenicima u Grčkoj bili i pripadnici grčke nacionalnosti dominantno iz Đirokastre i Sarande, odnosno okoline tih gradova.

⁴⁸ Vidjeti: Julie Vullnetari, „Albanian Migration and Development: State of the Art Review“, op. cit., p. 33.

broj ne obuhvata sve koji su prešli albansko-grčku granicu, što nas dovodi do zaključka da broj iseljenih iz prve u drugu državu je/ može biti veći. Kada su u pitanju dalje emigracije iz Albanije, može se reći da je njihov intenzitet u narednom periodu donekle opao. Najprije, zbog predostrožnosti susjednih država prema ovom pitanju i činjenici da se sa promjenom vlasti u martu 1992. godine očekivao ekonomski napredak u Albaniji. Ipak, dolasku Demokratske partije na pozicije upravljanja državom prethodila je još jedna promjena vlasti, kada je nakon pada Nanove vlade ustanovljena vlada nacionalnog jedinstva predvođena Juli Bufijem (*Ylli Bufi*), postavljenog od strane predsjednika Alije.⁴⁹

Bufijeva vlada nacionalnog jedinstva bila je proizvod široke koalicije, uključujući Republikansku, Socijaldemokratsku i Poljoprivrednu partiju, pored većih – Demokratske i Socijalističke.⁵⁰ Posledica tog dogovora bilo je pristupanje države u Organizaciju za evropsku bezbjednost i saradnju (OEBS),⁵¹ zatim u MMF i Svjetsku banku. Važna je i posjeta državnog sekretara SAD, Džima Bejkera (*Jim Baker*), istog mjeseca, čime je nepobitno dat legitimitet kadrovskim promjenama u vladi. Ako uzmemo u obzir izolacionističku prošlost Albanije, pristupanje OEBS-u značajno je u tome da bi ulazak u ovakvu organizaciju trebao ustanoviti univerzalni minimum ljudskih prava sa imperativom poštovanja, i u tadašnjim post-hladnoratovskim uslovima, prateći međunarodni pritisak ukoliko se suprotno djeluje. Drugi je da je učlanjenjem u ovaj mehanizam integracije Albanija mogla računati na preko potrebnu pomoć prevazilaženja poteškoća tranzicije (izgradnje države), gdje su tradicionalne vjerske, kulturne i druge razlike u državi svakako imale svoju ulogu. Premda se ekonomska situacija u državi dodatno pogoršala,⁵² vlada nacionalnog jedinstva uživala je kakvu-

⁴⁹ Odabir premijera od strane predsjednika bio je proizvod labavog dogovora između demokrata i socijalista, čime je ukinut ustav iz 1976. godine, odnosno donesen je Zakon o ustavnim promjenama predviđen da traje do donošenja novog ustava. Vidjeti: Fatos Tarifa: "Albania's Road from Communism: Political and Social Change, 1990-1993", op. cit., p. 152.

⁵⁰ Ime Albanska partija rada promijenjeno je na partijskom kongresu u maju 1991. godine u Socijalističku partiju.

⁵¹ Za napomenuti je da je preoblikovanje Sigurimi-ja u Nacionalnu obavještajnu službu (*Shërbimi Informativ Kombëtar – SHIK*) prethodilo pristupanju u OEBS.

⁵² Takvo dodatno pogoršanje najbolje se može opisati time da bi nedostatak osnovnih životnih namirnica sigurno prevagnuo, budući da je industrijska proizvodnja opala za 50%, cijene su porasle za 500% dok su plate ostale fiksirane, poljoprivredna aktivnost je pala za 75% kao posledica rasprava oko podijele bivših kolektivnih farmi u privatne posjede. Veliku ulogu u sprečavanju gladi slanjem humanitarne pomoći imale su Grčka, Italija i Evropska zajednica.

Vidjeti: Fatos Tarifa: "Albania's Road from Communism: Political and Social Change, 1990-1993", op. cit., pp. 155-156.

takvu blagonaklonost naroda, najviše zbog činjenice da određeni članovi vlade nisu bili dio komunističkog sistema. U prilog tome treba dodati međunarodnu raznovrsnu podršku koju je Albanija dobila tokom trajanja ove vlade. Ipak, ista je svoje postojanje okončala u decembru 1991. godine, kada Sali Beriša donosi odluku o izlasku Demokratske partije iz zajedničke vlade prouzrokujući time nove izbore u državi. Uporište za ovakvu odluku Beriše (i drugih članova Partije) nedvosmisleno je bilo u tadašnjoj političkoj situaciji u Albaniji, odnosno sigurnog izostanka izborne utakmice, s obzirom na količinu podrške koju je Socijalistička partija tada uživala.

Albanske krivine demokratskog neiskustva 1992–1996

Radi razumijevanja (pred)izbornog procesa u Albaniji, marta 1992. godine, potrebno je imati na umu činjenicu da je opoziciona Demokratska partija (DP) primjetan dio svog izbornog potencijala crpila iz antikomunističkih narativa i osjećanja u albanskom društvu. Direktna posljedica takvog stanja jeste osjetno uvećanje broja članova i raznovrsnih političkih skupina unutar DP. Sa druge strane, Socijalistička partija, nakon višedecenijske komunističke uprave u državi i neuspjeha Nanove vlade, jednostavno nije imala snage da sebe predstavi kao zapaženog takmaca izborne utakmice. Eventualna pobjeda socijalista možda i ne bi bio poželjan ishod po albansko društvo, uzevši u obzir previranja između 1990. i 1992. godine. Takođe, Demokratska partija je pronašla dodatan izvor podrške u međunarodnoj zajednici.⁵³ Uz obećanja o obilnoj humanitarnoj inostranoj pomoći,⁵⁴ predizborna kampanja DP zasnivala se na demokratizaciji Albanije, sveobuhvatnim ekonomskim reformama i usmjeravanju države prema zapadu. Ovdje je zanimljivo navesti da su ekonomske reforme, koje su predstavljale jedan od stubova predizborne kampanje DP, a koje su podrazumijevale primjenu „šok terapije“, bile u očiglednoj suprotnosti sa rezultatima istraživanja Informativne agencije SAD iz 1991. godine. Prema njima, čak 45% Albanaca izrazilo je stav da država treba da preuzme veću odgovornost za pružanje usluga svim građanima.⁵⁵ Izborna pobjeda DP bila je prognozirana, međutim 62% osvojenih glasova predstavljalo je najviše potvrdu antikomunističkog sentimenta u Albaniji, kapitalizovanog od

⁵³ Predizborni slogan DP bio je „Mi upravljamo, svijet nam pomaže“ (*Ne qeverisim, bota na ndihmon*).

⁵⁴ U prilog ovome je i izjava Gramoza Paška o „blanko čeku“ humanitarne pomoći od Stejt departmenta (*State Department*) SAD u slučaju opozicione pobjede. Fatos Tarifa: „Albania’s Road from Communism: Political and Social Change, 1990–1993“, op. cit., p. 156.

⁵⁵ Vidjeti: Blendi Kajsia, „Down with Politics! The Crisis of Representation in Post-Communist Albania“, op. cit., p. 237.

strane Sali Beriše i ostalih prvaka DP. Ipak takav sentiment, koji je bio proizvod želje za promjenom vlasti i ekonomskim boljitkom, ujedinjavao je mnogobrojne grupe unutar i van DP. Smjenom vlasti, najsnažnije vezivno tkivo dotadašnje opozicije je nestalo. Time se uspješnost predsjednika Beriše i izabranog premijera Aleksandra Meksija mogla mjeriti samo u ispunjavanju predizbornih obećanja i neponavljanju odlika ponašanja prethodne vlasti, od kojih je drugo posjedovalo teret prošlosti.

Preuzimanjem vlasti privremeno je umanjen intenzitet političke nestabilnosti, što je omogućilo pokretanje ekonomskih reformi. Prethodno njihovom iniciranju, spoljni dug iznosio je 30% bruto domaćeg proizvoda (BDP), devizne rezerve bile su istrošene, deficit u budžetu imao je tendenciju rasta sa 44% na 50% do kraja 1991. godine. Kao rezultat finansiranja tog deficita, količina novca u opticaju se udvostručila i predstavljala je čak 69% BDP-a. Sa tim, inflacija je iznosila preko 200%.⁵⁶ Reforme su u javnosti predstavljane kao posebno neophodne za demokratiju i otklon od bivšeg komunističkog sistema, iako zapažen dio društva isprva nije bio u potpunosti upoznat sa sadržinom tih reformi. S obzirom na inostranu predizbornu ulogu za očekivati je bilo da ekonomsko preoblikovanje Albanije bude potpomognuto pomoću MMF-a. Prvi dio reformi u periodu od godinu dana (1992–1993),⁵⁷ sastojao se u stabilizaciji makroekonomskih prilika, usredsređen ka smanjivanju inflacije putem posredne i neposredne kontrole monetarnih instrumenata i sprovođenja striktno fiskalne kontrole.⁵⁸ Primjena ovog modela zahtijevala je dobrano smanjenje zaposlenih u javnom sektoru i podsticanje privatnog preduzetništva. Rezultati stabilizacije prvenstveno su se ogledali u snižavanju stepena inflacije koja je već krajem 1993. godine iznosila 31% (16% 1994, a 5% 1995. godine).⁵⁹ Zatim, opadanjem udjela budžetskog deficita BDP-a, najprije kroz izostanak subvencija državnim preduzećima i povećanja količine novca prikupljenog kroz novi sistem naplate poreza sve većem broju privatnih preduzeća.⁶⁰ Treća reperkusija jeste redukovanje zaposlenih u javnom sektoru – 1992. godine 615.000 naspram 889.000 koliko je bio 1989. godine.⁶¹ Premda je ovo

⁵⁶ Marta Muço, *Economic Transition in Albania: Political Constraints and Mentality Barriers*, 1997, Internet, <https://www.nato.int/acad/fellow/95-97/muco.pdf>, 04/12/2020, p. 20.

⁵⁷ U okviru aranžmana sa MMF-om, Albanija je za navedeni period dobila kredit od 29 miliona dolara. Ibid., p. 21.

⁵⁸ Ibid., p. 21.

⁵⁹ Ibid., p. 22.

⁶⁰ Primjetna je razlika između broja privatnih preduzeća u Tirani u martu 1991. i decembru 1992. godine – 398 naspram 8.321. Dirk J. Bezemer, "Post-socialist financial fragility: the case of Albania." *Cambridge Journal of Economics*, vol. 25. no. 1, 2001, p. 3.

⁶¹ Zaposlenih u javnom sektoru 1995. godine bilo je svega 275 hiljada (u odnosu na 1989. godinu). Blendi Kajsia, "Down with Politics! The Crisis of Representation in Post-Communist Albania", op.cit., p. 237.

poslednje uticalo na porast nezaposlenosti, sprovedena stabilizacija dopustila je ubrzani prelazak na druge dvije faze u (ekonomskoj) tranziciji Albanije – liberalizaciju i privatizaciju, takođe sprovedene kroz saradnju sa MMF-om od 1993. do 1996. godine.⁶² Rapidno povlačenje države iz privrede iziskivalo je napuštanje kontrole cijena u korist tržišta, zatim uspostavu slobode spoljne trgovine i time prihvatanje prodora inostranih proizvoda na domaćem tržištu.⁶³ Liberalizacija (spoljne) trgovine praćena je uvođenjem fluktuirajućeg kursa domaće valute (lek), koji je učinjen interno konvertibilnim, te je njegova kupovna moć mijenjana shodno zahtjevima sada bitno drugačijeg tržišta. Kada je u pitanju privatizacija, ona je u navedenom periodu činjena zapaženom brzinom i pretežno vezana za mala preduzeća uslužne – potrošačke kategorije, gdje su postojale poteškoće zbog nedostatka pravnog okvira. Pored ovog, privatizacija je najviše odmakla u domenu obradive površine.⁶⁴ Zakon iz 1991. godine, prema kojem su činioци zadruga dobili zemlju prethodno zadružnog vlasništva učinivši ih tako nezavisnim poljoprivrednicima, nije povučen već je na taj zakon donesen još jedan iz 1993. godine. Taj kasniji zakon odnosio se na restituciju zemlje nacionalizovane 1946. godine, čime je pružen djelimičan povraćaj imovine vlasnicima zemlje prije komunističke reforme vlasničke strukture. Činjenica je da se kao posledica sukcesivnog sprovođenja ovih faza ekonomska situacija u državi djelimično popravila, te da je Albanija nerijetko predstavljana kao tranzicioni primjer među postkomunističkim državama.⁶⁵ Međutim, realna i objektivna analiza treba da uključuje: polaznu osnovu ekonomskog razvoja, tadašnje prioritete međunarodne zajednice, izrazite društvene i političke implikacije preuzetog pristupa ekonomskog preoblikovanja zajedno sa još uvijek (pre)slabim institucijama i povratnog uticaja albanskih iseljenika sa tržišnim nedostacima u državi. Sjedinjavanje prethodnog uticaja na ponovnu pojavu nesigurnosti među albanskim narodom od sredine 1996, i naročito početkom 1997. godine.

⁶² U okviru druge faze – Proširene olakšice za strukturno prilagođavanje (*Enhanced structural adjustment facility*), Albanija je pozajmila 60 miliona dolara od MMF-a sa kamatnom stopom od 5% i rokom otplate od 10 godina. Marta Muço, “Economic Transition in Albania: Political Constraints and Mentality Barriers”, op. cit., p. 21.

⁶³ Zanimljiva je drastična promjena izvoznih partnera Albanije između 1989. i 1995. godine. Prve, čak 46,3% albanskog izvoza išlo je ka državama iz Savjeta za uzajamnu ekonomsku pomoć, dok je taj procenat 1995. godine iznosio nešto više od 10%. Tu prazninu popunio je izvoz ka EU i EFTA državama članicama koji je 1995. godine bio preko 80% – Italija: 51,53% izvoz, 37,88 uvoz, Grčka: 9,93% izvoz, 26,78% uvoz. Ibid., pp. 25, 83.

⁶⁴ Vidjeti više: Sherif Lusho & Dhimitër Papa, *Land Fragmentation and Consolidation in Albania*, 1998, Internet, https://minds.wisconsin.edu/bitstream/handle/1793/21965/50_wp25.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 23/11/2020.

⁶⁵ Albanija je nerijetko predstavljana kao „najposlušniji student“ MMF-a.

Ekonomsko preoblikovanje bila je posledica zauzimanja bitno drugačijeg spoljnopolitičkog pristupa u odnosu na period između 1990. i 1992. godine. Može se reći da su vlade, pre 1992. godine, međunarodnu saradnju i integraciju u međuvladine organizacije opštijeg karaktera posmatrale kao sredstvo za stabilizaciju prilika u državi i pružanje legitimiteta tadašnjim državnim upravama. Sa druge strane, predizborni interval najavio je razvijanje i usmjeravanje međunarodne saradnje Albanije, te pristupanje evroatlantskim mehanizmima integracije kao vanjskopolitičke prioritete Albanije i (posebno) predsjednika Beriše.

Dakle, ako je spoljnopolitička aktivnost jedne države podijeljena između izbora, želja i prirodne usmjerenosti, onda se te aktivnosti Albanije u prvom domenu primarno vezuju za SAD i NATO, većinom komplementarne i Saveznu Republiku (SR) Njemačku. Kada su u pitanju SAD, odnosi su bili političkog i vojnog karaktera. Bliske političke relacije sa SAD bile su od osobite važnosti za Albaniju, koja je pripadništvo američkom „kišobranu“ posmatrala stubom sigurnosti države u izazovima Balkana.⁶⁶ Za SAD i NATO takvi odnosi bili su podstaknuti geostrateškim položajem Albanije, naročito u odnosu na disoluciju bivše Jugoslavije i snaženja prisustva SAD i NATO na jugoistoku Evrope po završetku Hladnog rata.⁶⁷ Sledstveno tome, Albanija već 1992. godine izražava želju za NATO članstvom, da bi iste pristupila Sjevernoatlantskom savjetu za saradnju, odnosno Partnerstvu za mir dvije godine kasnije. Takođe, ne treba zanemariti i suštinske međunarodne promjene i Berišino barem normativno antikomunističko raspoloženje. Ipak, geostratešku i geopolitičku važnost Albanije, predsjednik Beriša je nerijetko koristio kao zaleđe za obračune sa političkim protivnicima, koji su okarakterisani kao zabrinjavajući porast autoritarnih tendencija predsjednika i kasnije uticali su na pojavu nemale dvosmislenosti u odnosima SAD prema Albaniji (Beriši). Međutim, oni takav karakter počinju gubiti sa kontroverzama na parlamentarnim i lokalnim izborima 1996. godine. Što se tiče odnosa sa SR Njemačkom, oni su bili određeni obostranom političkom potrebom. Za Berlin, potreba se sastojala u

⁶⁶ Remzi Lani & Fabian Schmidt, „Albanian foreign policy between geography and history”, *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, vol. 33, no. 2, 1998, p. 91.

⁶⁷ U prilog ovome, pored pristupanja Albanije u Partnerstvo za mir, jeste činjenica da su u vršenju izviđačkih misija u operacijama „Sigurni raj” (*Save Heaven*) i „Spriječiti let” (*Deny Flight*), američke letjelice tokom iste godine kao bazu koristile vojni aerodrom u Đaderu na sjeveru Albanije. Adem Copani & John Sray, *Partnership for Peace and New Dimensions of Albania's Security Posture*, 1996, Internet, https://community.apan.org/wg/tradoc-g2/fmso/m/fmso-monographs/244584_05/12/2020, pp. 5-6. Takođe, prethodno raspoređivanju u BiH, snage IFOR su bile stacionirane u Albaniji. Ryan Hendrickson, „Albania and NATO: Regional Security and Selective Intervention”, *Security Dialogue*, vol. 30. no. 1, 1999, p. 111.

političkim vezama sa vladom u Tirani i predsjednikom Berišom, koje se odnose na dugoročne strategije SR Njemačke posredstvom balkanskog poluostrva. Za Albaniju jezgro veće potrebe bila je rastuća ekonomska i politička moć SR Njemačke nakon ujedinjenja.⁶⁸ Premda su se izborni događaji tokom 1996. godine istovjetno odrazili kao u slučaju relacija sa SAD, može se reći da su nastojanja SAD i SR Njemačke shodno Albaniji ostala nepromijenjena i nakon smjene vlasti u državi 1997. godine. Pored prethodnih država, za napomenuti jeste „izlet“ Albanije prema Organizaciji islamske saradnje. Iako se očekivala (obećavala) velika finansijska pomoć, ta kratkovremena strategija okončana nakon mandata Beriše, najviše se reflektovala u jačanju islama u državi. Za Albaniju, poveznica između izbora i prirodne usmjerenosti u spoljnoj politici države je Turska. Svakako da se drugo odnosi na islam kao posledicu istorijskih prilika iz kojih proizilaze temeljne kulturne spone između dva naroda. Na osnovu toga ističe se izbor vojnog partnerstva Ankare i Tirane, što će zajedno sa kulturnom srodnošću biti konstanta u narednom periodu.

Ako poveznicu između izbora i usmjerenosti čini Turska, za Albaniju drugo polje nesumnjivo sačinjavanju Italija i Grčka. Ipak, ovdje treba napraviti razliku u angažovanosti tih država prema Albaniji. Za Italiju, političko djelovanje prema Albaniji gotovo je u potpunosti bilo humanitarnog karaktera, budući da su brojne krize u drugoj pretpostavile odgovornosti Rima da sanira štetne posledice kriza. Iako je Italija u oblasti ekonomije bila dominantna na albanskom tržištu, italijanski izvoz u ukupnom njegovom udjelu nije pratio takvu zastupljenost.⁶⁹ Za Grčku, pored humanitarnih razloga, postojanje grčke manjine u Albaniji iziskivalo je političko djelovanje Atine prema Tirani, posebno zbog poteškoća koje su politički predstavnici te manjine iskusili tokom mandata Beriše.⁷⁰ Značajnu odrednicu albansko-grčkih odnosa imalo je ponovno organizovanje Pravoslavne crkve u Albaniji, crkve nakon više decenija komunizma i

⁶⁸ Za napomenuti je narativ koji je Njemačka uživala među albanskim narodom, naravno kao najveći saveznik pored SAD u rešavanju statusa Kosova. Vidjeti: Remzi Lani & Fabian Schmidt, „Albanian foreign policy between geography and history“, op. cit., p. 94.

⁶⁹ U poslednjoj punoj godini mandata Beriše, izvoz Italije u Albaniju iznosio je 450 miliona dolara ili 0,18% ukupnog izvoza Italije. 1996, Internet, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ITA/Year/1996/TradeFlow/Export/Partner/by-country>, 05/12/2020.

⁷⁰ U avgustu 1994. godine, pet lidera političke partije Omonia uhapšeni su zbog navodnog špijuniranja albanskih vojnih baza i separatističkih težnji u cilju promovisanja grčkih teritorijalnih interesa na jugu Albanije. Navođeno je povezivanje sa Grčkom pravoslavnom crkvom i tajnom službom radi podizanja ustanka protiv Albanije. Remzi Lani, Fabian Schmidt, „Albanian foreign policy between geography and history“, op. cit., p. 88.

dobrodošle uloge grčkih sveštenika u tom procesu.⁷¹ U ekonomiji, grčka poljoprivreda u velikoj mjeri zavisila je od albanskih sezonskih radnika, dok je razlika između zastupljenosti Grčke na albanskom tržištu, prema grčkom izvozu u Albaniju, svakako bila manja nego u slučaju Italije.⁷² U albanskoj javnosti postojala je „Rim-Atina dilema“, tj. pitanje albanske orijentacije. Ipak, nužnost grčkih nacionalnih interesa – zaštita svoje manjine u Albaniji uticala je da javnost i tadašnja vlast bude relativno naklonjena Rimu.

Kada su u pitanju unutrašnja političko-društvena kretanja u Albaniji tokom mandata Beriše, neophodno je zauzeti širi analitički pristup. Na osnovu toga, činjenica je da je albanski narod karakterističan po velikom broju unutrašnjih međusobnih razlika, te da su one tokom istorije zaslužne za razvoj partikularne svijesti među tim narodom. Takvo stanje omogućilo je podastiranje autoriteta centralnih vlasti u Albaniji tokom prve polovine XX vijeka. Međutim, nakon narodnooslobodilačke borbe i revolucije, osjetne različitosti i partikularna narodna svijest predstavljale su ozbiljnu smetnju za stvaranje snažne centralne vlasti i dubinski integrisane albanske nacije. Stoga su mnogobrojne osobenosti albanskog naroda, najblaže rečeno, bile obeshrabrivane, budući da su doživljavane kao prijetnja pomenutim prioritetima nove vlasti. Ipak, može se reći da su blagu prednost u ispunjavanju te zamisli imale albanske osobenosti sa juga zemlje.⁷³ Takva nastojanja rezultirala su ekonomskim i socijalnim napretkom (ponajviše u pružanju javnih usluga), zatim uklanjanju protivljenja jakoj centralnoj vladi i znatnom smanjenju albanske unutrašnje raznolikosti. Ti naumi proizveli su približno sveobuhvatnu kontrolu svakodnevnih tokova života albanskog društva. Pa ako uzmemo u obzir tekovine ovakvog sistema upravljanja, sigurno je da će na njegovo urušavanje jedina osnova reakcije naroda biti krajnost. Takođe, sjedinjavanje preuzimanja vlasti jedne načelno demokratske partije, međutim sa predvodnicima kojima je manjkalo demokratskog iskustva, i hitro sprovedene ekonomske liberalizacije, uticalo je

⁷¹ Ipak, nije sve išlo glatko. Negativne posledice bile su sadržane u tome što mitropolit Pravoslavne crkve u Albaniji, Anastasije Janulatos (*Αναστάσιος Γιαννουλάτος*), nije posjedovao albansko državljanstvo, a prema kontroverznom ustavnom predlogu iz 1994. godine strano lice nije moglo biti na čelu jedne vjerske zajednice. Premda ustavni predlog nije usvojen, pomenuta odrednica naštetila je odnosima između Pravoslavne crkve i vlasti u Albaniji, iako je uloga grčkih sveštenika i samog mitropolita u obnovni prve bila istorijska. Vidjeti: Ibid., p. 88.

⁷² Za istu godinu, grčki izvoz u Albaniju je bio nešto manji (322 miliona), međutim značajno većeg udjela u ukupnom izvozu Grčke – 2,72%. 1996, Internet, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/GRC/Year/1996/TradeFlow/Export/Partner/by-country>, 12/12/2020.

⁷³ S obzirom na pomenute prioritete komunističke vlasti u Albaniji u ovakvom razumijevanju na umu treba imati mentalitet koji je (bio) rasprostranjen na sjeveru države, a koji (je) često prikaz(iva)uje karakteristike prkosa i nepokoravanja spoljnim subjektima.

ne samo da se albanske raznolikosti u potpunosti povrate, već i da njihov efekat bude mnogo snažniji.

Pored političkih tekovina Berišinog predsjedničkog mandata, veoma je važno istovremeno se koncentrisati ka društvenim reperkusijama njegove uprave. Jedinstvo koje je bilo posledica nastojanja za smjenom komunističke vlasti među političkim predstavnicima i narodom, vrlo brzo se raspršilo nakon iste. U paru sa rastom autoritarizma predsjednika jesu višestruke (negativne) posledice (pre)brzog povlačenja države iz mnogobrojnih sfera društvenog života. Albanci su u izuzetno kratkom razdoblju prešli iz sveprožimajućih ograničenja u ustrojstvo obrnuto proporcionalno prethodnom. Iako je takav „prelaz“ obezbijedio spoljopolitički legitimitet za Berišinu vlast, na unutrašnjem planu imao je zabrinjavajuće posledice. Nakon višedecenijskog komunizma i zastrašujućih poteškoća po albanski narod između 1990. i 1992. godine, dati stepen sloboda nije bio praćen adekvatnim strategijama vlasti na društvene izazove ekonomskog preoblikovanja. Zapravo, takve slobode bilo je veoma teško razlikovati od ekonomskog i društvenog bezvlašća u državi.⁷⁴ Time je prouzrokovana dalja polarizacija i međusobno udaljavanje unutar albanskog društva. Takve slobode bile su najvidljivije u unutrašnjoj migraciji (najčešće sa manje razvijenog sjevera ka jugu), ekonomskoj reformi društva koje je od kakve-takve samodovoljnosti, sada bilo osjetno potrošački nastrojeno, zatim osjećaju nesigurnosti proisteklog iz drastičnog smanjenja javnog sektora i nestanka državnih subvencija, odnosno pomoći skladno uputstvima MMF-a.⁷⁵

S obzirom na takve posledice i nemogućnosti nove vlasti u pronalasku metoda društvenog i održivog ekonomskog razvoja, kao strategiju snaženja sopstvenih stubova podrške korišćen je antikomunistički narativ. Budući da su obećanja o ubrzanom približavanju Evropi odigrala svoju izbornu ulogu, „razumljivo“ je ovakvo okretanje ka antikomunističkom diskursu. Kako su svakodnevne ekonomske glavobolje naroda ostajale neriješene, i time potencijalno ugrožavale rezultate parlamentarnih izbora, prisutnost takvog obrasca sve više se povećavala. Stvaranje antikomunističkog konstrukta temeljilo se na predstavljanju opozicione Socijalističke partije kao partije željne vlasti bez obzira na cijenu, partije usmjerene ka ponovnom uspostavljanju komunističke diktature, pri čemu su isticana stravična događanja između 1990. i 1992. godine.⁷⁶ Može se reći da su rezultati lokalnih izbora jula 1992. godine za Demokratku partiju bili otrežnjujući. Iako je pomenuta stranka bila prva po broju osvojenih glasova, znatno

⁷⁴ Blendi Kajsia, „Down with Politics! The Crisis of Representation in Post-Communist Albania“, op. cit., p. 237.

⁷⁵ Vidjeti: Bernd J. Fischer, „Albania since 1989: The Hoxhaist Legacy“, op. cit., p. 482.

⁷⁶ Isto tako, društvene i ekonomske neprilike koje je stanovništvo u Albaniji doživljavalo nisu bile proizvod pogrešnih reformskih pristupa, već neophodna cijena postkomunističke tranzicije, kako je navođeno iz Demokratske partije. Vidjeti:

manja razlika u odnosu na Socijalističku partiju, odrazila se na pojačanje antikomunističkog narativa. Time su nedugo nakon lokalnih izbora „socijalni komunisti“, kako su nazivani iz vladajuće partije, postali predmet višestrukih optužbi zloupotrebe državnih položaja. Već 1993. godine, na osnovu navodnog tereta korupcije, uhapšeni su i osuđeni na devet, odnosno dvanaest godina, bivši predsjednik Alija i premijer Nano.⁷⁷ Po zatvaranju socijalističkih prvaka procijenjen je pogodan trenutak za novim ustavom Albanije, koji bi drastično osnažio predsjednikovu poziciju. Premda su demokrate posjedovale komotnu većinu u parlamentu, za promjenu ustava nisu imale dovoljnu podršku, stoga je odabrano da predlog ustavnih reformi bude odlučan referendumom. Ovdje je važno naglasiti da uprkos ograničenom demokratskom iskustvu, predlog ustavnih reformi na referendumu je odbačen, prevashodno jer su one predviđale suvišna izvršna ovlaštenja predsjednika republike.⁷⁸ Takođe, ovakav odgovor pokazuje da pedeset godina jednopartizma ne dovodi nužno do nestanka demokratskih principa u jednom društvu.

Rezultati referenduma uticali su na ponovni porast antikomunističke kampanje. Približavanjem parlamentarnih izbora 1996. godine postojalo je očigledno nastojanje da izborni ishodi budu neupitni. Uporedo sa konstantnom brigom o podobnosti kadrova u državnim i drugim strukturama, u julu 1995. godine novine *Tirana Demokratike* objavile su takozvane liste za odstrel. Liste, koje su navodno bile sačinjene od strane bivše komunističke vlasti, predviđale su likvidaciju brojnih protivnika bivšeg komunističkog sistema bez suđenja.⁷⁹ Zapravo, pomenute liste vodile su ka, do tada, nezabilježenom stepenu antikomunističkog narativa koji je izjednačavao komunizam sa genocidom. U skladu sa članovima 67 i 74 Krivičnog zakonika Albanije, u septembru iste godine donesen je Zakon o genocidu s ciljem ubrzanja krivičnog gonjenja zbog kršenja osnovnih ljudskih prava i sloboda od bivših komunističkih vlada NR Albanije.⁸⁰

Blendi Kajsia, "Down with Politics! The Crisis of Representation in Post-Communist Albania", op. cit., p. 237.

⁷⁷ Hapšenja i zatvaranja opozicionih predvodnika, praćena su restriktivnim zakonom o štampi, koji je ustanovio visoke poreze i nametanje teških novčanih kazni i kazni zatvora. Takve odredbe su zastrašili i samocenzurirali štampu, što je podstaklo mnogobrojne upitnosti o kvalitetu štampanih medija i time smanjenju čitalačke publike. Bernd J. Fischer, "Albania since 1989: The Hoxhaist Legacy", op. cit., p. 484.

⁷⁸ Clarissa de Waal, "From Laissez-Faire to Anarchy in Post-Communist Albania", *The Cambridge Journal of Anthropology*, vol. 20, no. 3, 1998, p. 35.

⁷⁹ Blendi Kajsia, "Down with Politics! The Crisis of Representation in Post-Communist Albania", op. cit., p. 238.

⁸⁰ Puno ime zakona glasilo je: Zakon o genocidu i zločinima protiv čovječnosti počinjenim u Albaniji tokom komunističke vladavine iz političkih, ideoloških i religioznih motiva.

Takođe, odrednice pomenutog zakona su do decembra 2001. godine onemogućile licima koja su suštinski bila dio vrha vlasti do marta 1991. godine kandidovanje za položaje lokalnih i centralnih organa vlasti.⁸¹ Zanimljivo da je sam Beriša bio dio prethodnog sistema u svojstvu partijskog sekretara i ličnog doktora Envera Hodže, stoga se vodilo računa o podesnosti zabrane. Dalje osiguranje izborne pobijede ogledalo se kroz „Zakon o dosijeima“, prema kojem je uspostavljena istovjetna zabrana za svakog ko je (prema odluci posebno uspostavljenog komiteta) sarađivao sa bivšom službom *Sigurimi*.⁸² Što se tiče izbornih rezultata,⁸³ oni nisu donijeli nikakve promjene u odnosu na kampanju koja im je prethodila. Međutim, spoljnopoličko zaleđe koje je Beriša uživao počelo je pokazivati ozbiljne znake slabosti. Sa međunarodne instance upućivani su višestruki zahtevi za ponavljanje izbora, dok su iz država(e) koje su bile primarni podržavaoci Berišine uprave stizale nedvosmislene osude izbornog ishoda. Te osude će rezultirati u eroziji i naposljetku nestanku međunarodne potpore za tadašnjeg predsjednika Albanije.

Iskorakom u neoliberalizam nova vlast je pred sobom postavila veliki izazov, prvenstveno usled činjenice da neoliberalizam iako ne vuče društvo

⁸¹ Zabrana se odnosila na: bivše članove Političkog odbora i Centralnog komiteta Albanske partije rada, zatim ministrima i zamjenicima Narodne skupštine, članovima Predsjedničkog vijeća, predsjedniku Vrhovnog suda, javnom tužiocu, prvim sekretarima distrikta, zaposlenima u Državnom sekretarijatu, saradnicima istog i svim onima koji su kao svjedoci naštetili optuženicima u političkim procesima, sa izuzetkom ako su djelovali protivno zvaničnom narativu i javno se udaljili od istog. *Law Nr. 8001 on Genocide and Crimes against Humanity Committed in Albania during Communist Rule for Political, Ideological and Religious Motives*, 2018, Internet, <http://www.derechos.org/intlaw/doc/alb2.html>, 24/12/2020.

U maju 1996. godine na smrtne kazne osuđeni su: Aranit Cela (bivši predsjednik Vrhovnog suda), Rapi Mino (*Rrapi Mino*) (javni tužilac), Ziliftar Ramizi (*Zylyftar Ramiyz*) (zamjenik ministra unutrašnjih poslova i direktor Sigurimi-ja), Hadži Leši (*Haxhi Lleshi*) (predsjednik republike 1953–1982) i Manuš Muftiu (*Manush Myftiu*) (zamjenik premijera). Narednog mjeseca smrtne kazne su opozvane, Cela i Mino su osuđeni na 25 godina zatvora, dok su drugi pomenuti dobili doživotne kazne zatvora. Robbert Bideleux & Ian Jeffries, *The Balkans, a post-Communist history*, Routledge, New York, 2007, p. 47.

⁸² Zakon je omogućavao otvaranje arhiva Sigurimi-ja, pomoću kojih su kandidati za parlament, lokalnu i centralnu vlast provjeravani od strane državnog komiteta. Ibid., pp. 46–47.

⁸³ Demokratska partija – 914,218 – 55,5% glasova ili čak 122 poslaničkih mjesta, naspram Socijalističke partije – 335,402 – 20,4% glasova, odnosno samo 10 poslaničkih mjesta, Dio socijalista je i bojkotovao izbore.

Vidjeti: *IRI Observation Report on the Albanian Parliamentary Elections of May 26, 1996*, 1996, Internet, <https://www.iri.org/sites/default/files/Albania's%201996%20Parliamentary%20Elections.pdf>, 16/01/2021. p. 33.

dublje ka podjelama, ne predstavlja idealno ideološko podneblje odakle se može graditi objedinjujući društveni diskurs.⁸⁴ Samim time, poteškoće pronalaženja vezivnog društvenog tkiva postale su očigledne. U veoma suženom manevarskom prostoru rešenje koje je povećavalo šanse za dalji nastavak uprave načelno demokratskih vlasti, a koje je dugoročno štetilo preostalim naznakama jedinstva, bilo je podsticanje antikomunističkog sentimenta. U nemogućnosti pronalaska pozitivnog obrasca kohezije, prve postsocijalističke vlasti posezale su za onim negativnim. Takav izbor i naprasni obračuni sa predstavnicima bivšeg sistema vlasti veoma se negativno odrazio na albansko društvo, posmatrajući sa duže vremenske distance. Time je uprava Demokratske partije u podrobnoj mjeri podsjećala na prethodne garniture vlasti, najprije kada je riječ o načinu suočavanja sa svojim političkim protivnicima nakon Drugog svjetskog rata. Da li su takvi društveni narativi i metode političkog nadmetanja nužne u svakom procesu političke tranzicije u postsocijalističkim državama? Kao odgovor mogu poslužiti rezultati referenduma iz 1994. godine, gdje u razmatranje treba uzeti višedecenijski komunizam u državi.

Dollari, dhrahmi, lira i (ponovni) kolaps u Albaniji

Prije pobune ili građanskog rata u Albaniji (u zavisnosti od ugla posmatranja), od ključnog značaja za ovo istraživanje jeste raščlanjivanje događaja i utvrđivanje činjenica koje su prouzrokovala nesretna dešavanja u Albaniji tokom 1997. godine. Nezaobilaznu ulogu u tome imaju piramidalne šeme,⁸⁵ koje su (samo) godinu dana ranije predstavljale središnji dio (gotovo) svih tokova života u Albaniji. Za njihovo temeljno razumijevanje neophodno je osvrnuti se na efekte procesa iseljavanja iz Albanije, započetog

⁸⁴ Blendi Kajsia, "Down with Politics! The Crisis of Representation in Post-Communist Albania", op. cit., p. 237.

⁸⁵ Piramidalne šeme u Albaniji vode svoje porijeklo od Ponzijevih prevara. One se sastoje u „preduzetniku“ kojem je potreban novac – gotovina pod izgovorom o „profitabilnoj investiciji“. Taj preduzetnik na pozajmljeni novac nudi (pre)velike kamatne stope privlačeći tako „investitore“. Isprva, on uspijeva u izmirivanju tih kamatnih stopa, budući da je tu priliku o profitabilnoj investiciji predočio i mnogobrojnim drugim investitorima. Takođe, od značaja je da investitori u početku ne preuzmu svoje depozite, već da ih ostave kod preduzetnika čime se stiče kapitalna osnova za izmirivanje drugih kamatnih stopa i samim time se piramidalne šeme zahuktavaju. Moguće je da preduzetnik u početku vrati glavnicu i isplati kamatne stope, čime zadobija povjerenje i podstiče omasovljenje. Ipak, svaka piramidalna šema se završava u neuspjehu budući da pozajmljeni novac ne stvara novi novac, već služi za isplatu ranijih depozita i kamatnih stopa. Onog trenutka kada dođe do zasićenja – nestanka novih depozita tada se u teoriji urušavaju piramidalne šeme. Ipak, postojali su drugačiji slučajevi – bjekstvo preduzetnika sa pozajmljenim novcem.

1990. godine.⁸⁶ S obzirom na raznovrsne ekonomske nesigurnosti za domaćinstva u Albaniji, jedan od njihovih glavnih izvora prihoda bile su inostrane doznake. Koliki su značaj doznake imale predstavlja činjenica da je emigracija ubrzo postala važna vrsta (kolektivnih) investicija.⁸⁷ Stotine hiljada Albanaca bilo je angažovano u kretanju ljudi i novca, negujući time obrasce i mreže emigracije kao alternativnog „investicionog repertoara.“⁸⁸ Premda su doznake bile dobrodošle za albansku ekonomiju,⁸⁹ neadekvatnost finansijskih institucija i nedostatak tržišnog iskustva među narodom, uticao je da doznake, dugoročno gledano, proizvedu sasvim drugačije posledice od onih prvobitno očekivanih. Ta neadekvatnost sadržana je u slabosti platnog sistema banaka u Albaniji, zbog čega je vladalo veliko nepovjerenje u iste. Takođe, veliki procenat nenaplaćenih pozajmica uticao je na povećanu striktnost Banke Albanije prema drugim bankama u smislu sužavanja prostora njihovih kreditnih aktivnosti.⁹⁰ Takav položaj banaka nije mogao ispratiti potražnju klijenata i time je direktno proizveo „cvjetanje“ neformalnog kreditnog tržišta. Isprva, pored običnih pozajmica među stanovništvom, akumulirani kapital putem doznaka pozajmljivao se za razvoj privatnog sektora, ali i za finansiranje raznoraznih aktivnosti posredstvom SR Jugoslavije i sankcija kojima je ona bila izložena, razumije se pod značajnijim kamatnim stopama (pet i šest procenata). I u takvim djelatnostima postojali su primjeri piramidalnih šema, međutim zanemarljivih u odnosu na kasnije tokom 1996. godine. U vezi s tim, nekoliko događaja posebno je važno u shvatanju te razlike. Prvi jeste ukidanje sankcija SRJ (decembar 1995. godine) i nestanak svega što je vanredno međugranično stanje donosilo (dozvoljavalo), zatim parlamentarni izbori (maj 1996. godine),⁹¹ pred i postizborni kontekst i prateći lokalni izbori (oktobar 1996.

⁸⁶ Doznake su pretežno stizale od niskoplaćenih i neprijavljenih zaposlenja albanskih iseljenika u poljoprivredi, građevini ili uslužnoj industriji u Italiji i Grčkoj. Vidjeti: Smoki Musaraj, „Tales from Albarado: The Materiality of Pyramid Schemes in Postsocialist Albania“, *Cultural Anthropology*, vol. 26, no. 1, 2011, p. 93.

⁸⁷ Ibid., p. 93.

⁸⁸ Ibid., p. 93.

⁸⁹ Procjene ukazuju da su doznake na godišnjem nivou iznosile oko 300 miliona dolara. Time je do 1996. godine okvirno milijardu dolara stiglo u zemlju, dok su iste činile oko 12 % ukupnog BDP-a u Albaniji. Chris Jarvis, „The Rise and Fall of the Pyramid Schemes in Albania“, *IMF Staff Papers*, vol. 47, no. 1, 2000, p. 6.

⁹⁰ Podaci sa kraja 1994. godine, govore da je 27% pozajmica počevši od jula 1992. godine bilo nenaplativo, dok je godinu dana kasnije u 2/3 državnih banaka preko 50% pozajmica probilo vremenske rokove. Ibid., p. 3.

⁹¹ Posebno zanimljiv jeste predizborni slogan Demokratske partije: „Sa nama svako dobija“ (*Me ne fitojnë të gjithë*), aludirajući time i na dobitke iz piramidalnih šema, pored onih (očekivanih) izbornih. Vidjeti: Smoki Musaraj, „Tales from Albarado: The Materiality of Pyramid Schemes in Postsocialist Albania“, op. cit., p. 101.

godine). S obzirom na karakter izborne pobijede demokrata i očekivanih lokalnih izbora, vlastima nije bilo u interesu da sumnjičavost piramidalnih šema (koje su se aktivnije pojavljivale sa približavanjem parlamentarnih izbora),⁹² ostane nepromijenjena ili još gore bude pojačana.⁹³ Shodno tome, kompanije koje su se bavile ovakvim šemama (VEFA, Đalica (*Gjallica*), Kamberi) povećale su svoje kamatne stope na 6–10%. Njima su se pridružile postojeće Džaferi (*Xhafferi*), Populi (*Populli*) i novoosnovana Sude, od kojih je posljednja nudila mnogo veće kamatne stope (od 12 do 19%). Takva odluka imala je odraz kotrljajuće sniježne grudve, budući da su obećani povraćaji privlačili nezamisliv broj depozita. Samim tim, u drugoj polovini 1996. godine ponovnim povećavanjem kamatnih stopa (u nekim slučajevima i do 50%) piramidalne kompanije su se utrkivale u pridobijanju depozita. Sagledavanja radi, neposredno prije urušavanja šema u novembru, više od milion i šest stotina hiljada građana Albanije bilo je uključeno u ove aktivnosti ukupne vrijednosti oko 1,2 milijarde dolara. S obzirom na ove brojke i neminovnu propast piramidalnih šema, ubrzo su počela pristizati međunarodna upozorenja od MMF-a i Svjetske banke. Kada je riječ o 1996. godini, tačnije u julu i junu kroz MMF-ov pregled monetarnih podataka Albanije primijećene su prve intimacije negativnih efekata piramidalnih šema na bankarski sistem u državi.⁹⁴ Zbog toga je nakon pregleda, upućeno pismo upozorenja ističući neophodnost preventivne akcije praćeno zvaničnim upozorenjem u oktobru. Za razliku od prethodnog međusobnog oslanjanja MMF-a i Albanije u podršci (pravdanju) svojih djelatnosti, ovog puta Beriša je stao na stranu piramidalnih kompanija. Odgovor se zasnivao na privatnom karakteru kompanija koje su primjer ekonomske transformacije bivšeg socijalističkog društva i važni investitori u vrijednim ekonomskim sektorima. Takođe, date depozite Beriša je nazvao albanskim novcem oslikavajući time podršku koja je postojala među albanskim društvom za nastavak funkcionisanja ovih šema.⁹⁵ Ipak mjehur stvoren neracionalnim ponašanjem imao je svoj rok trajanja – 19. novembar, kada Sude nije više bio u stanju da isplaćuje dobitke i čime je kolaps otpočeo.⁹⁶

⁹² U Albaniji ipak nije postojalo jednoglasje povodom piramidalnih šema. Prema tadašnjim zakonima, nijedna druga pravna lica osim banaka se nisu mogla baviti kreditnim aktivnostima. Tako su piramidalne kompanije kršile zakon budući da nisu imale dozvolu, međutim taj nedostatak u praksi nije imao pravne posledice, s obzirom na to da su iste prožele veliki dio albanskog društva. Time je Banka Albanije bila u podređenoj poziciji u sprovođenju pravnih akata.

⁹³ Chris Jarvis, "The Rise and Fall of the Pyramid Schemes in Albania", op. cit., p. 9.

⁹⁴ Ibid., pp. 13-14.

⁹⁵ Vidjeti: Smoki Musaraj, "Tales from Albarado: The Materiality of Pyramid Schemes in Postsocialist Albania", op. cit., p. 102.

⁹⁶ Chris Jarvis, "The Rise and Fall of the Pyramid Schemes in Albania", op. cit., p. 14.

Pokušaji da se održi dotok depozita smanjenjem kamatnih stopa na pet procenata na mjesečnom nivou nisu uspjeli. Slabljenjem i konačnim iščekivanjem povjerenja naroda u piramidalne kompanije, pomenute su već sredinom i krajem januara 1997. godine bile prinuđene na bankrot. Proglašavanjem bankrota, prouzrokovani su veliki protesti protiv vlade i njenih institucija, osobito na jugu države u Valoni, Lušnju (*Lushnjë*) i u pojedinim naseljima Tirane.⁹⁷ Odmah po krah firmi, vlada je objavila da depozitarima njihovi ulozi neće biti vraćeni iz budžeta, ali određena kontrola štete sprovedena je kroz zamrzavanje bankarskih računa Džaferi i Populi kompanija, na kojima se nalazilo oko 250 miliona dolara novca koji je vraćen stanovništvu.⁹⁸ Takav potez proizveo je još veću negativnu reakciju protestanata, s obzirom da je time, kako se smatralo, potvrđena umješanost vlade u piramidalnim šemama. Nepovratnog odraza na agresivnost protesta imala je propast najobimnije piramidalne kompanije Đalica, sa sjedištem u Valoni. Dugovanja koja su na dan proglašenja bankrota iznosila čak 343 miliona dolara⁹⁹ rapidno su uvećala proteste, koji su se proširili i u drugim gradovima na jugu države, regiona najviše pogođenog urušavanjem piramidalnih šema. Ozlojeđenost protestanata iz ovog grada, podržanih od strane studenata, su tokom februara rezultirala poharom obližnje vojne baze i u otvorenoj oružanoj konfrontaciji sa predstavništvima centralne vlasti, najprije sa policijom i SHIK-om. Suočena sa brojnošću oružanih grupa, vlada u Tirani je krajem februara, odnosno početkom marta mjeseca, izgubila kontrolu nad Valonom, dok se talas pobune iz Valone gotovo preko noći prenio na ostatak juga u Sarandu, Đirokastru i Himaru.¹⁰⁰ Napori centralne

⁹⁷ U Lušnju su 24. januara zapaljene i opljačkane lokalna skupština i policijska stanica. Sledećeg dana u cilju smirivanja situacije grad je posjetio tadašnji ministar spoljnih poslova Tritan Šehu, koji je prilikom susreta sa protestantima na gradskom stadionu postao njihov talac. Istog dana u večernjim satima specijalne snage su intervenisale i izbavile ministra, dok su do jutra sve državne institucije, izuzev predstavništva ministarstva unutrašnjih poslova, bile opljačkane i uništene. Događaji u Lušnju se nerijetko uzimaju kao datum početka pobune u Albaniji.

⁹⁸ Chris Jarvis, "The Rise and Fall of the Pyramid Schemes in Albania", op. cit., p. 16.

⁹⁹ Ibid., p. 11.

¹⁰⁰ Pored toga što je jug Albanije bio najviše pogođen slomom piramidalnih šema, činjenica da Demokratska partija nije uživala prevladavajuće povjerenje u pomenutom dijelu zemlje imala je odlučujući uticaj na početak i munjevito uvećanje pobune. Takođe, tradicionalnom podjelom u Albaniji na demokratski sjever i socijalistički jug uticala je da je u drugom tokom Hladnog rata usled blizine Italiji i prohodnosti kopnene granice sa Grčkom bilo stacionirano osjetno više vojske. Ipak, više puta pominjane reforme zahvatile su i vojni sektor, koji je doživio dramatično smanjenje osoblja, pri čemu su nekada ponosni oficiri bili prinuđeni na život u siromaštvu. Osim toga, dobar dio vojnog osoblja bio je uključen u piramidalne šeme kao posrednik ili investitor. Samim time kada se stepen nezadovoljstva povećao ukazala se prilika i oni su je iskoristili. Vidjeti: Smoki Musaraj, "Tales from

vlade ka povratku vlasti u pomenutim gradovima bivaju osujećeni, kako zbog dezertiranja vojnih i policijskih snaga¹⁰¹ tako zbog brojnosti oružanih grupa, čime je Albanija faktički zapala u stanje građanskog rata. Povrh ovog, slom centralne vlasti na jugu države omogućio je pustošenje tamošnjih vojnih baza, što je navelo Berišu da dozvoli otvaranje vojnih magacina na sjeveru u cilju osnaženja svog uporišta.¹⁰² Takva odluka dovela je do sunovrata vladinih snaga pred naoružanim stanovništvom (od kojih su dobar broj činile Berišine pristalice), čime je izuzev pojedinih puteva u centralnom dijelu države, odnosno naselja u Tirani, ostatak Albanije bio izvan vladine kontrole.¹⁰³ Time se nad Albanijom nadvila opasnost regionalnog sukoba (jug-sjever), budući da je funkcija vršenja vlasti na jugu pripala pobunjeničkim „komitetima spasenja“ – mješavini lokalnih kriminalnih bandi, članova Socijalističke partije i bivšeg Sigurimi-ja, sa ciljem Berišinog odlaska,¹⁰⁴ naspram bandi sjevera države tradicionalnog uporišta Demokrata. U međuvremenu, dalja deoba dešava se između predsjednika i novopostavljenog premijera Baškima Fina (*Bahskim Fino*), gdje su se u sveopštem metežu i propasti centralne vlasti iskristalisala četiri pseudocentra moći: predsjednik Beriša i njegovi podržavaoci većinom članovi SHIK-a sa sjevera, premijer Fino sa preostalim pripadnicima policije, pobunjenički komiteti spasenja na jugu i lokalni naoružani zapovjednici širom države.¹⁰⁵

Albarado: *The Materiality of Pyramid Schemes in Postsocialist Albania*, op. cit., p. 100. James Pettifer & Miranda Vickers, *The Albanian Question, Reshaping the Balkans*, Bloomsbury Publishing (I.B. Tauris), 2007, London, p. 56.

¹⁰¹ Od mnogobrojnih primjera dezerterstva, upečatljiv je slučaj Argona Dajcija i Ardijana Elezija, pilota Albanskog ratnog vazduhoplovstva, koji su odbili naređenje dejstvovanja po pobunjenicima na jugu države i umjesto toga su sa svojim MiG-15 avionima sletjeli u Galatina vojnu bazu, blizu Lecea u Italiji, gdje su i zatražili politički azil. Vlada Albanije je demantovala izdavanje takvog naređenja. Siobhan Darrow, „Albania’s army pushes south to crush uprising”, *CNN*, 5. mart 1997.

¹⁰² O enormnoj količini naoružanja u Albaniji, svjedoči i pomoć SAD Albaniji za uništenje istog u sklopu Nunn-Lugar Sporazuma. Albanija je bila jedina država izvan SSSR-a koja je primila takvu vrstu pomoći od SAD 2004. godine.

¹⁰³ Zanimljiva je reakcija tadašnjeg ministra pravde Spartaka Ćele na propast centralne vlasti: „Sve državne strukture su propale. U ovom trenutku smo u prirodnom stanju ukoliko poznajete svog Hobsa“. Bernd J. Fischer, „Albania since 1989: The Hoxhaist Legacy”, op. cit., p. 487.

¹⁰⁴ Nedugo potom osnivanja, lokalni komiteti na jugu ujedinjuju se u Nacionalni komitet sa imperativom ostavke predsjednika. Može se reći da su predstavnici prethodnog režima uključujući i Fatosu Nana, iskoristili vakuum centralne uprave i usmjerili pobunu na jugu zemlje isključivo protiv Beriše u cilju njihovog preuzimanja vlasti.

¹⁰⁵ James Pettifer & Miranda Vickers, *The Albanian Question, Reshaping the Balkans*, op. cit., p. 54. Tipičan primjer takvih zapovjednika bio je Zani Čauši, koji je pre pobune bio omanji kriminalac, da bi u jeku priprema Berišine ofanzive sa rijeke Vijuše

Premda je nastala situacija prijetila strahovitim posledicama, jedinstveni stav međunarodne zajednice nije postojao. Pojedinačni naumi država vezanih za Albaniju sprečavali su stvaranje zajedničke koalicije za djelovanje. Na jednoj strani, Italija i Grčka insistirale su na bržoj reakciji, budući da je val albanskih iseljenika već bio u poodmakloj fazi. Sa njima su se unutar EU složile Francuska i Holandija, za razliku od Njemačke i Velike Britanije koje su sa SAD (nevoljnu) humanitarnu intervenciju uslovljavale Berišinom ostavkom.¹⁰⁶ Podijeljenost EU postavila je OEBS na prvom mjestu, čiji je zvanični predstavnik Franc Vranicki (*Franz Vranitzky*) činio značajne napore u sprečavanju potpunog unutrašnjeg sukoba u Albaniji. Djelimični napredak postignut je 9. marta, kada je predstavnikovim posredovanjem imenovana nova Vlada nacionalnog pomirenja pod Baškimom Finom i još važnije, zakazani su novi parlamentarni izbori juna iste godine.¹⁰⁷ Iako je uspostavljena partijski heterogena vlada, predvođena socijalistom, ista nije mogla spriječiti dalje naviranje pobune, odnosno posrtanje državnih kapaciteta, stoga je međunarodna intervencija izgledala kao jedina opcija za izbjegavanje građanskog rata. Prethodno pomenuti razlozi podstakli su hitru reakciju Italije i Grčke, koje su zajedno sa Turskom, Austrijom, Danskom, Rumunijom i Španijom između 24. i 28. marta oformile OEBS koaliciju i na osnovu UN rezolucija 1101 i 1114 pokrenule operaciju Alba.¹⁰⁸ Uprkos tome što je mandat misije bio sadržan u stvaranju sigurnog okruženja za humanitarnu i civilnu OEBS pomoć u praćenju izbora,¹⁰⁹ prisustvo međunarodnih snaga imalo je posrednog efekta na posustajanje otvorenih oružanih sukoba između pseudo-centara moći. Ipak, opadanje intenziteta sukoba nije podrazumijevalo predizbornu kampanju bez ograničenja. Teritorijalna polarizacija Albanije, sa rijetkim izuzecima,¹¹⁰

(privremenoj granici između vlade i pobunjenika na jugu) na Valonu, Čauši formirao paramilitarne snage za odbranu grada. Osvajanjem vojnih magacina u gradu, Zani je sakupio veliku količinu naoružanja, nakon čega je zbog uspješne opstrukcije režimskih planova za vojno suzbijanje juga, uživao osobit ugled širom južne i središnje Albanije. Ibid., p. 57.

¹⁰⁶ Umjesto humanitarne intervencije, EU je na konferenciji u Apeldornu 15. i 16. marta ponudila humanitarnu pomoć, međutim tek kada bi stanje na terenu bilo dovoljno bezbjedno da podrži takav projekat. Vidjeti: Paolo Tripodi, "Operation Alba: A Necessary and Successful Preventive Deployment", *International Peacekeeping*, vol. 9, no. 4, 2002, p. 96.

¹⁰⁷ Hugh Miall, "The OSCE role in Albania: a success for conflict prevention", *Helsinki Monitor*, vol. 8, no. 4, 1997, p. 81.

¹⁰⁸ Ibid., pp. 81-82.

¹⁰⁹ Ibid., pp. 81-82.

¹¹⁰ Poput predizbornog odlaska Beriše u grad Fjer na jugu i Nanove posjete Kukešu na sjeveru zemlje. James Pettifer & Miranda Vickers, *The Albanian Question, Reshaping the Balkans*, op. cit., pp. 79, 81.

„rezervisala“ je mnogobrojne djelove zemlje za predizbornu kampanju određenih političkih partija. Takođe, u sveukupnom karambolu, u proljeće 1997. godine, u Albaniju je s ciljem obnove monarhije stigao Leka I, sin nekadašnjeg albanskog kralja Zog-ua I. Iako je Leka okupio značajan broj pristalica, cjelokupni uslovi političkog spektra u Albaniji nisu ohrabrivali promjenu političkog uređenja.¹¹¹ Međutim, promjena koja je bila prihvatljiva jeste Berišin odlazak. Stoga je postojala izrazita međunarodna potreba da se delikatni izborni dan u Albaniji proglasi prihvatljivim.¹¹² Takođe, na domaćem tlu tekovine Berišinog mandata podstakle su i prožele Albance snažnim antagonizmom prema svom predsjedniku, pri čemu je sunovrat piramidalnih šema bio samo inicijator pokazivanja tog rasprostranjenog nezadovoljstva i ogorčenja. Bitno je naglasiti da je takva „anti-Beriša“ osjećanja, socijalistička partija predvođena Nanom uspjela kanalisati u svoju podršku i odnijeti izbornu pobjedu.¹¹³

Ponovno osvajanje vlasti ispostavilo je veliki izazov, budući da se zemlja nalazila u katastrofalnoj situaciji. Prvenstveno u smislu kontrole državne teritorije, gdje „lokalna vlast“ nije bila spremna odreći se od svog „pobunjeničkog dostignuća“. Iako je izostanak uprave nad određenom teritorijom predstavljalo ozbiljan problem, nova vlast se istodobno morala pozabaviti kadrovima njene prethodnice, od kojih su mnogi bili lojalni Beriši. Premda je slom piramidalnih šema pokrenuo mnogobrojne događaje

¹¹¹ Uporedo sa parlamentarnim izborima održavao se referendum za obnovu monarhije u Albaniji. Nešto više od 904 hiljade glasova bilo je protiv (66,7%), naspram 450 hiljada (33,3%), koliko je bilo za promjenu društveno-političkog uređenja države. Prestolonaslednik ove rezultate nije prihvatio, nakon čega je sa svojim pristalicama i ministrom „kraljevskog dvora“ Abedinom Mulosamanijem pokrenuo proteste u Tirani, tvrdeći da je preko 60% izašlih glasalo za obnovu monarhije u Albaniji. Ipak, glasine o životnoj opasnosti sina nekadašnjeg kralja Albanaca, uticale su da Leka I već 12. jula 1997. godine napusti Albaniju i vrati se u Johannesburg gdje je i rođen. Ibid., p. 85.

¹¹² Zaključci OEBS-a povodom izbora: „Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava zaključila je da se albanski parlamentarni izbori 1997. godine mogu ocijeniti kao prihvatljivi, s obzirom na preovlađujuće okolnosti u državi. Ovaj izborni proces se mora posmatrati u kontekstu procesa rešavanja sukoba nakon teške političke krize koja je prethodila i koja je imala neposredne posledice po izborne standarde.“ *Final Report on Parliamentary Elections in Albania, 29 June 1997, 1997*, Internet, <https://www.osce.org/files/f/documents/3/8/14029.pdf>, 16/01/2021, p. 4.

¹¹³ Nakon izbora, socijalisti su zajedno sa svojim koalicionim partnerima imali 118 poslaničkih mjesta u parlamentu naspram 24 koliko su Demokrate posjedovale. Takođe, formalno preuzimanje položaja predsjednika izvršeno je tek 23. jula, kada je Beriša podnio ostavku na pomenutu poziciju, pri čemu je i dalje osporavao rezultate, međutim prihvatajući ostavku kao „političko rešenje“ za krizu. Naslijedio ga je Redžep Majdani (*Rexhep Meidani*) iz Socijalističke partije. Vidjeti: James Pettifer & Miranda Vickers, *The Albanian Question, Reshaping the Balkans*, op. cit., pp. 83, 85.

tokom 1997. godine, posledice neće imati istovjetni odraz na dalja dešavanja u državi. Porast intenziteta krize na Kosovu, u paru sa nemogućnostima vršenja uprave Tirane nad sjevernim dijelom zemlje, uticaće na ponovnu borbu za preuzimanje vlasti u zemlji tokom septembra 1998. godine. Ipak, umjesto piramidalnih šema, suštinskog uticaja imaće ciljevi sa obje strane granice uspostavljene 1912. godine, koji će stvoriti nova, nesvakidašnja savezništva među albanskim narodom i time u dogledno vrijeme odrediti postavku stvari u Albaniji.¹¹⁴

Zaključak

Premda ovaj rad istražuje razdoblje s kraja XX vijeka, pojam koji obilježava suštinu njegove teme, i koji je konstantan u albanskom društvu mnogo prije predmetnog perioda (ali i u njegovom okruženju), jeste ekskluzivitet skupina koje u datom trenutku posjeduju pozicije vlasti, moći i uticaja. Neposredna posledica toga jeste isključenost drugih grupa koje su sastavni dio tog društva, a koje su prethodno bile u takvoj poziciji. Iz takvog stanja proizilaze naizmjenični procesi smjenjivanja tih skupina na položaje uprave u određenom društvu, uz rijetke primjere složenije međusobne interakcije i odustajanja od upotrebe svih raspoloživih kapaciteta za ostanak na tim položajima. „Nasljeđe“ tih sistema jesu prikriveni osjećaji nezadovoljstva u slojevima društva odgovarajućih grupa koje su u momentu van odlučujućih zaduženja u državi. Ti osjećaji će se ispoljiti samo u masovnim oblicima i gotovo uvijek će imati krajnost za svoju osnovu. Isto tako, ukoliko je društvo karakteristično po mnogobrojnim razlikama u domenu vjeroispovijesti, jezika i uopšte mentaliteta, po pravilu je da će one u bivšim komunističkim državama Evrope još jednom doći do izražaja, te da će njihov odraz upravo kao posledica komnuzima i naizmjenične smjene vlasti biti još veći. Konkretno, uzimajući u obzir predizbornu situaciju 1991–1992. i 1996–1997. u Albaniji, upečatljiva je obrnuta proporcionalnost između tih izbornih procesa, gdje mogući produžetak vladavine postojeće vlasti možda ne bi bio poželjan ishod po albansko društvo. Međutim, ovo istraživanje ne bi bilo cjelovito ako bi analiza tog procesa smjene izostavila međunarodnu ulogu, odnosno zadovoljenje međunarodnih interesa.

Bibliografija

- Alia, Ramiz, *Une, Ramiz Alia deshmoj per historine*, Zeri, Priština, 1992.
Bezemer, J. Dirk, "Post-socialist financial fragility: the case of Albania", *Cambridge Journal of Economics*, vol. 25. no. 1, 2001, pp. 1-23.

¹¹⁴ Vidjeti: Malte Olševski, *Rat za Kosovo, Novi boj Srbije na Kosovu (Der Krieg um Kosovo, Serbiens neue Schlacht am Amselfeld)*, Nidda i Prometej, Novi Sad, 1999, pp. 36-37.

- Bideleux, Robbert, Jeffries, Ian, *The Balkans, a post-Communist history*, Routledge, New York, 2007.
- Copani, Adem & Sray, John, *Partnership for Peace and New Dimensions of Albania's Security Posture*, 1996, Internet, <https://community.apan.org/wg/tradoc-g2/fmso/m/fmso-monographs/244584>, 05/12/2020.
- Darrow, Siobhan, "Albania's army pushes south to crush uprising", *CNN*, 5. mart 1997.
- Domachowska, Agata, "Albanian Migration as a Post-Totalitarian Legacy", *Migration Studies – Review of Polish Diaspora*, vol. 45, no. 2, 2019, pp. 87-100.
- Ekiert, Grzegorz, Kubik, Jan, Vachudova & Milada Anna, "Democracy in the Post-Communist World: An Unending Quest?", *East European Politics and Societies*, vol. 21, no. 1, 2007, pp. 7-30.
- Elbasani, Arolda, *Religion and Democratization in Post-Communist Albania: Is it Possible to Be Islamic, Democratic and European at the Same Time?*, 2010, Internet, https://www.researchgate.net/publication/228161084_Religion_and_Democratization_in_PostCommunist_Albania_Is_it_Possible_to_Be_Islamic_Democratic_and_European_at_the_Same_Time, 27/10/2020.
- Fidrmuc, Jan, *Economic reform, democracy and growth during post-communist transition*, Internet, <https://core.ac.uk/download/pdf/7056986.pdf>, 2001, 04/01/2020.
- Final Report on Parliamentary Elections in Albania*, 29 June 1997, 1997, Internet, <https://www.osce.org/files/f/documents/3/8/14029.pdf>, 16/01/2021.
- Fischer, J. Bernd, "Albania since 1989: The Hoxhaist Legacy", in: Sabrina P. Ramet (ed.), *Central and Southeast European Politics since 1989*, Cambridge University Press, New York, 2010, pp. 477-506.
- Greece trade balance, exports and imports by country and region* 1996, 1996, Internet, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/GRC/Year/1996/TradeFlow/EXPIMP>, 12/12/2020.
- Hendrickson, Ryan, "Albania and NATO: Regional Security and Selective Intervention", *Security Dialogue*, vol. 30, no. 1, 1999, pp. 109-116.
- Huntington, P. Samuel, "Democracy's Third Wave", *Journal of Democracy*, vol. 2, no. 2, 1991, pp. 12-34.
- IRI Observation Report on the Albanian Parliamentary Elections of May 26, 1996*, 1996, Internet, <https://www.iri.org/sites/default/files/Albania's%201996%20Parliamentary%20Elections.pdf>, 16/01/2020.
- Italy trade balance, exports and imports by country* 1996, 1996, Internet, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ITA/Year/1996/TradeFlow/Export/Partner/by-country>, 05/12/2020.

- Jarvis, Chris, "The Rise and Fall of the Pyramid Schemes in Albania", *IMF Staff Papers*, vol. 47, no. 1, 2000, pp. 1-29.
- Jović, Dejan, "Problems of early post-communist transition theory: from transition from to transition to", *Politička misao časopis za politologiju*, vol. 47, no. 5, 2010, pp. 44-68.
- Kajsiu, Blendi, "Down with Politics! The Crisis of Representation in Post-Communist Albania", *East European Politics and Societies*, vol. 24, no. 5, 2010, pp. 229-253.
- Lani, Remzi, Schmidt, Fabian, "Albanian foreign policy between geography and history", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, vol. 33, no. 2, 1998, pp. 79-103.
- Law Nr. 8001 on Genocide and Crimes against Humanity Committed in Albania during Communist Rule for Political, Ideological and Religious Motives, 2018, Internet, <http://www.derechos.org/intlaw/doc/alb2.html>, 24/12/2020.
- Lusho, Sherif & Papa, Dhimitër, *Land Fragmentation and Consolidation in Albania*, 1998, Internet, https://minds.wisconsin.edu/bitstream/handle/1793/21965/50_wp25.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 23/11/2020.
- Miall, Hugh, "The OSCE role in Albania: a success for conflict prevention", *Helsinki Monitor*, vol. 8, no. 4, 1997, pp. 74-85.
- Musaraj, Smoki, "Tales from Albarado: The Materiality of Pyramid Schemes in Postsocialist Albania", *Cultural Anthropology*, vol. 26, vo.1, 2011, pp. 84-110.
- Muço, Marta, *Economic Transition in Albania: Political Constraints and Mentality Barriers*, 1997, Internet, <https://www.nato.int/acad/fellow/95-97/muco.pdf>, 14/12/2020.
- Olševski, Malte, *Rat za Kosovo, Novi boj Srbije na Kosovu (Der Krieg um Kosovo, Serbiens neue Schlacht am Amselfeld)*, Nidda i Prometej, Novi Sad, 1999.
- Pettifer, James, Vickers, Miranda, *The Albanian Question, Reshaping the Balkans*, Bloomsbury Publishing (I.B. Tauris), 2007, London.
- Przeworski, Adam, *Democracy and the market: Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Stone, W. Randall, *Lending credibility: The International Monetary Fund and the post-communist transition*, Princeton University Press, Princeton, 2012.
- Tarifa, Fatos, "Albania's Road from Communism: Political and Social Change, 1990-1993", *Development and Change*, vol. 26, no. 1, 1995, pp. 133-162.
- The Constitution of the People's Socialist Republic of Albania*, Internet, 2005, <http://bjoerna.dk/dokumentation/Albanian-Constitution-1976.htm>, 20/10/2020.

- Tripodi, Paolo, "Operation Alba: A Necessary and Successful Preventive Deployment", *International Peacekeeping*, vol. 9, no. 4, 2002, pp. 89-104.
- Vladisavljević, Nebojša, "Revolutionary Origins of Political Regimes and Trajectories of Popular Mobilization in the Late Communist Period", *Nationalities Papers*, vol. 47, no. 4, 2019, pp. 545-561.
- Vullnetari, Julie, *Albanian Migration and Development: State of the Art Review*, IMISCOE, Amsterdam, 2007.
- Vullnetari, Julie, *Albania on the Move, Links between Internal and International Migration*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2012.
- Waal de, Clarissa, "From Laissez-Faire to Anarchy in Post-Communist Albania", *The Cambridge Journal of Anthropology*, vol. 20, no. 3, 1998, pp. 21-44.
- Welsh, A. Helga, "Political Transition Processes in Central and Eastern Europe", *Comparative Politics*, vol. 26, no. 4, 1994, pp. 379-394.

**SKA SHTETI, SKA LIGJ! (NO STATE, NO LAW!)
INTERNAL POLITICAL CHALLENGES AND TRANSITIONAL
DIFFICULTIES IN ALBANIA 1990-1997**

ABSTRACT

The study investigates the impact of post-Cold War pervasive control measures on Albanians' reactions to the collapse of such a system and its consequences. It is also necessary to consider Albanian national diversity, the history of the submission of central governments, and the intentions of the communist government in creating a strong government and an integrated Albanian nation. As a result, the research question is: did the lack of democratic experience among post-socialist leaders, combined with (too) rapid social changes, encourage the return of Albanian national differences and the challenge to the authority of central administrations? The qualitative methods of analysis show that the sinking of a highly rigorous system was accompanied by extremes. Likewise, the rapid transition to an organization where non-established government officials have a much smaller regulatory role is more than a fertile ground for restoring internal national diversity and thus rejecting the principles of state organization.

Keywords: Albania, transition, Sali Berisha, elections, pyramid schemes, particularism.

UDK 334.75(73)(4-672EU)
Biblid 0543-3657, 72 (2021)
God. LXXII, br. 1182, str. 65-86
Izvorni naučni rad
Primljen: 26.5.2021.
Prihvaćen: 14.6.2021.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2021.72.1182.3

Miloš SRZENTIĆ¹

Strukturne promene u privredama SAD i EU prouzrokovane širenjem klastera

SAŽETAK

Korišćenje mera ekonomske politike, u cilju prevazilaženja posledica Svetske ekonomske krize iz 2007. godine, u dugom roku u privredama SAD i EU pokazalo je različite rezultate u različitim urbanim aglomeracijama. Da bi se sagledali uzroci takvih uticaja primenjenih mera u ovom radu je izvršena analiza funkcionisanja urbanih aglomeracija, sa usmerenjem na određene oblike širenja klastera koji se nalaze u njima. To je izvršeno, pre svega, posredstvom dve osnovne ekonomske velične – nezaposlenosti i BDP-a, čije su promene praćene u njima, tokom posmatranih perioda. Ispitivan je uticaj potencijalnog širenja osnovnog klastera u njima na te ekonomske veličine, čiji je uzajamni odnos posmatran u skladu sa osnovnom hipotezom ovog rada. Na osnovu dobijenih rezultata, formirani su predlozi dodatnih mera strukturne ekonomske politike.

Cljučne reči: industrijski klasteri, Okunov koeficijent, strukturna ekonomska politika, širenje klastera

Uvod

Svetska ekonomska kriza iz 2007. godine imala je negativne posledice na automobilsku industriju SAD, posebno na tri kompanije koje čine Veliku trojku sa sedištem u Detroitu. Neposredno po njenom završetku, konstatovano je da dotadašnji mehanizmi funkcionisanja i širenja Detroitškog klastera ne daju očekivane rezultate u odnosu na optimalne mogućnosti prilikom iskorišćavanja njegovih proizvodnih i tržišnih

¹ Doktor ekonomskih nauka. E-mail: srzenticmil@sezampro.rs

kapaciteta. Iz tog razloga javila se potreba za pronalaženjem novih oblika širenja takvih klastera, preko kojih bi došlo do poboljšanja iskorišćavanja i prenošenja načina organizovanja poslovanja u njima, posebno merenih ekonomskim pokazateljima.

Osnovni problem razmatran u ovom radu odnosi se na činjenicu da prilikom pokušaja unapređenja poslovanja u postojećim klasterima, i prilikom osnivanja novih u urbanim aglomeracijama, često ne dolazi do očekivanih poboljšanja ekonomskih rezultata u njima. Iz tog razloga bilo je potrebno pristupiti analizi širenja osnovnog klastera iz polazišne urbane aglomeracije, u kojoj se nalazi osnovni klaster, u ostale odredišne urbane aglomeracije.

Cilj rada je bio pronalaženje predloga za formiranje novih dodatnih mera strukturne ekonomske politike kojima bi se uticalo na buduće koncepte makroekonomskih politika. Na taj način bi se poboljšala ekonomska efikasnost u dugom roku postojećih i novoosnovanih klastera u urbanim aglomeracijama.

Predmet rada je analiza uticaja promene kretanja odnosa kratkoročne nezaposlenosti i dugoročnog BDP-a na poslovanje u posmatranim urbanim aglomeracijama, tokom ukupnog vremenskog perioda od 2006. do 2018. godine. To su osnovne ekonomske veličine ispitivane u ovom radu, posredstvom kojih se ispoljavaju uticaji primenjenih mera ekonomske politike u tim urbanim aglomeracijama. Ove mere utiču direktno na funkcionisanje posmatranih urbanih aglomeracija i onih klastera koji posluju u njima, a indirektno i na proces širenja klastera. Istraživanje takođe obuhvata analizu uzroka širenja osnovnog klastera, i ispitivanje potencijalnog uticaja takvih promena na početak primene i efikasnost delovanja dodatnih strukturnih mera ekonomske politike.

Metode naučnog istraživanja koje su ovde korišćene su sledeće: Metodom komparativne analize izvršen je uporedni prikaz posmatranog oblika potencijalnog širenja klastera u ovim državama. Metodama kvantitativne i kvalitativne analize izvršeno je ispitivanje prethodno prikupljenih i grupisanih podataka, posebno o promenama u vrednostima nezaposlenosti i BDP-a.

U skladu sa navedenim, osnovna hipoteza koja je bila obuhvaćena istraživanjem sadržanim u ovom radu definisana je kao: što se kratkoročna nezaposlenost u urbanim aglomeracijama više smanjuje to se dugoročni BDP u njima više povećava.

Rezultati istraživanja, koje je prethodilo izradi ovog rada, prikazani su u tri odvojena dela rada na sledeći način. U prvom delu rada prikazani su uzroci strukturnih promena u privredama koji su uslovljeni širenjem klastera. Drugi deo rada sadrži analizu uticaja potencijalnog širenja klastera na strukturne promene u posmatranim privredama. Ona je sprovedena na primerima privreda SAD, s jedne strane, odnosno Velike Britanije i

Francuske, s druge strane. Dobijene vrednosti su korišćene pri dokazu osnovne hipoteze od koje se pošlo u istraživanju sadržanom u ovom radu. U trećem delu rada predstavljene su posledice strukturnih promena, koje su uzrokovane širenjem klasera, na privrede SAD i EU.

Definisanje teorijskih pojmova

Urbane aglomeracije mogu da se definišu kao šire administrativno-teritorijalne jedinice koje obuhvataju ograničen prostor sastavljen od jedne ili više urbanih zona nastalih oko velikih gradova.

U urbanim aglomeracijama mogu da se formiraju aglomeracije proizvodnje koje su određene ekonomskim faktorima, čije se delovanje ovde ispoljava upravo posredstvom posmatranih ekonomskih veličina: nezaposlenosti i bruto domaćeg proizvoda (BDP).

U aglomeracijama proizvodnje može postepeno da dođe do formiranja klastera. Na osnovu obavljanja primarne aktivnosti u njima, klasteri se mogu podeliti u više grupa. U ovom radu su analizirani industrijski klasteri. Oni se mogu definisati kao grupa poslovnih preduzeća i neposlovnih organizacija za koje je članstvo svakog od njih u toj grupi važan element njihove pojedinačne konkurentnosti.² Klasteri automobilske industrije, čije je poslovanje i širenje u druge aglomeracije proizvodnje analizirano u ovom radu, spadaju upravo u grupu industrijskih klastera.

Na osnovu prioriteta potreba koje bi trebalo da budu zadovoljene može se izdvojiti nekoliko oblika širenja klastera. To su oblici zasnovani na potrebama: 1) za unapređenjem poslovanja širenjem klastera po jednoj istoj, nezavisnoj, fazi poslovanja, ili po više različitih ali sukcesivno zavisnih faza poslovanja; 2) za povećanjem broja kompanija prilikom proširenja u odnosu na broj kompanija u osnovnom klasteru; 3) za proširenjem postojećeg klastera ili stvaranjem novog klastera, i 4) za proširenjem poslovanja osnovnog klastera u domaće ili inostrane zemlje.

U zavisnosti od broja faza poslovanja koje bi mogle da se obavljaju u klasterima, proces njihovog širenja može da se obavlja u dva pravca – horizontalno i vertikalno.³ Horizontalno širenje klastera zasnovano je na obavljanju jedne iste faze poslovanja u više kompanija koje sačinjavaju taj klaster. Vertikalno širenje klastera zasnovano je na postojanju više različitih faza poslovanja u jednoj kompaniji, koja predstavlja sastavni deo tog klastera.

² Edward M. Bergman & Edward J. Feser, *Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications*, (1999). Reprint, Edited by Scott Loveridge and Randall Jackson, WVU Research Repository, 2020, p. 8.

³ Vladimir Grbić, *Ekonomija Evropske unije*, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2005, str. 150.

Iz ovih razloga, za potrebe analize sadržane u ovom radu, razmatrani klasteri su podeljeni u tri grupe i definisani na sledeći način. Osnovni klaster je klaster u kome, još iz prethodnih vremenskih perioda, sve kompanije koje ulaze u njegov sastav obavljaju privredne aktivnosti u svim fazama poslovanja i koji započinje proces širenja. Transplant klaster je klaster koji nastaje prenošenjem iz osnovnog klastera privrednih aktivnosti svih kompanija koje odgovaraju svim fazama poslovanja. Izvedeni klaster je klaster koji nastaje prenošenjem iz osnovnog klastera privrednih aktivnosti jedne kompanije koje odgovaraju jednoj fazi poslovanja.

Ekonomске veličine čije je kretanje posebno praćeno u ovom radu su nezaposlenost i BDP.

Nezaposlenost je u SAD praćena preko ukupnog broja nezaposlenih osoba tokom posmatranih vremenskih perioda. Nezaposlene osobe definisane su kao one osobe koje nisu imale posao u toku referentne nedelje. One su aktivno tražile posao u odgovarajućem periodu koji je prethodio referentnoj nedelji, u toku kojeg su bile sposobne za rad.

Kao procentualni pokazatelj nezaposlenosti korišćena je stopa nezaposlenosti. Ona je definisana kao broj nezaposlenih osoba procentualno izražen u radnoj snazi, dok radnu snagu predstavlja zbir zaposlenih i nezaposlenih osoba.⁴

BDP je definisan kao vrednost svih finalnih proizvoda i usluga proizvedenih na teritoriji jedne države, bez obzira da li su ih proizveli rezidenti te ili neke inostrane države.⁵ Za njegov prikaz u ovom radu u SAD korišćen je realni BDP, čija je vrednost prilagođena promeni u cenama za posmatrani vremenski period.⁶

Kao procentualni pokazatelj BDP-a korišćena je stopa BDP-a. Ona je ovde definisana kao godišnja procentualna promena u vrednosti realnog BDP-a.

Kretanje stope BDP-a i stope nezaposlenosti u urbanim aglomeracijama u ovom radu posebno je praćeno na primeru urbanih aglomeracija u SAD. Za prikaz urbanih aglomeracija u SAD korišćene su metropoliten statističke zone.⁷

⁴ Bureau of Labor Statistics, *Metropolitan Area Employment and Unemployment – May 2020*, News Release, USDL-20-1309, U.S. Department of Labor, Washington D.C., USA, 1 July 2020, Internet, http://www.bls.gov/news.release/archives/srgune_02262016.pdf, 15/12/2020, p. 5.

⁵ Dragana Gnjatović, *Osnovi makroekonomije*, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2003, str. 16.

⁶ Bureau of Economic Analysis, *Gross Domestic Product by Metropolitan Area*, 2017, News Release, BEA 18-46, U.S. Department of Commerce, Washington D.C., USA, 18 September 2018, Internet, https://www.bea.gov/system/files/2018-09/gdp_metro0918_0.pdf, 12/12/2020, p. 4.

⁷ Za definisanje urbanih aglomeracija u SAD je korišćena metodologija Cenzus biroa SAD. Internet, <https://www.census.gov/programs-surveys/metro-micro/about.html>, 16/04/2021.

Osnovna ekonomska relacija kojom se razmatraju odnosi nezaposlenosti i BDP-a definisana je Okunovim zakonom. Oblik Okunovog zakona pomoću koga je u ovom radu analizirano kretanje posmatranih veličina zasniva se na korelaciji da je za svako smanjenje nezaposlenosti u iznosu od jednog procenta potrebno povećanje realnog BDP-a u iznosu od tri procenta. Na osnovu ove teorijske postavke ispitivana je međuzavisnost periodičnih promena u visini njihovih vrednosti u posmatranim urbanim aglomeracijama.

Stavljanjem u procentualni odnos, analogno postavkama Okunovog zakona, posmatrano kretanje nezaposlenosti i BDP-a može se predstaviti preko Okunovog koeficijenta. Ovaj koeficijent pokazuje odnos koji se dobija kao rezultat uticaja jednogprocentne promene realnog BDP-a na stopu nezaposlenosti.⁸ Standardna vrednost Okunovog koeficijenta iznosi -3, što je u skladu sa navedenim teorijskim postavkama Okunovog zakona.

Strukturna ekonomska politika, koja je posebno analizirana u ovom radu, uz tekuću ekonomsku politiku predstavljaju ukupnu ekonomsku politiku. Mere strukturne ekonomske politike predstavljaju deo mera ukupne ekonomske politike čija primena ima za cilj da utiče na strukturne promene u privredi.

Kao i ukupna ekonomska politika, strukturna ekonomska politika može da obuhvata makroekonomsku i mikroekonomsku politiku. Osnovna strukturna makroekonomska politika, analizirana u ovom radu, odnosila se na politiku tržišta kapitala i politiku tržišta rada.

Osnovna strukturna mikroekonomska politika, takođe analizirana u ovom radu, odnosila se na tehnološku politiku i politiku konkurencije.

Uzroci strukturnih promena u privredama SAD i EU određeni širenjem klastera

U ovom delu radu je, kao jedan od osnovnih mogućih uzroka strukturnih promena u privredama SAD i EU, prikazan uticaj potencijalnog širenja klastera. Razlog tome je što upravo u zavisnosti od odabira različitih oblika širenja klastera dolazi do različitih strukturnih promena u privredama. Za potrebe analize predmeta ovog rada posebno se može istaći oblik širenja osnovnog klastera: u domaćoj zemlji i u inostranoj zemlji.

Kao osnovni klaster izdvojen je klaster automobilske industrije sa sedištem u gradu Detroitu (SAD), koji se naziva i Detroiti klaster. Potencijalno širenje osnovnog klastera u domaćoj zemlji posmatrano je

⁸ Laurence Ball, Daniel Leigh & Prakash Loungani, *Okun's Law: Fit at 50?*, IMF Working Paper, WP/13/10, International Monetary Fund, Research Department, January 2013, Internet, <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Okun-s-Law-Fit-at-50-40236>, 29/08/2020, p. 3.

upravo na primeru širenja Detroitškog klastera u SAD, dok je širenje osnovnog klastera u inostranoj zemlji posmatrano na primeru širenja Detroitškog klastera u EU. Kao zemlje članice EU, koje bi bile odredišta potencijalnog širenja Detroitškog klastera, posebno su analizirane Velika Britanija i Francuska.⁹

Širenje Detroitškog klastera u domaćoj zemlji

Detroitški klaster se nalazi u urbanoj aglomeraciji Detroit-Voren-Dirborn, smeštenoj u saveznoj američkoj državi Mičigen. Ovaj klaster obuhvata automobilske kompanije Dženeral Motors, Ford i Krajsler. Ove tri kompanije su ujedno i tri najveća proizvođača automobila u SAD, a zajedno posmatrano one predstavljaju horizontalni lanac poslovanja. One čine Veliku trojku američke automobilske industrije, a njihova poslovna sedišta i osnovni proizvodni kapaciteti su grupisani u jedan, ovde analizirani, Detroitški klaster.

Osnovna podela posla u svakoj od tih kompanija može se izvršiti u zavisnosti od toga da li se u njima obavljaju: pripreme za istovar sirovina ili utovar finalnih proizvoda u cilju njihovog transporta ili proizvodnja poluproizvoda, odnosno finalnih proizvoda.

Samim time, u svakoj pojedinačnoj kompaniji mogu da se obavljaju različite, ali međusobno zavisne, privredne aktivnosti u sukcesivnim fazama poslovanja koje zajedno posmatrano predstavljaju vertikalni lanac poslovanja.¹⁰

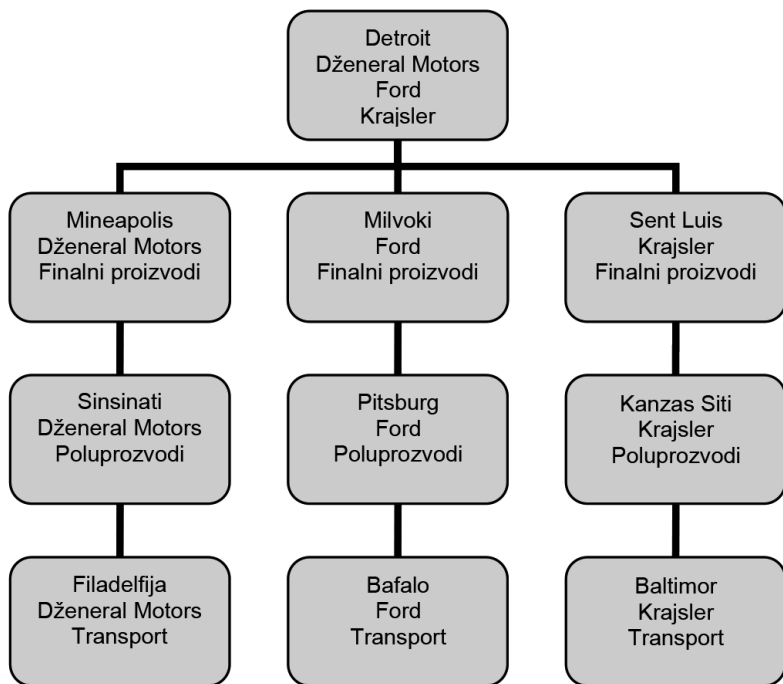
Detroitški klaster je već postojeći klaster, sa sedištem u jedinstvenoj aglomeraciji proizvodnje, a ukupan broj kompanija koje ulaze u njegov sastav mogao bi da ostane nepromenjen prilikom njegovog širenja u nove aglomeracije proizvodnje.

Ako se pretpostavi da u urbanoj aglomeraciji Detroit-Voren-Dirborn sve tri kompanije Velike trojke obavljaju po sve tri faze poslovanja, onda se razmatrani oblik širenja osnovnog klastera u domaćoj zemlji može grafički predstaviti matricom 3x3, kao što je i prikazano na Grafikonu 1.

⁹ Velika Britanija je u tom periodu bila punopravna članica EU, a ovu integraciju je zvanično napustila 01. februara 2020 godine.

¹⁰ ILO, *The future of work in the automotive industry: The need to invest in people's capabilities and decent and sustainable work*, Issues paper for the Technical Meeting on the Future of Work in the Automotive Industry, (Geneva, 15-19 February 2021), TMFWAI/2021, International Labour Organization, Sectoral Policies Department, Geneva, 2020, Internet, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/-ed_dialogue/-/-sector/documents/meeting_document/wcms_741659.pdf, 19/03/2021, p. 5.

Grafikon 1: Potencijalni pravci širenja Detroitškog klastera u domaćoj zemlji

Izvor: Na osnovu rezultata dobijenih prethodno sprovedenom analizom od strane autora

Osnovni kriterijum prilikom izbora potencijalnih pravaca širenja Detroitškog klastera bio je da su to urbane aglomeracije koje već poseduju potrebnu opštu proizvodnu i transportnu infrastrukturu. Uslov da neke urbane aglomeracije postanu odredišne urbane aglomeracije za širenje Detroitškog klastera predstavljao je i broj stanovnika u njima, kao i potrebne stručne kvalifikacije stanovništva. Potrebno je da su to velike urbane aglomeracije u kojima živi i radi u proseku više od milion ljudi koji poseduju odgovarajuće obrazovanje i obuku, što posebno omogućava jednostavniju i bržu geografsku i profesionalnu mobilnost radne snage. Takođe, kriterijum se dodatno odnosio na postojanje, iz prethodnih vremenskih perioda, proizvodnih kapaciteta u odredišnim urbanim aglomeracijama upravo kompanija automobilske industrije Velike trojke iz Detroitškog klastera.

Upravo se na osnovu ove matrice može teorijski objasniti proces prenošenja poslovanja automobilskih kompanija Velike trojke iz Detroitškog klastera u devet nezavisnih urbanih aglomeracija. Samim time, Detroitški klaster, koji spada u grupu industrijskih klastera, na taj način mogao bi da se

proširi na teritoriju najmanje sedam različitih saveznih američkih država, u kojima se nalaze sedišta tih urbanih aglomeracija. Industrijski klasteri ne moraju da se nalaze samo na jednoj određenoj geografskoj oblasti, već mogu da obuhvataju celokupne teritorije u regionalnim ili nacionalnim granicama.¹¹

Širenje klastera ne zavisi samo od odluka osnovnih klastera, već takođe od odluka vlada država u kojima se nalaze sedišta osnovnih klastera. Razlozi za donošenje takvih odluka vlada država o primeni ekonomskih mera usmerenih na širenje klastera u SAD-u mogu se videti iz sledećeg.

Procenat iskorišćenosti proizvodnih kapaciteta u oblasti automobilske industrije je u proseku na nivou SAD, tokom posmatranog perioda od 2006. do 2018. godine, iznosio 72%. To je statistički značajno manje nego procenat iskorišćenosti proizvodnih kapaciteta ukupne industrijske proizvodnje i prerađivačke proizvodnje, tokom istog vremenskog perioda.¹² Upravo kao jedan od načina da bi se uticalo na promenu ovakvih privrednih kretanja potrebno je da vlade država mogu da usmere mere strukturne makroekonomske politike, a ovde posebno mere politike tržišta kapitala, na organizovanje razmatranih oblika proizvodnje u aglomeracijama proizvodnje i klasterima, čime dolazi i do promena u strukturi privrede.

Vlade SAD izdvajaju značajna godišnja finansijska sredstva posebno i za mere tehnološke politike usmerene na podršku sektora istraživanja i razvoja, od čega se jedan deo tih sredstava odnosi na podržavanje uslova za širenje klastera. Upravo potreba za transferom tehnologije iz osnovnog Detroitkog klastera u druge aglomeracije i klastere u njima, u domaćoj i inostranim zemljama, a što dovodi do pozitivnog uticaja na sektore istraživanja i razvoja u njima, predstavlja jedan od direktnih uzroka za pristupanje razmatranom procesu širenja klastera.¹³

¹⁰ ILO, The future of work in the automotive industry: The need to invest in people's capabilities and decent and sustainable work, Issues paper for the Technical Meeting on the Future of Work in the Automotive Industry, (Geneva, 15–19 February 2021), TMFWAI/2021, International Labour Organization, Sectoral Policies Department, Geneva, 2020, Internet, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---sector/documents/meetingdocument/wcms_741659.pdf, 19/03/2021, p. 5.

¹¹ Raj Nallari & Breda Griffith, *Clusters of Competitiveness*, Directions in Development, Private Sector Development, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington D.C., 2013, Internet, https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/15788/79892_0PUB0Clus_00Box377374B00PUBLIC0.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 24/11/2020, p. 113.

¹² Federal Reserve, *Industrial Production and Capacity Utilization*, Statistical release, G.17 (419), Board of Governors of The Federal Reserve System, Washington D.C., USA, 15 December 2020, Internet, <https://www.federalreserve.gov/releases/G17/20201215/g17.pdf>, 14/04/2021, p. 14.

¹³ OECD (2014), *OECD Economic Surveys: United States 2014*, OECD Publishing, Paris, June 2014, Internet, https://dx.doi.org/10.1787/eco_surveys-usa-2014-en, 11/04/2021, p. 52.

Širenje Detroitkog klastera u inostranim zemljama

Za razliku od oblika širenja osnovnog Detroitkog klastera u SAD, njegovo širenje u nekoj inostranoj zemlji podrazumevalo bi prvo formiranje transplant klastera u odredišnoj aglomeraciji u toj inostranoj zemlji. Ovaj transplant klaster bi mogao tek onda da se širi u toj inostranoj zemlji, analogno širenju osnovnog Detroitkog klastera u SAD.

Novi transplant klaster u Velikoj Britaniji mogao bi da se nalazi u urbanoj aglomeraciji Mančester, a sadržao bi poslovne filijale sve tri kompanije Velike trojke iz SAD. Kao primer za potencijalnu lokaciju jednog od izvedenih klastera, u kome bi se obavljala faza poluproizvodnje, mogla bi da se izdvoji urbana aglomeracija oko grada Šefilda. Za ovu aglomeraciju je posebno karakteristična proizvodnja i obrada čelika, kao osnova za stvaranje poluproizvoda neophodnih za nesmetano funkcionisanje automobilske industrije.

U cilju podržavanja uslova za širenje klastera, u aprilu 2013. godine, vlada Velike Britanije povećala je gornju granicu, u visini od 10% iznad maksimalno dozvoljene sume, finansijskih sredstava koja mogu da se pozajme za unapređenje poslovanja sektora istraživanja i razvoja velikih preduzeća, koja posluju upravo grupisana u klastere u aglomeracijama proizvodnje.

Bilo je planirano da se ova granica sredstava namenjenih subvencionisanju mera tehnološke politike poveća na 11% od aprila 2015. godine.¹⁴

Novi transplant klaster u Francuskoj mogao bi da se nalazi u urbanoj aglomeraciji Marsej, koji bi takođe sadržao poslovne filijale sve tri kompanije Velike trojke iz SAD.

Kao primer za formiranje izvedenog klastera, u kome bi se odvijala faza poluproizvodnje, mogla bi da se izdvoji urbana aglomeracija oko grada Liona. Za ovu aglomeraciju je takođe posebno karakteristična proizvodnja i prerada čelika koji se koriste u proizvodnji automobila.

U istom periodu, u 2013. godini, vlada Francuske je pristupila izmeni načina finansiranja državnih subvencija usmerenih povećanju konkurentnosti poslovanja klastera u aglomeracijama proizvodnje. U cilju povećanja efikasnosti tih mera strukturne politike, određen je konačni rok za primenu državnih subvencija, za koje je planirano da postepeno budu zamenjene privatnim izvorima finansiranja. Iz tog razloga je u 2015. godini takvo smanjenje državnih subvencija, namenjenih upravljačkim odborima klastera, uslovljeno realizovanjem naučnoistraživačkih projekata i učešćem privatnih u državnom izvoru finansiranja tih projekata.¹⁵

¹⁴ OECD (2015), *OECD Economic Surveys: United Kingdom 2015*, OECD Publishing, Paris, february 2015, Internet, https://dx.doi.org/10.1787/eco_surveys-gbr-2015-en, 17/04/2021, p. 53.

¹⁵ OECD (2015), *OECD Economic Surveys: France 2015*, OECD Publishing, Paris, march 2015, Internet, http://dx.doi.org/10.1787/eco_surveys-fra-2015-en, 27/04/2021, p. 57.

Ovakve moguće promene u načinima proizvodnje izazvane potencijalnim širenjem klastera na nivou urbanih aglomeracija utiču posledično i na takve promene na nivou čitavih posmatranih privreda, odnosno dovode do strukturnih promena u njima. Upravo takav uticaj potencijalnog širenja klastera na organizovanje načina proizvodnje predstavlja osnovni razmatrani uzrok strukturnih promena u privredama SAD i EU.

Analiza uticaja širenja klastera na strukturne promene u privredama SAD i EU tokom posmatranog perioda

Postupak sprovedene analize uticaja potencijalnog širenja klastera na strukturne promene u privredama SAD i EU može da se predstavi na sledeći način.

Uticaj primene razmatranih oblika širenja klastera može da se predstavi preko promena u kretanjima analiziranih ekonomskih veličina nezaposlenosti i BDP-a u posmatranim urbanim aglomeracijama. Kvantifikacija promena ovih analiziranih ekonomskih veličina može da se izrazi preko Okunovog koeficijenta. Poređenjem dobijenih vrednosti tog koeficijenta sa standardnom vrednošću Okunovog koeficijenta, mogu da se odrede njihova odstupanja od te standardne vrednosti Okunovog koeficijenta. Ukoliko su ta odstupanja od standardne vrednosti posmatranog koeficijenta statistički značajna, može se konstatovati da postoje razlozi za početak primene širenja klastera po analiziranim oblicima u posmatranim privredama.

Odnosi nezaposlenosti i BDP-a posmatrani su kako na nivoima urbanih aglomeracija tako i na nivoima ukupnih privreda.

Prvo su u jednom vremenskom periodu posmatrana dva načina grupisanja urbanih aglomeracija, koji se međusobno razlikuju u zavisnosti od broja pojedinačnih aglomeracija koje ulaze u njihov sastav. Prema prvom načinu, posmatrane urbane aglomeracije mogu da se podele u tri grupe od po tri aglomeracije. Prema drugom načinu, posmatrane urbane aglomeracije mogu da se svrstaju u jednu grupu od ukupno devet aglomeracija.

Ukupan posmatrani vremenski period bio je od 2006. do 2018. godine. U tom periodu je, prema korišćenim empirijskim podacima, u aglomeraciji Detroit–Voren–Dirborn prosečan odnos nezaposlenosti i BDP-a, izražen preko Okunovog koeficijenta, iznosio -1,21.

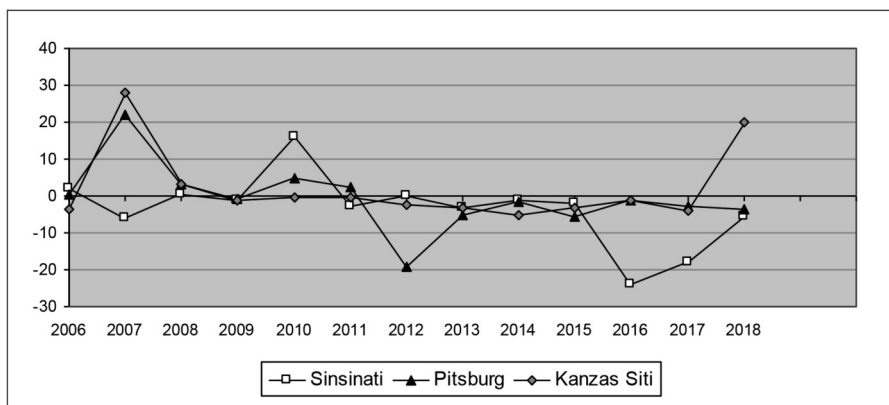
Prvi način grupisanja urbanih aglomeracija, sa po tri odredišne aglomeracije u svakoj grupi, predstavljen je u matrici prikazanoj na Grafikonu 1. Stavljanjem odgovarajućih empirijskih podataka u matricu sa Grafikona 1 i razvijanjem te matrice po njenom horizontalnom i vertikalnom pravcu može se konstatovati sledeće.

Razvijanjem te matrice po njenom horizontalnom pravcu, posmatrane urbane aglomeracije su svrstane u tri grupe. Samim time, u svakoj

pojedinačnoj grupi tih aglomeracija, posmatrano preko horizontalnog pravca, po sve tri kompanije iz Detroitkog klastera mogu da obavljaju po jednu različitu fazu poslovanja.

Kao primer toga može da se posmatra grupa od tri urbane aglomeracije svrstane zajedno prema jednoj od faza poslovanja, a koju čine aglomeracije sa sedištim u gradovima Sinsinati, Pitsburg i Kanzas Siti. Ovu grupu aglomeracija čine klasteri proizvođača poluproizvoda, a promene u kretanju odnosa stopa rasta realnog BDP-a i stopa nezaposlenosti u njima su prikazane na Grafikonu 2. Vrednost Okunovog koeficijenta u proseku za ovu grupu aglomeracija, u posmatranom periodu od 2006. do 2018. godine, iznosi -0,64. U poređenju sa ostale dve grupe aglomeracija, koje čine proizvođači finalnih proizvoda i preduzeća koja obavljaju poslove transporta, ova grupa aglomeracija ima prosečnu vrednost Okunovog koeficijenta najbližu njegovoj standardnoj vrednosti, u istom posmatranom periodu.

Grafikon 2: Promene u kretanju odnosa stopa nezaposlenosti i stopa rasta realnog BDP-a u posmatranim urbanim aglomeracijama u periodu od 2006. do 2018. godine

Izvor: Kalkulacije autora na osnovu podataka iz: Bureau of Labor Statistics, Internet, <https://www.bls.gov/bls/news-release/metro.htm>, 16/02/2021 i Bureau of Economic Analysis, Internet, <https://www.bea.gov/data/gdp/gdp-county-metro-and-other-areas>, 14/02/2021.

Posmatrano sa druge strane, primenom metoda komparativne analize može se videti da je odstupanje od standardne vrednosti Okunovog koeficijenta u aglomeraciji Detroit-Voren-Dirborn dvostruko manje nego odstupanje od njegove standardne vrednosti u grupi aglomeracija Sinsinati, Pitsburg i Kanzas Siti.

Razvijanjem te matrice po vertikalnom pravcu, posmatrane urbane aglomeracije mogu da se svrstaju takođe u tri grupe. Samim time, u svakoj

pojedinačnoj grupi aglomeracija, posmatrano preko vertikalnog pravca, po sve tri faze poslovanja bi mogla da obavlja po jedna određena kompanija iz posmatranog Detroitkog klastera.

Drugi način grupisanja posmatranih aglomeracija je formiranje jedne grupe od svih devet posmatranih odredišnih aglomeracija sa izvedenim klasterima u njima. Kretanje empirijskih podataka u ovoj grupi aglomeracija, koju čini svih devet aglomeracija iz matrice sa Grafikona 1, predstavljeno je preko proseka vrednosti posmatranih ekonomskih veličina u njima. Taj prosek, izražen preko Okunovog koeficijenta, u periodu od 2006. do 2018. godine iznosio je 0,26. Njegova pozitivna vrednost pokazuje da prosečno godišnje kretanje nezaposlenosti i BDP-a, u posmatranih devet aglomeracija u tom periodu, ne podržava osnovnu postavku Okunovog zakona o inverznom odnosu te dve ekonomske veličine.

Zatim su posmatrane obe grupe urbanih aglomeracija u nekoliko različitih vremenskih perioda.

Kretanje nezaposlenosti i BDP-a u grupi aglomeracija Sinsinati, Pitsburg, Kanzas Siti je, pored analiziranog ukupnog vremenskog perioda od 2006. do 2018. godine, posmatrano i u periodima od 2008. do 2011. godine i od 2008. do 2015. godine. Prvi period 2008–2011. godine predstavlja kratak rok, a obuhvata period od ukupno četiri godine. Drugi period 2008–2015. godine predstavlja dugi rok, jer se njegovo trajanje sastoji od dva uzastopna kratka roka, a obuhvata period od ukupno osam godina.

Na osnovu dobijenih rezultata može se konstatovati da je u posmatranom kratkom roku, s obzirom na pozitivnu vrednost Okunovog koeficijenta, došlo do narušavanja inverznog odnosa u kretanju nezaposlenosti i BDP-a, usled ubrzanog rasta nezaposlenosti. Time je došlo do odstupanja od osnovnih postavki Okunovog zakona.

Međutim, već sa primenom mera tekuće i strukturne makroekonomske politike došlo je u dugom roku do ponovnog uspostavljanja inverznog odnosa u kretanju ovih veličina, a time i do negativne vrednosti Okunovog koeficijenta.¹⁶

Iste tendencije u kretanju nezaposlenosti i BDP-a mogu se primetiti i prilikom poređenja vrednosti Okunovog koeficijenta u drugoj posmatranoj grupi od devet aglomeracija.

Na osnovu tako dobijenih odnosa pristupilo se dokazu osnovne hipoteze ovog rada.

¹⁶ European Economy, *The EU's response to support the real economy during the economic crisis: An overview of Member States' recovery measures*, Occasional Papers No 51, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, July 2009, Internet, https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication_summary15670_en.htm, 19/02/2021, p. 15.

U obe, ovde posmatrane, grupe urbanih aglomeracija u dugom roku, odnosno u periodu od 2008. do 2015. godine, vrednosti Okunovog koeficijenta bile su negativne, čime su odražavale navedene postavke Okunovog zakona. Ujedno, to su one posmatrane urbane aglomeracije u kojima je vrednost Okunovog koeficijenta u dugom roku bila bliža standardnoj vrednosti tog koeficijenta nego njegova vrednost u kratkom roku.

Time se na indirektan način, posmatrajući iz suprotnog smera, dolazi do potrebnog dokaza osnovne hipoteze rada. S obzirom na to da je istraživanje obuhvatalo praćenje kretanja nezaposlenosti i BDP-a, do uspostavljanja razmatranih inverznih odnosa između te dve ekonomske veličine u dugom roku, koji odgovaraju postavkama Okunovog zakona, nije moglo da dođe bez prethodnog dovoljnog smanjenja nezaposlenosti u kratkom roku koje je prouzrokovalo povećanje BDP-a u dugom roku. Upravo ova, poslednje navedena, međuzavisnost ove dve posmatrane ekonomske veličine predstavlja predmet ispitivanja osnovne hipoteze ovog rada.

Odnosno, ne bi bilo moguće formiranje inverznog odnosa nezaposlenosti i BDP-a, predstavljenog preko Okunovog koeficijenta, da nije prethodno postojala odgovarajuća međuzavisnost u kretanju nezaposlenosti u kratkom roku i BDP-a u dugom roku.

Na osnovu svega navedenog do sada, može se konstatovati da rezultati dobijeni gore sprovedenom analizom kretanja vrednosti Okunovog koeficijenta, u određenim posmatranim urbanim aglomeracijama, predstavljaju upravo potvrdu osnovne hipoteze od koje se pošlo u istraživanju sadržanom u ovom radu.

Posle toga, dobijene vrednosti Okunovog koeficijenta u urbanim aglomeracijama su upoređivane sa odgovarajućim vrednostima tog koeficijenta na nivoima saveznih američkih država u kojima se nalaze sedišta tih aglomeracija i na federalnom nivou SAD, tokom ukupnog posmatranog perioda od 2006. do 2018. godine.

Na osnovu toga se može primetiti sledeće:

Prosečna vrednost Okunovog koeficijenta na nivou sedam posmatranih saveznih država je tokom tog perioda, kao i u grupi od devet posmatranih urbanih aglomeracija, takođe odstupala od postavki Okunovog zakona. Međutim, za razliku od prosečne vrednosti Okunovog koeficijenta na nivou tih saveznih država, vrednost Okunovog koeficijenta na federalnom nivou SAD u posmatranom periodu jeste bila u skladu sa postavkama Okunovog zakona, ali je iznosila dva i po puta manje od njegove vrednosti u aglomeraciji Detroit-Voren-Dirborn u istom periodu.

Kretanja nezaposlenosti i BDP-a, izražena preko vrednosti Okunovog koeficijenta, takođe su praćena kako na nivoima pojedinačnih država članica EU, kao što su u ovom radu posmatrane Velika Britanija i Francuska, tako i na nivou EU kao celine. U Velikoj Britaniji je u posmatranom periodu od 2006. do 2018. godine prosečna vrednost Okunovog koeficijenta iznosila 0,1.

U Francuskoj je tokom istog posmatranog perioda prosečna vrednost Okunovog koeficijenta iznosila -0,48.¹⁷ Na nivou EU prosečna vrednost ovog koeficijenta, takođe u periodu od 2006. do 2018. godine, bila je još bliža standardnoj vrednosti Okunovog koeficijenta nego vrednosti tog koeficijenta na nivou Velike Britanije i Francuske u istom posmatranom periodu.

Međutim, s obzirom na to da još uvek postoji značajno odstupanje od standardne vrednosti Okunovog koeficijenta, kako na nivou privrede SAD tako i na nivoima privreda Velike Britanije i Francuske, odnosno EU kao celine, može se konstatovati da postoji potreba za primenom razmatranog oblika širenja osnovnog klastera. To bi dovelo upravo do odgovarajućih strukturnih promena u privredama posmatranih zemalja.

Posledice strukturnih promena na privrede SAD i EU prouzrokovane širenjem klastera

Na isti način kao i uzroci strukturnih promena, posredstvom potencijalne primene razmatranog oblika širenja klastera, i posledice strukturnih promena mogu se posmatrati sa stanovišta domaćih i inostranih privreda.

Posledice strukturnih promena posmatrane sa stanovišta domaćih privreda mogu da se prikažu na sledeći način.

Efekti primenjenih tekućih i strukturnih makroekonomskih mera omogućavaju odgovarajuću realizaciju primene procesa širenja klastera, a pravci njihovog dejstva su istovrsni sa ciljevima pravaca tog procesa širenja klastera. Ove makroekonomske mere obuhvataju mere politike tržišta rada koje su usmerene na već postojeće aglomeracije proizvodnje i sva preduzeća koja, grupisana u izvedene klastere, posluju u njima.¹⁸ Takođe, ove makroekonomske mere obuhvataju i mere tržišta kapitala koje su usmerene na međusobno usklađivanje poslovanja između osnovnog i izvedenih klastera.

Posledice strukturnih promena prouzrokovanih razmatranim širenjem klastera dovode do prostornog razmeštanja postojećih industrijskih kapaciteta preduzeća i njihovog grupisanja na novim lokacijama u obliku klastera unutar aglomeracija proizvodnje.

Ova klasifikacija uticaja strukturnih promena izvršena je prema kriterijumu lokacije industrijskih kapaciteta preduzeća. S jedne strane

¹⁷ Za dobijanje posmatranih vrednosti Okunovog koeficijenta su korišćeni podaci iz baze podataka OECD-a, Internet, <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=60702#>, 02/04/2021.

¹⁸ André Gama, Catherine Saget & François Eyraud, *Inventory of labour market policy measures in the EU 2008–13: The crisis and beyond*, Synthesis Report, International Labour Organization, International Labour Office, Research Department, Geneva, 2015, Internet, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/dgreports/-/inst/documents/publication/wcms_436119.pdf, 15/04/2021, p. 18.

posmatrano, takva alokacija određenog broja industrijskih kapaciteta iz iste faze poslovanja, iz jedne u više različitih urbanih aglomeracija, dovodi do promena u strukturi privrede. Posmatrano s druge strane, formiranje u svakoj određenoj urbanoj aglomeraciji novog poslovnog centra ne mora da bude samo od značaja za osnovni klaster iz oblasti automobilske industrije. Stvaranjem potrebne prateće infrastrukture i uslova za privlačenja podizvođača mogu da se stvore uslovi za prostornu koncentraciju industrijskih kapaciteta iz iste faze poslovanja od klastera drugih proizvođača.¹⁹

Da bi se uticalo na povećanje obima iskorišćavanja tih industrijskih kapaciteta i efikasnosti upotrebe raspoloživih faktora proizvodnje, koji se nalaze u posmatranim aglomeracijama, potrebno je da se primene dodatne mere politike tržišta kapitala. Istovremeno, od posebnog značaja za poslovanje razmatranih aglomeracija proizvodnje i donošenje odluka o izboru oblika i početku procesa širenja klastera mogu da se izdvoje one dodatne mere politike tržišta rada koje se odnose na sprovođenje geografske i profesionalne mobilnosti radne snage.²⁰ Na taj način dolazi do skraćivanja vremena, a time i troškova, potrebnih za preseljenje i prekvalifikaciju radne snage.

Efekti primene strukturnih mera mikroekonomske politike, koje su neposredno prethodile širenju klastera, mogu da dovedu do unapređenja tehnoloških karakteristika proizvoda preduzeća koja u njima posluju. Takođe, ove mere mogu da dovedu do uspostavljanja odgovarajućih konkurentskih odnosa između preduzeća koja posluju u posmatranim klasterima.

Posledice strukturnih promena, prouzrokovanih takvim širenjem klastera, dovode do diversifikacije poslovanja pojedinačnih preduzeća u postojećim klasterima i specijalizacije poslovanja u preduzećima prilikom osnivanja novih izvedenih klastera.²¹ Ova klasifikacija uticaja strukturnih promena izvršena je prema kriterijumu funkcije poslovnih aktivnosti u industrijskim kapacitetima preduzeća.

Da bi se uticalo na povećanje efikasnosti obavljanja tih poslovnih aktivnosti mogu da se primene sledeće dodatne mere strukturne mikroekonomske politike: 1) Mere tehnološke politike koje su usmerene ka

¹⁹ Raj Nallari, Breda Griffith & Shahid Yusuf, *Geography of Growth: Spatial Economics and Competitiveness*, Directions in development, Infrastructure, 68360, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2012, Internet, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6020/683600PUB0EPI0067902B09780821394861.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 15/01/2021, p. 6.

²⁰ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *Modern macroeconomics, Its origin, development and current state*, Edward Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, 2005, p. 187.

²¹ Eurostat, *Eurostat regional yearbook 2008*, General and regional statistics, Statistical books, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2008, Internet, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5692801/KS-HA-08-001-EN.PDF/e77da79e-a9ef-4225-ba2f-20e2e33ecffd>, 18/02/2021, p. 64.

podrški sektorima za istraživanje i razvoj u preduzećima koja ulaze u sastav klastera; 2) Mere politike konkurencije koje su usmerene ka uspostavljanju odnosa komplementarnih i suplementarnih karakteristika između pojedinačnih preduzeća koja sačinjavaju klastere u cilju povećanja raznovrsnosti i kvaliteta njihovih proizvoda.²²

Sa primenom razmatranog oblika širenja osnovnog Detroitkog klastera moglo bi da dođe do promena u organizovanju poslovnih aktivnosti u posmatranim odredišnim aglomeracijama proizvodnje, što bi direktno uticalo na strukturne promene u privredama posmatranih zemalja. Na taj način bi se omogućio i brži transfer tehničkih, naučnotehnoloških, upravljačkih i organizacionih resursa i mera iz osnovnog klastera u izvedene klastere u tim aglomeracijama proizvodnje. Time se omogućava jednostavnije i brže sprovođenje procesa širenja klastera, što bi indirektno moglo da utiče na strukturne promene u privredama tih zemalja.²³

Posebnost aglomeracija proizvodnje, u kojima posluju klasteri, ispoljava se u tome što one predstavljaju zatvorene privredne sisteme u kojima dolazi do ubrzanja obavljanja poslovnih aktivnosti u odnosu na standardne oblike organizovanja poslovanja. Samim time, primenom mera politike tržišta rada i politike kapitala u takvim privrednim sistemima, u kojima je omogućena veća mobilnost faktora proizvodnje, kao što su posmatrane aglomeracije proizvodnje, skraćuje se vreme potrebno za efektuiranje tih mera.²⁴

Uz postojanje pretpostavke o konstantnoj produktivnosti rada to dovodi do bržeg smanjenja nezaposlenosti u kratkom roku, a u skladu sa prihvatanjem osnovne hipoteze ovog rada, utiče i na brži porast BDP-a u dugom roku.

Na ovakav način prouzrokovane strukturne promene u posmatranim privredama takođe mogu da imaju za posledicu i povratan pozitivan uticaj

²² Eurostat, *Eurostat regional yearbook 2015*, General and regional statistics, Statistical books, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2015, Internet, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7018888/KS-HA-15-001-EN-N.pdf/6f0d4095-5e7a-4aab-af28-d255e2bcb395>, 26/01/2021, p. 140.

²³ Marco Marchese & Akiko Sakamoto, *Skills development for industrial clusters: a preliminary review*, Employment Working Paper No. 8, International Labour Organization, International Labour Office, Skills and Employability Department, Employment Sector, Geneva, 2008, Internet, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/-ed_emp/-/ifp_skills/documents/publication/wcms_103624.pdf, 21/03/2021, p. 5.

²⁴ World Bank, *Industry Competitiveness and Jobs*, An Evaluation of World Bank Group Industry-Specific Support to Promote Industry Competitiveness and Its Implications for Jobs, An Independent Evaluation, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2017, Internet, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/25294/109333-WP-PUBLIC.pdf?sequence=5&isAllowed=y>, 22/12/2020, p. 85.

usmeren na poslovanje upravo tih aglomeracija proizvodnje i klastera koji se nalaze u njima tokom budućih vremenskih perioda.²⁵

Posledice strukturnih promena takođe se mogu posmatrati sa stanovišta inostranih privreda. Širenje klastera u inostrane zemlje predstavlja i način da se pravno dozvoljenim sredstvima uvezu savremeni tehnički i tehnološki, kao i upravljački i organizacioni sistemi poslovanja, koji će direktno pozitivno uticati na upošljavanje industrijskih kapaciteta i radne snage te zemlje. To će uticati na strukturne promene u tim inostranim privredama.

S jedne strane, na taj način dolazi do usaglašavanja pravila poslovanja zemlje iz koje dolazi transplant klaster sa inostranim pravilima zemlje u kojoj se nalazi odredišna aglomeracija proizvodnje.

Sa druge strane, na taj način se realizuje i mogućnost da se prilikom formiranja novih izvedenih klastera utiče i na međusobno usaglašavanje pravila sa drugim klasterima koji već posluju u toj inostranoj zemlji.

Zaključak

U ovom radu izvršena je analiza uticaja potencijalnog širenja klastera na strukturne promene u privredama SAD i EU tokom ukupnog posmatranog perioda od 2006. do 2018. godine. Tokom tog perioda, Svetska ekonomska kriza iz 2007. godine imala je dodatan negativan uticaj na privrede posmatranih zemalja.

Istraživanje sadržano u ovom radu sprovedeno je posebno na primerima aglomeracija i klastera iz oblasti automobilske industrije u privredama SAD i EU. To je izvršeno u cilju pronalaženja dodatnih predloga mera različitih ekonomskih politika pomoću kojih bi se uticalo na širenje klastera, kao načina za poboljšanje efikasnosti privreda posmatranih zemalja.

Rezultati istraživanja sprovedenog u ovom radu pokazuju sledeće:

- U prvom delu rada prikazan je uticaj posmatranog oblika širenja klastera na strukturne promene u privredama. Samim time, različiti oblici širenja osnovnog klastera u domaćoj i inostranoj zemlji mogu da predstavljaju uzrok strukturnih promena u privredama tih zemalja. To se događa tako što promene u načinima poslovanja izazvane širenjem klastera na nivou urbanih aglomeracija utiču posledično i na takve promene na nivou čitavih posmatranih privreda, odnosno dovode do strukturnih promena u njima.

²⁵ European Economy, *Impact of the current economic and financial crisis on potential output*, Occasional Papers No. 49, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, June 2009, Internet, https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication_summary15477_en.htm, 18/02/2021, p. 36.

- U drugom delu rada analiziran je uticaj širenja klastera na strukturne promene praćenjem odnosa kretanja nezaposlenosti i BDP-a. Odnosi ovih ekonomskih veličina predstavljeni su posredstvom Okunovog koeficijenta. Dobijene vrednosti u posmatranim urbanim aglomeracijama, i saveznm državama u kojima se nalaze njihova sedišta, pokazale su statistički značajna odstupanja od njegove standardne vrednosti. Na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da je potrebno pristupiti procesu širenja osnovnog Detroitkog klastera, kako u SAD kao domaćoj zemlji tako i u Velikoj Britaniji i Francuskoj, kao posmatranim inostranim zemljama u kojima bi mogla da se nalaze sedišta potencijalnih odredišnih urbanih aglomeracija.
- U trećem delu rada prikazane su posledice razmatranih strukturnih promena u privredama domaćih i inostranih zemalja. Posledice u privredama domaćih zemlja obuhvataju: (1) posledice po prostorno razmeštanje i grupisanje privrednih subjekata na određenim lokacijama, čime dolazi upravo do uticaja na poslovanje klastera u aglomeracijama proizvodnje, i (2) posledice po funkcionalni raspored poslovnih aktivnosti koje ti privredni subjekti obavljaju, čime dolazi do diversifikacije i specijalizacije proizvodnje u pojedinačnim preduzećima koja sačinjavaju posmatrane klastere. Posledice u inostranoj zemlji obuhvataju: (1) usaglašavanje pravnih i poslovnih pravila potrebnih za funkcionisanje klastera; (2) uspostavljanje međunarodne saradnje posebno iz oblasti istraživanja i razvoja; (3) organizovanje ukupne proizvodnje u klasterima, i (4) povećanje sredstava za finansiranje različitih oblika strukturnih ekonomskih politika u inostranoj zemlji. Na taj način bi mogao da se realizuje međusoban uticaj domaćih i inostranih privreda, u skladu sa širenjem osnovnog klastera i njegovom povezanošću sa novim izvedenim ili postojećim konkurentskim klasterima u inostranoj zemlji.

Implikacije istraživanja sprovedenog u ovom radu se mogu svrstati kao:

- Teorijske implikacije ispoljavaju se kroz uticaj na koncepte budućih makroekonomskih politika, formulisanjem predloga dodatnih mera strukturne ekonomske politike. Ove dodatne mere strukturne ekonomske politike mogu da budu posebno usmerene na industrijske kapacitete i radnu snagu, s jedne strane, odnosno tehnologiju i konkurentnost preduzeća u klasterima, s druge strane. Na taj način se utiče na kreiranje konceptata makroekonomskih politika usmerenih na procese stvaranja i održanja organizacije poslovanja posredstvom klastera u aglomeracijama proizvodnje.
- Praktične implikacije ispoljavaju se kroz potrebu za usvajanjem pravnih i privrednih normi koje omogućavaju nesmetano formiranje i funkcionisanje aglomeracija proizvodnje i klastera koji se nalaze u njima.

Osnovni doprinos ovog rada predstavlja isticanje značaja klastera kao načina organizovanja poslovnih aktivnosti u privredama, potrebe za primenom razmatranih oblika širenja klastera u privredama SAD i EU, kao i važnosti sadejstva primene tih oblika širenja klastera sa primenom razmatranih dodatnih strukturnih mera ekonomske politike.

Mere tekuće i strukturne ekonomske politike, koje su primenjene u urbanim aglomeracijama u posmatranim periodima, jesu uticale na smanjenje kratkoročne nezaposlenosti. Upravo zbog posebne organizacije poslovanja u urbanim aglomeracijama, i klasterima koji se nalaze u njima, došlo je do brže i bolje iskorišćenosti tih mera, a time i do povećanja BDP-a. Na osnovu toga se može konstatovati da se osnovna hipoteza ovog rada može prihvatiti kao tačna.

Shodno tome, može se konstatovati i da organizacija poslovanja u obliku klastera u aglomeracijama proizvodnje predstavlja odovarajući način za potencijalno povećanje efikasnosti iskorišćavanja industrijskih kapaciteta i upotrebe radne snage u razmatranom sektoru automobilske industrije. Iz tih razloga je potrebno da vlade država primenjuju dodatne mere svoje strukturne ekonomske politike i na taj način usmeravaju svoju ukupnu ekonomsku politiku ka širenju klastera, kako u domaćim privredama tako i u privredama inostranih zemalja.

Bibliografija

- Ball, Laurence, Leigh, Daniel & Loungani, Prakash, *Okun's Law: Fit at 50?*, IMF Working Paper, WP/13/10, International Monetary Fund, Research Department, January 2013, Internet, <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Okun-s-Law-Fit-at-50-40236>, 29/08/2020.
- Bergman, Edward M., & Feser, Edward J., *Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications*, (1999). Reprint, Edited by Scott Loveridge and Randall Jackson, WVU Research Repository, 2020.
- Bureau of Economic Analysis, *Gross Domestic Product by Metropolitan Area*, 2017, News Release, BEA 18-46, U.S. Department of Commerce, Washington D.C., USA, 18 September 2018. Internet, https://www.bea.gov/system/files/2018-09/gdp_metro0918_0.pdf, 12/12/2020.
- Bureau of Labor Statistics, *Metropolitan Area Employment and Unemployment – May 2020*, News Release, USDL-20-1309, U.S. Department of Labor, Washington D.C., USA, 1 July 2020, Internet, http://www.bls.gov/news.release/archives/srgune_02262016.pdf, 15/12/2020.
- European Economy, *Impact of the current economic and financial crisis on potential output*, Occasional Papers No. 49, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, June 2009,

- Internet, https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication_summary15477_en.htm18/02/2021.
- European Economy, *The EU's response to support the real economy during the economic crisis: An overview of Member States' recovery measures*, Occasional Papers No 51, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, July 2009, Internet, https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication_summary15670_en.htm19/02/2021.
- Eurostat, *Eurostat regional yearbook 2008*, General and regional statistics, Statistical books, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2008, Internet, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5692801/KS-HA-08-001-EN.PDF/e77da79e-a9ef-4225-ba2f-20e2e33ecffd>, 18/02/2021.
- Eurostat, *Eurostat regional yearbook 2015*, General and regional statistics, Statistical books, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2015, Internet, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7018888/KS-HA-15-001-EN-N.pdf/6f0d4095-5e7a-4aab-af28-d255e2bcb395>, 26/01/2021.
- Federal Reserve, *Industrial Production and Capacity Utilization*, Statistical release, G.17 (419), Board of Governors of The Federal Reserve System, Washington D.C., USA, 15 December 2020, Internet, <https://www.federalreserve.gov/releases/G17/20201215/g17.pdf>, 14/04/2021.
- Gama, André, Saget, Catherine & Eyraud, François, *Inventory of labour market policy measures in the EU 2008–13: The crisis and beyond*, Synthesis Report, International Labour Organization, International Labour Office, Research Department, Geneva, 2015, Internet, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-dgreports/-inst/documents/publication/wcms_436119.pdf, 15/04/2021.
- Gnjatović, Dragana, *Osnovi makroekonomije*, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2003.
- Grbić, Vladimir, *Ekonomija Evropske unije*, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2005.
- ILO, *The future of work in the automotive industry: The need to invest in people's capabilities and decent and sustainable work*, Issues paper for the Technical Meeting on the Future of Work in the Automotive Industry, (Geneva, 15–19 February 2021), TMFWAI/2021, International Labour Organization, Sectoral Policies Department, Geneva, 2020, Internet, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_dialogue/-sector/documents/meetingdocument/wcms_741659.pdf, 19/03/2021.
- Marchese, Marco & Sakamoto, Akiko, *Skills development for industrial clusters: a preliminary review*, Employment Working Paper No. 8, International

- Labour Organization, International Labour Office, Skills and Employability Department, Employment Sector, Geneva, 2008, Internet, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_emp/-ifp_skills/documents/publication/wcms_103624.pdf, 21/03/2021.
- Nallari, Raj & Griffith, Breda, *Clusters of Competitiveness*, Directions in Development, Private Sector Development, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington D.C., 2013, Internet, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/15788/798920PUB0Clus00Box377374B00PUBLIC0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 24/11/2020.
- Nallari, Raj, Griffith, Breda & Yusuf Shahid, *Geography of Growth: Spatial Economics and Competitiveness*, Directions in development, Infrastructure, 68360, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2012, Internet, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6020/683600PUB0EPI0067902B09780821394861.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 15/01/2021.
- OECD (2014), *OECD Economic Surveys: United States 2014*, OECD Publishing, Paris, June 2014, Internet, https://dx.doi.org/10.1787/eco_surveys-usa-2014-en, 11/04/2021.
- OECD (2015), *OECD Economic Surveys: United Kingdom 2015*, OECD Publishing, Paris, February 2015, Internet, https://dx.doi.org/10.1787/eco_surveys-gbr-2015-en, 17/04/2021.
- OECD (2015), *OECD Economic Surveys: France 2015*, OECD Publishing, Paris, March 2015, Internet, http://dx.doi.org/10.1787/eco_surveys-fra-2015-en, 27/04/2021.
- Snowdon, Brian & Vane, Howard R, *Modern macroeconomics, Its origin, development and current state*, Edward Elgar, Cheltenham, UK - Northampton, MA, USA, 2005.
- World Bank, *Industry Competitiveness and Jobs*, An Evaluation of World Bank Group Industry-Specific Support to Promote Industry Competitiveness and Its Implications for Jobs, An Independent Evaluation, International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 2017, Internet, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/25294/109333-WP-PUBLIC.pdf?sequence=5&isAllowed=y>, 22/12/2020.

Internet stranice

- <https://www.bea.gov/data/gdp/gdp-county-metro-and-other-areas>, 14/02/2021.
- <https://www.bls.gov/bls/news-release/metro.htm>, 16/02/2021.

<https://www.census.gov/programs-surveys/metro-micro/about.html>, 16/04/2021.

<https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=60702#>, 02/04/2021.

STRUCTURAL CHANGES IN THE US AND EU ECONOMIES CAUSED BY EXPANDING OF CLUSTERS

ABSTRACT

In the long run, the usage of economic policy measures in the US and EU economies to overcome the consequences of the 2007 global economic crisis has produced different results in different urban agglomerations. In order to perceive the causes of such effects of the measures applied, this paper conducts analyses of the functioning of urban agglomerations, with a focus on specific forms of cluster expansion that are located within them. This is done primarily through the intermediary of two basic economic aggregates, unemployment and GDP, whose changes are monitored during the observed periods. The influence of the potential expanding of the basic cluster in them on economic aggregates is examined, and their mutual relation is observed according to the basic hypothesis of this paper. Based on the given results, suggestions for additional measures of structural economic policy are formed.

Key words: industrial clusters, Okun's coefficient, structural economic policy, expanding of clusters.

UDK 341.81
Biblid 0543-3657, 72 (2021)
God. LXXII, br. 1182, str. 87-107
Pregledni rad
Primljen: 10.3.2021.
Prihvaćen: 11.6.2021.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2021.72.1182.4

Jelena Đ. LOPIČIĆ JANČIĆ¹

Međunarodnopravni aspekt instituta počasnog konzula

SAŽETAK

U članku se obrađuje institut počasnih konzula sa međunarodnopravnog aspekta. Hronološki, prvo su nastali kao institut konzuli, a znatno kasnije počasni konzuli. Praktično, institut počasnih konzula u srednjem veku prvi je ustanovila i primenila Dubrovačka Republika u svojim konzulatima na Mediteranu, a kasnije su to prihvatile mnoge države. U toku progresivne kodifikacije međunarodnog konzularnog prava, koja je nastala i bila intenzivna u XIX veku, obuhvatila je u manjoj ili većoj meri i institut počasnih konzula i to sa različitim stavovima o njihovom pravnom statusu. Postojeća međunarodna konzularna praksa znatno je doprinela da se učvrsti stav da su počasni konzuli institut međunarodnog javnog prava. Najzad, donošenjem Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. godine status počasnih konzula je i međunarodno priznat. Postojeća praksa u proteklom vremenskom periodu, od 1963. godine do danas, samo je potvrdila opšteprihvaćenu međunarodnu konzularnu praksu o postojanju počasnih konzula.

Ključne reči: konzul, počasni konzul, konzularne funkcije, Bečka konvencija o konzularnim odnosima 1963, konzularno pravo.

Pojam konzula

Pojam i institucija konzula nastala je još u starom veku. Sama reč konzul (*consul*) je latinskog porekla, nastala je od glagola *consulo* i imala je više

¹ Redovni profesor na Fakultetu za diplomatiju i bezbednost, Beograd.
E-mail: jelena.lopivic@vektor.net

značenja: većati, savetovati, dogovarati, razmišljati, brinuti, pomoći nekome, odlučiti, zaključiti, raditi, postupiti.²

Pošto je reč konzul latinskog porekla ona se prvo pojavila u Rimu u vreme Republike. Tada je rimska vlada bila poverena dvojici magistrata koji su birani svake godine i koji su se zvali konzuli. Posle isteka mandata vladanja, navedeni konzuli bili su upućivani u pokrajinu kao guverneri sa nazivom *proconsul* pošto su upravljali u ime konzula. Navedeni rimski konzuli nemaju nikakve veze sa institucijom konzula u međunarodnom javnom pravu.³

Naziv konzul prihvatili su grčki i francuski carevi, italijanski i nemački kraljevi, kao i saracenski prinčevi u Španiji. U srednjem veku, krajem X i početkom XI veka, neki italijanski gradovi (Đenova, Savona, Piza i dr.) ustanovili su da vrhovnu vlast u tim gradovima vrše konzuli, koji su bili izabrani obično na godinu dana i to iz sastava bogatih gradskih trgovaca i plemstva. Konzul je imao široka ovlašćenja nad čitavom gradskom upravom i bio je vrhovni komandant vojske. Ovaj naziv konzul u italijanskim gradovima se zadržao sve do polovine XII veka. Tada je naziv ukinut i zamenjen novim nazivom načelnik-glavar (*podesta*). U XII veku i u Francuskoj je nastao naziv *consul* na jugu, a u ostalim pokrajinama naziv *maire*. Ovaj naziv se zadržao sve do kraja XVI veka. Za vreme Francuske revolucije, Direktorijum koji je četiri godine upravljao Francuskom 1798. godine poverio je izvršnu vlast petorici „magistrata“ koji su nazvani konzulima. Posle ukidanja Direktorijuma, francuska provizorna vlada bila je sastavljena od tri konzula. Titula doživotnog konzula ustanovljena je 1802. godine, ali je kratko trajala jer je u to vreme Napoleon Bonaparta proglašen za cara. Važno je napomenuti da svi ovi navedeni nazivi konzula nemaju nikakve veze sa institucijom konzula u međunarodnom javnom pravu.⁴

O pojmu konzula u savremenom konzularnom pravu postoji veliki broj različitih definicija u zavisnosti, pre svega, od vremenskog perioda kada su nastale, a zatim od zakonodavstva, pravne nauke i prakse određene države. Institucije konzula i konzulata su veoma stare i nastale su još u srednjem veku, mada ima i autora koji navode da su institucije konzula i konzulata nastale još u starom veku. S obzirom na dugi vremenski period, definicije konzula koje su nastale u srednjem veku razlikuju se od definicija konzula u savremenom međunarodnom konzularnom pravu. U to vreme nisu postojale nikakve multilateralne međunarodne konvencije koje bi regulisale materiju konzularnog prava. Pojam konzula i konzulata zasnivao se

² Jovan Đorđević, *Latinsko-srpski rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1997, str. 341.

³ Boris Krivokapić, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 458-459.

⁴ Ilija Mitić, „Povijest evropske konzularne službe i doprinos Dubrovnika njezinom razvoju do početka XIX stoljeća“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Split, 1988, str. 80.

isključivo na tadašnjem međunarodnom običajnom konzularnom pravu, koje je bilo dosta neujednačeno i nije bilo opšteprihvaćeno, već je bilo podložno čestim tumačenjima i primenama koje su bile proizvoljne i vanpravne, a u praksi su zavisile od jačine i veličine države koja je u pitanju.

Pojam i definicija konzula je u mnogim državama bila zakonom određena u unutrašnjem pravu tih država. Pojedine države su u svojim bilateralnim konvencijama propisivale pojam konzula i konzulata, što je razumljivo bilo različito regulisano i definisano, jer su u pitanju bile različite države sa različitim pravnim sistemima. Najviše definicija konzula i konzulata dali su naučnici, profesori i pisci knjiga, udžbenika međunarodnog javnog prava, konzularnog prava, raznih monografija, sistematskih dela, komentara, brojnih članaka, rasprava, prikaza, analiza i osvrta o konzularnoj materiji i konzularnim odnosima. Logično je da se i ove brojne definicije naučnika i raznih autora i pisaca veoma razlikuju, pošto su u pitanju autori iz raznih država koja imaju različita zakonodavstva i pravne sisteme, kao i vremena nastanka navedenih dela i radova. Teško je i nemoguće u jednom ovakvom članku, koji je prostorno ograničen, navesti sve ili čak jedan deo navedenih definicija.

Bez namere da dajemo bilo kakvu definiciju konzula navodimo samo objašnjenje ko su konzuli, kao i njihovu funkciju. Konzuli nisu politički predstavnici svoje države, kao što su diplomatski predstavnici, i shodno tome nemaju političku misiju niti politički mandat svoje države, niti bilo kakve političke funkcije. Njihove funkcije su ograničene na lokalne organe vlasti države prijema na konzularnom području, i da u tom svojstvu zastupaju isključivo interese države imenovanja, fizičkih i pravnih lica po privatnopravnim poslovima.⁵

Istorijski razvoj institucije konzula

Istorijski posmatrano, konzularni odnosi predhodili su diplomatskim odnosima jer su se bavili materijom i problematikom trgovine, plovidbe i ekonomskim poslovima koji su bili privatnopravnog karaktera. Trgovina, plovidba i ekonomski poslovi nastali su još u starom veku između tadašnjih država Egipta, Grčke i drugih država na Bliskom istoku i Mediteranu. Pojedini autori smatraju da je institucija konzula nastala i postojala još u starom veku. Prema tim autorima, institucija konzula vodi poreklo od

⁵ Milan Bartoš, *Međunarodno javno pravo, II knjiga*, Kultura, Beograd, 1956, str. 548; Bogdan Krizman, *Što je diplomacija*, Društvo novinara Hrvatske, Zagreb, 1952, str. 106-107; Branimir Janković, *Međunarodno javno pravo*, Naučna knjiga, Beograd, 1974, str. 233; Boris Krivokapić, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 458; Rodoljub Etinski, *Međunarodno javno pravo*, (treće izdanje), Centar za izdavačku delatnost Pravnog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2007, str. 381-382.

magistrata (koji su bili trgovačke sudije) koje su antički Grci imenovali u Egiptu u VII veku p.n.e. i koji su sudili međusobne sporove svojih državljana na osnovu sopstvenih zakona. Zatim, u antičkoj Grčkoj od VI veka p.n.e. postojali su *protestati* i *prokseni*, koji su u stvari bili posrednici u pravnim i političkim odnosima stranaca koji su živeli i radili u Grčkoj i lokalnih državnih organa. Naime, stranci u Grčkoj, kao i u ostalim državama Starog veka, nisu imali praktično nikakva prava i bili su bez ikakve pravne zaštite.⁶

Međutim, u cilju daljeg razvoja i unapređenja međunarodne trgovine, ekonomskih poslova i plovidbe, pojedine države su dozvoljavale strancima, pre svega trgovcima i zanatlijama koji su imali odobren stalni boravak na njihovoj teritoriji, da sami izaberu sudiju koji će suditi u njihovim međusobnim sporovima. U pitanju su bili sporovi privatnopravnog karaktera iz oblasti građanskog, obligacionog i pomorskog prava. U retkim slučajevima tu su bili i sporovi iz materije krivičnog prava za lakša krivična dela. Izabrane sudije u tim trgovačkim kolonijama nisu bili pravnici nego lica, uglavnom trgovci, koja su poznavala materiju i trgovačke zakone i običaje svoje države. Pošto je u to vreme preovlađivalo načelo personaliteta, međusobni sporovi stranaca presuđivani su po zakonima i običajnom pravu njihove države. Ove sudije koje su nazivali konzulima (*consules electi*), i koje su birali članovi trgovačke kolonije, nisu bili zvanični predstavnici svoje matične države, niti diplomatski predstavnici. Sam institut konzula u to vreme nastao je prevashodno iz ekonomskih potreba i razloga, radi zaštite trgovaca i moreplovaca u tadašnjim zemljama Mediterana i Levanta.

Institucija konzula naročito se proširuje od XI veka pa nadalje kada su italijanski, francuski i španski gradovi Venecija, Đenova, Piza, Firenca, Napulj, Bari, Ankona, Barselona, Marselj, Monpelje, Dubrovnik i drugi razvijali veoma uspešnu i razgranatu trgovinu na zapadnom Mediteranu i Levantu, pa su otvarali na desetine svojih konzulata u tim zemljama.

Većina autora smatra da je institucija konzula nastala u srednjem veku, za vreme krstaških ratova, kada su gradovi iz Sredozemlja osnivali svoje trgovačke kolonije u Levantu i Mediteranu, i kada su uspeali da u tim zemljama pribave za sebe izvesnu autonomiju i eksteritorijalnost. Na osnovu te autonomije uspeali su da njihova izborna lica postanu tzv. magistrati koji su, na osnovu tada važećeg načela personaliteta, rešavali sve sporove među svojim državljanima. Vremenom, ta izborna lica magistrati su dobili naziv „konzuli“.⁷

⁶ Luke T. Lee, *Consular Law and Practice*, (Second Edition), Claredon Press, Oxford, 1991, p. 3-4; Boris Krivokapić, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 872.

⁷ Boris Krivokapić, *Međunarodno javno pravo*, Megatrend Univerzitet, Beograd, 2013, str. 365; Miodrag Mitić, *Diplomatija delatnost, organizacija, veština, profesija*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1999, str.108-108.

Daljem razvoju institucije konzula doprineo je i režim kapitulacija koji je nastao kao posledica Krstaških ratova i sve većeg uticaja evropskih država na Mediteranu. Evropske države su sa čitavim nizom nehrišćanskih država na Bliskom, Srednjem i Dalekom istoku i u Africi, na osnovu ugovora sa tim zemljama, imale privilegovan položaj u pogledu njihove lične i imovinske sigurnosti. Praktično su bili izuzeti od lokalnih zakona države prijema. Konzuli su imali po ovim ugovorima nadležnost da sude za sporove u kojima su obe strane bili državljani države imenovanja. U pitanju su bili sporovi građanskog, obligacionog i krivičnog prava. Ovi konzuli nisu bili pravnici nego trgovci koji su poznavali lokalne prilike i sudili su na osnovu svojih zakona i običajnog prava. Režim kapitulacija je počeo da se primenjuje od strane italijanskih gradova-republika još u XIV i XV veku. Zatim je Francuska 1535. godine zaključila ugovor o kapitulacijama sa Turskom, a kasnije se proširio na Tunis, Persiju, Siriju, Maroko, Alžir, Egipat, Palestinu, Liban, Etiopiju, Kinu, Japan i Sijam.⁸ Ovakve povlastice i status evropske države nisu međusobno priznavale. Sam režim kapitulacija bio je vezan za sistem kolonijalizma i održao se vekovima, sve do sredine XX veka u nekim državama (u Egiptu do 1949. godine).⁹

Dalji razvoj institucije konzula nastao je u XVI i XVII veku kada su konzuli postali predstavnici svojih država, i njih više nisu birali članovi trgovačkih kolonija nego ih je postavljala matična država dajući im zadatak da zastupaju i štite interese svojih državljana, fizičkih i pravnih lica u pogledu trgovine, plovidbe i u drugim privatnopravnim poslovima i problemima pred lokalnim organima države prijema. Tada je počelo da se primenjuje teritorijalno načelo umesto personalnog načela, koje se primenjivalo samo ako je u skladu sa javnim poretком teritorijalne države, pa je ova promena donela i bitnu promenu konzularnih funkcija. U to vreme još uvek se nije postavljalo pitanje državljanstva konzula.¹⁰

Konzuli tek u XIX veku postaju državni funkcioneri koje imenuje i postavlja država, to im je jedino i isključivo zanimanje i za taj posao dobijaju

⁸ Miodrag Mitić, *Diplomatske i konzularne funkcije*, Savremena administracija, Beograd, 1978, str. 22-26.

⁹ Luj Le Fir, *Međunarodno javno pravo*, Geca Kon, Beograd, 1934, str. 282-283; Mileta Novaković, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, (knjiga druga), Štamparija Privrednik, Beograd, 1938, str. 58-59; Miodrag Mitić, *Diplomatske i konzularne funkcije*, Savremena administracija, Beograd, 1978, str. 22-23; Luke T. Lee, *Consular Law and Practice*, (Second Edition), Clarendon Press, Oxford, 1991, str. 5.

¹⁰ Ilija Mitić, „Povijest evropske konzularne službe i doprinos Dubrovnika njezinom razvoju do početka XIX stoljeća“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu*, Split, 1988, str. 8; Satow's Guide to Diplomatic Practice, fifth edition, London-New York, 1979, str. 211-212; Branimir Janković, *Diplomatija*, Naučna knjiga, Beograd, 1988, str. 45-46; G. V. Bobilev-N.G. Zubkov, *Osnovi konsulskoj službi*, Moskva 1986, str. 17-19; Boris Boris Krivokapić, *Međunarodno javno pravo*, Megatrend Univerzitet, Beograd, 2013, 365-366.

platu. Na ovaj način postali su karijerni konzuli, državni službenici za čije imenovanje postoje posebni uslovi. Konzuli su zaposleni u javnoj državnoj službi i to je bio uslov da budu državljani države imenovanja.

Pošto je institucija konzula nastala još u srednjem veku, sve do XIX veka nisu postojale multilateralne međunarodne konvencije o konzularnom pravu. Osnivanje, status, postupanje i konzularne funkcije konzula bile su zasnovane na međunarodnom konzularnom običajnom pravu, kao i na retkim bilateralnim konzularnim sporazumima. Opšta progresivna kodifikacija međunarodnog javnog prava nastala je polovinom XIX veka i obuhvatila je i diplomatsko i konzularno pravo. Navedena progresivna kodifikacija međunarodnog javnog prava, uključujući i međunarodno konzularno pravo, bila je vezana za inicijative naučnika, profesora međunarodnog prava, raznih međunarodnih udruženja i međunarodnih instituta.¹¹ Postojali su razni vredni i značajni projekti i nacrti kodifikacije, ali zbog raznih međunarodnih okolnosti ta progresivna kodifikacija međunarodnog konzularnog prava trajala je stotinak godina i završila se tek usvajanjem Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. godine.¹²

Najveći uspeh kodifikacije međunarodnog konzularnog prava, koje je vekovima bilo nekodifikovano, predstavlja usvajanje Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. godine. Iako navedena Bečka konvencija o konzularnim odnosima iz 1963. godine nije savršena ni idealna, ima određenih nedostataka kao i nerešenih pitanja koja su mogla biti rešena, ona je za svo ovo proteklo vreme od preko pedeset i četiri godine u potpunosti opravdala postojanje i u savremenim međunarodnim konzularnim odnosima je opšteprihvaćena.¹³

Pojam počasnih konzula

U savremenom međunarodnom konzularnom pravu postoje dve vrste konzularnih funkcionera. Poznatiji su karijerni konzuli (*lat. consul missus, consules missi, professional consul, consul de carriere, Berufskonsul*) koji su državni stalni službenici države imenovanja, i koji se nazivaju još i profesionalni konzuli, za svoj rad primaju redovnu platu i ne mogu imati još neko drugo zanimanje. Pored karijernih konzula postoje i počasni

¹¹ Milan Šahović, *Opšta pitanja kodifikacije međunarodnog prava*, Savez udruženja pravika Jugoslavije, Beograd, 1958, str. 77-104.

¹² Milan Bartoš, „Bečka konferencija o konzularnim odnosima“ (1963), *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo* broj 2, Beograd, 1963, str. 161-173; Bogdan Babović, „Bečka konvencija o konzularnim odnosima“, *Godišnjak Instituta za međunarodnu politiku i privredu*, Beograd, 1964, str. 747-756;

¹³ Đorđe N. Lopičić, „Bečka konvencija o konzularnim odnosima iz 1963. godine – kratak osvrt povodom strupanja na snagu“, *Međunarodna politika* broj 1150, Beograd, 2013, str. 68-80.

konzuli (*lat. consul electus, commercial consul, consul honoraire-consul marchand, Honorarkonsul-Wahlkonsul*), koji su u najvećem broju slučajeva državljani države prijema, a načelno mogu biti i državljani neke treće države.¹⁴

Razlika između karijernih konzula i počasnih konzula je ta što počasnici konzuli nisu stalni državni službenici koje imenuje, postavlja i plaća država imenovanja. Njih imenuje i postavlja država imenovanja, ali ih ne plaća za njihov rad u obavljanju konzularnih funkcija u državi prijema. Praktično, počasnici konzuli obavljaju svoje konzularne funkcije potpuno besplatno. Pored navedenog, počasnici konzuli snose celokupne finansijske troškove vezane za funkcionisanje počasnog konzulata kojim rukovode.

Počasnici konzuli su najčešće dobro situirane i ugledne ličnosti koje su u stanju da uz svoje glavno zanimanje, uzgredno, nesmetano obavljaju sve konzularne funkcije. Zatim, mogu da podnesu sve troškove vezane za njihovo izdržavanje konzulata, kao i za svoje brojne konzularne funkcije koje obavljaju besplatno. Počasnici konzuli su obično ugledne ličnosti slobodnih profesija iz javnog i privrednog života (poslovni ljudi, trgovci, advokati, industrijalci, naučni radnici, umetnici) koji imaju prijateljske, poslovne, kulturne odnose i simpatije sa državom imenovanja, pa iz tih razloga se prihvataju da kao počasnici konzuli, bez bilo kakve naknade, besplatno obavljaju konzularne funkcije.¹⁵

U našoj međunarodno pravnoj literaturi relativno malo se pisalo o počasnim konzulima. Koliko nam je poznato, ne postoji nijedna knjiga, monografija ili sistematski rad koji obrađuje instituciju počasnih konzula. Članaka, rasprava, prikaza ili osvrtata takođe u našoj međunarodnopravnoj literaturi ima relativno malo.¹⁶ Najviše se o počasnim konzulima pisalo u udžbenicima međunarodnog javnog prava, ili u nekoj knjizi, monografiji, priručniku ili praktikumu iz oblasti međunarodnog javnog prava, konzularnog prava ili diplomatije. U tim navedenim knjigama o počasnim konzulima je pisano uglavnom dosta sumarno.

¹⁴ B. Sen, *A Diplomat's Handbook of International Law and Practice*, (Third revised edition), Martinus Nijhoff Publisher, Dordrecht, Boston, London, 1988, str. 259-261; Vladimir Ibler, *Rječnik međunarodnog javnog prava*, drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje, Informator, Zagreb, 1987, str. 228.

¹⁵ Boris Krivokapić, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 772-773; Bogdan Babović, „Počasni konzuli i kodifikacija konzularnog prava“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo* broj 1, Beograd, 1962, str. 102.

¹⁶ Bogdan Babović, „Počasni konzuli i kodifikacija međunarodnog prava“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo* broj 1, Beograd, 1962, str. 102; Đorđe Lopičić, „Počasni konzuli“, *Analitički Pravnog fakulteta u Beogradu* broj 3-4, Beograd, 1993, str. 337.

Istorijski nastanak počasnih konzula

U međunarodnopravnoj literaturi postoji više mišljenja kada je vremenski nastala institucija počasnih konzula. Pojedini autori i pisci smatraju da je institucija počasnih konzula nastala još u starom veku. Ovi autori navode da su još u starom Egiptu, u VII veku p.n.e. postojale trgovačke kolonije Grka, i da je tada postojala ustanova magistrata (sudija trgovačkog suda) koje su imenovali Grci u Egiptu, koji su sudili međusobne sporove svojih državljana. Ovi magistrati su bili trgovci i sudili su samo na osnovu svojih grčkih zakona. Slična situacija je postojala i u staroj Indiji, kao i u antičkoj Grčkoj. Navedeni autori smatraju da su ovi magistrati začetnici počasnih konzula, jer su tu dužnost obavljali u najvećem broju slučajeva besplatno.¹⁷

Većina autora smatra da su počasni konzuli nastali u srednjem veku na Levantu i na Mediteranu, kada je veliki broj italijanskih, francuskih i španskih gradova imao svoje konzulate u tim zemljama. Naime, tadašnji srednjovekovni gradovi-države su u najvećem broju slučajeva u svojim brojnim karijernim konzulatima postavljali svoje državljane. Venecija, koja je tada bila najjača trgovačka, pomorska i politička država na Mediteranu, imala je veoma razvijenu, jaku i stručnu konzularnu službu. Konzuli su bili birani među uskim krugom bogatih trgovaca, plemića, vojnih lica i sveštenstva. Venecijanski konzuli su, pored trgovačkih i plovidbenih funkcija i poslova, imali i druge političke, vojne i verske zadatke sve u funkciji daljeg širenja političkog, ekonomskog, vojnog i verskog uticaja u tim državama.

Instituciji počasnih konzula u to vreme najviše je doprinela konzularna služba Dubrovačke republike. Naime, u svojoj dugoj istoriji (1358–1815) Dubrovnik je imao vrlo veliku i razgranatu mrežu svojih konzulata na Levantu, Mediteranu kao i u drugim državama Evrope. Navodimo da je Dubrovnik u svom najvećem trgovačkom usponu, u XVI veku, imao sto konzulata na istočnom Mediteranu i 42 konzulata na zapadnom Mediteranu. Pošto je Dubrovnik bio mala država u odnosu na druge italijanske, francuske i španske gradove, nije imao dovoljno finansijskih sredstava da izdržava toliki broj konzulata. Takođe, nije imao ni toliki broj kvalifikovanih lica koji bi mogli da budu konzuli. Zato je Dubrovnik angažovao strance za konzule u tim državama Levanta i Mediterana koji su bili izabrani na licu mesta. To su bili većinom imućni i ugledni lokalni trgovci koji za obavljanje svog rada nisu dobijali nikakvu novčanu naknadu.

¹⁷ Graham H. Stuart, *American Diplomatic and Consular Practice*, Appleton-Century-Crofts, New York, 1952, str. 277-263; Luke T. Lee, *Consular Law and Practice*, (Second Edition), Claredon Press, Oxford, 1991, str. 3-5; C. Libbera, "Le consul honoraire depuis les origines jusqu'à nos jours", *Reviue Hellenique de droit international* No. 3-4, Athens 1958, str. 236-263.

U početku im je bilo dozvoljeno da naplaćuju razne takse ili samo deo tih taksa, a vrlo brzo su radili potpuno besplatno.¹⁸

Dugogodišnje iskustvo sa postojanjem počasnih konzula bilo je vrlo pozitivno, jer ga je prihatio čitav niz država. U XIX veku karijerni konzuli činili su većinu u međunarodnim konzularnim odnosima, ali u praksi su još uvek postojali počasni konzuli. Ovi počasni konzuli, koji su bili dobrostojeći trgovci, poslovni ljudi, advokati, industrijalci i dr., nisu postali državni funkcioneri koje postavlja država imenovanja, nego su bili ličnosti *sui generis* koji su na osnovu posebnog ugovora privatnopravnog karaktera bili ovlašćeni da vrše tačno određene i precizno formulisane konzularne funkcije. Ti konzuli za svoj rad nisu bili plaćeni jer im je ta funkcija bila počast i ugled, pa su na osnovu toga dobili i naziv počasni konzuli.¹⁹ Razume se da su ovi počasni konzuli koji su imali svoje osnovno zanimanje (trgovci, poslovni ljudi i sl.) imali i određene veće ili manje koristi od tog zvanja počasnog konzula. Pre svega, oni su bili u stalnom kontaktu sa najvišim organima lokalne vlasti, pa su bili u prilici da neposredno učestvuju u trgovačkim, polovidbenim i drugim ekonomskim poslovima angažujući svoje lične firme.

U međunarodnom javnom pravu, u XIX veku kada je već postojala podela na karijerne i počasne konzule zbog različite međunarodne prakse, njihov status nije bio dovoljno određen i razgraničen. Zato je u teoriji međunarodnog javnog prava institut počasnih konzula bio izložen kritici. Autori kritika institucije počasnih konzula su navodili da počasni konzuli nisu profesionalci, pa zbog toga ne mogu da obavljaju poslove konzularnih funkcionera. Naime, pošto je institucija konzula pre svega stručna a ne politička, konzul bi morao biti pravnik, jer bi on u vršenju svojih konzularnih funkcija radio na rešavanju isključivo privatnopravnih poslova i problema svojih državljana, pravnih i fizičkih lica. Zatim, počasni konzuli bili su trgovci, poslovni ljudi, naučnici, političari ili advokati koji su imali svoje redovne i glavne poslove, a poslovi počasnih konzula su im bili samo uzgredni poslovi. Zbog svoje nestručnosti i neprofesionalnog odnosa počasni konzuli su mogli da nanesu vrlo ozbiljne štete svojim klijentima, kao i državi koju zastupaju. Pošto u najvećem broju slučajeva počasni konzuli nisu bili državljani države imenovanja, država imenovanja nije mogla da snosi odgovornost za njihov rad i nastale štete usled tog rada. Na kraju, kritičari institucije počasnih konzula su navodili i to da počasni konzuli u konkretnim predmetima nisu mogli energičnije da protestvuju kod nadležnih lokalnih organa u konkretnim predmetima, jer je to moglo

¹⁸ Ilija Mitić, *Konzulati i konzularna služba starog Dubrovnika*, Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Dubrovnik, 1973, str. 39-49.

¹⁹ Milan Bartoš, *Međunarodno javno pravo*, II knjiga, Kultura, Beograd, 1956, str. 541-542.

da ima i posledice za njihove poslovne interese koje su imali u svom primarnom biznisu.²⁰

U XIX veku mnoge države su imale svoje konzulate kojima su rukovodili počasni konzuli, jer se ta institucija pokazala u praksi svrsishodnom i racionalnom, naročito za male i srednje države. Navodimo primer Kraljevine Srbije koja je od 1878. do 1918. godine imala 81 konzulat kojima su rukovodili počasni konzularni funkcioneri, što nesumnjivo predstavlja impozantan broj počasnih konzulata. Prilika je da navedemo prve počasne konzule Kraljevine Srbije. Prvi počasni konzulat Kraljevina Srbija otvorila je u inostranstvu 1. juna 1879. godine, kada je za počasnog generalnog konzula postavljen Gerhard Jansen (Gerhard Jansen), i na tom položaju ostao je sve do 1886. godine. Najpoznatiji počasni konzul Kraljevine Srbije bio Prof. dr Mihajlo Idvorski Pupin, tadašnji profesor na Kolumbija univerzitetu u Njujorku. Ukazom kralja Petra I Karađorđevića, 21. aprila 1911. godine imenovan je Mihajlo Idvorski Pupin za počasnog Generalnog konzula Kraljevine Srbije u Njujorku, i na tom položaju je ostao sve do 1918. godine. Delatnost Mihajla Idvorskog Pupina kao počasnog Generalnog konzula Kraljevine Srbije u Njujorku u vremenu od 1911. do 1918. godine bila je ogromna.²¹ Naime, najveća delatnost Mihajla Idvorskog Pupina²² sastojala se u patriotskoj političkoj delatnosti prema američkom javnom mnjenju i što je on bio najveći srpski lobista svih vremena, jer je u najvećim američkim dnevnim i nedeljnim listovima pisao brojne članke, rasprave, komentare o austrougarskoj agresiji, okupaciji Srbije i ratnim zločinima koji su izvršeni u Srbiji.²³ Pored navedenog, Mihajlo Idvorski Pupin slao je i veliku humanitarnu pomoć u Srbiju i pomogao u organizovanju srpskih dobrovoljaca iz SAD i Kanade za odlazak na Solunski front. Počasni Generalni konzulat Srbije u Njujorku, koji je u potpunosti sam finansirao Mihajlo Idvorski Pupin, bio je centar svih srpskih diplomatskih i političkih aktivnosti u SAD od 1911. do 1918. godine.

²⁰ Pavle Karović, *Diplomacija*, Beograd, 1936, str. 161-164; Milan Bartoš, *Međunarodno javno pravo* II knjiga, Kultura, Beograd, 1956, str. 542; Bogdan Babović, „Počasni konzuli i kodifikacija međunarodnog prava“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo* broj 1, Beograd, 1962, str. 104 Miodrag Mitić, *Diplomatija delatnost, organizacija, veština, profesija*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1999, str. 109-110.

²¹ Vladimir Gečić, „Uloga Mihajla Pupina u organizovanju srpskog iseljništva u SAD“, *Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina*, Novi Sad 1985, str. 277-289.

²² *Mihajlo Idvorski Pupin, Tekstovi u Američkoj štampi 1912–1920. godine* (priredili Đorđe N. Lopičić, Miroslav Stanković), Novi Sad gradska biblioteka, Novi Sad 2018.

²³ Dragoljub Živojinović, „Nacionalno-politički rad Mihajla Pupina u Sjedinjenim Američkim Državama 1914–1915“, *Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina*, Novi Sad 1985, str. 359-370, Milan Bulajić „Doprinos Mihajla Pupina u stvaranju Jugoslovenske države, *Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina*, Novi Sad 1985, str. 371-389.

Kraljevina Jugoslavija je od 1918. do 1945. godine imala 92 konzulata kojima su rukovodili počasni konzularni funkcioneri.²⁴

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija i Savezna Republika Jugoslavija od 1945. do 2000. godine imale su 35 konzulata kojima su rukovodili počasni konzularni funkcioneri.

Republika Srbija ima 55 konzulata kojima rukovode počasni konzularni funkcioneri, sa tendencijom povećanja broja počasnih konzula.²⁵

Najveći broj navedenih prigovora od strane kritičara institucije počasnih konzula nesumnjivo stoji. Ipak, i pored svih navedenih prigovora i kritika mišljenja smo da su razlozi za postojanje institucije počasnih konzula mnogo veći. Naime, međunarodna praksa je pokazala da se institucija počasnih konzula održala vekovima u velikom broju raznih država i da su počasni konzuli uspešno i besplatno obavljali konzularne funkcije. Ta duga tradicija postojanja institucije počasnih konzula ocenjena je vrlo pozitivno, a potvrda toga je da su danas u savremenom međunarodnom javnom pravu i međunarodnoj konzularnoj praksi počasni konzuli opšteprihvaćeni.²⁶

Status počasnih konzula

Još kod prvih kodifikacija međunarodnog konzularnog prava postojali su i određeni problemi vezani za instituciju počasnih konzula, tako da su i prve rasprave nastale krajem XIX veka a bile su vezane za pitanje i status počasnih konzula. Rasprave su se svodile uglavnom na predloge za ukidanje institucije počasnih konzula ili za umanjivanje njihovog ranga. Italijanski profesor međunarodnog prava Paskvale Fiore (Pasquale Fiore 1837–1914) u svom Kodeksu iz 1890. godine naveo je da postoji razlika između karijernih i počasnih konzula, da su karijerni konzuli profesionalci, službenici od karijere, dok počasni konzuli spadaju u „nižu klasu“ u odnosu na karijerne konzule, i da sve privilegije i imuniteti međunarodnog javnog prava i međunarodne prakse koje su opštepriznate pripadaju samo karijernim konzulima.²⁷

²⁴ *Diplomatsko-konzularni godišnjak za 1931. godinu*, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1931, str. 11-31.

²⁵ <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/diplomatsko-konzularna-predstavnistva/diplomatske-misije/pocasni-konzulati?lang=cyr> (6.2.2021)

²⁶ Najbolji dokaz za ovu konstataciju je i Bečka konvencija o konzularnim odnosima iz 1963. godine, gde u glavi III pod nazivom „Režim koji se primenjuje na počasne konzularne funkcionere i na konzulate kojima oni rukovode“ u čl. 58-68 to i predviđa.

²⁷ Fiore Pasquale, *Il diritto internazionale codificato e la sua sanzione giuridica*, 1890; *Annuaire de l'Institute de droit international* (onzieme volume), Paris, 1892, str. 348-394; Bogdan Babović, „Počasni konzuli i kodifikacija međunarodnog prava“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 1*, Beograd, 1962, str. 105.

O kodifikaciji konzularnog prava koja je uključivala i materiju institucije počasnih konzula raspravljalo se, kao što smo napred naveli, od kraja XIX veka pa sve do sredine XX veka. Tako je poznati Institut za međunarodno pravo, na zasedanju u Veneciji 1896. godine, u svom Pravilniku o konzularnim imunitetima propisao da se naziv konzul odnosi samo na karijerne konzule, a da je za počasne konzule naziv samo konzularni agent. Ovakva i slična rešenja su u stvari bila rezultat određenih stavova i kampanje pojedinih autora i organizacija kojima su pokušavali da ukinu instituciju počasnog konzula.²⁸

Društvo naroda je u vremenskom periodu od 1920. do 1939. godine pokušalo da izvrši kodifikaciju međunarodnog konzularnog prava. U izveštaju Potkomiteta stručnjaka se navodi da institucija počasnih konzula ne bi trebalo da postoji.²⁹ Na tome se sve i završilo, jer nije bila doneta nikakva međunarodna kodifikacija konzularnog prava. I pored brojnih zalaganja da se izvrši međunarodna kodifikacija mnogih pravnih materija iz raznih grana prava Društvo naroda nije u tome uspeło.³⁰

U istom vremenskom periodu, između dva svetska rata, u materiji kodifikacije međunarodnog konzularnog prava značajan je i Harvardski nacrt o pravnom položaju i dužnostima konzula iz 1932. godine, koji je predstavljao najpotpuniji predlog doktrinarne kodifikacije konzularnog prava. Značajno je da se u Nacrtu nije pravila razlika između karijernih i počasnih konzula. Navodi se da počasni konzuli mogu pored konzularne funkcije da se bave još nekom delatnošću, a karijerni konzuli ne mogu.³¹

Na konferenciji o konzularnim odnosima, koja je održana u Beču od 4. marta do 22. aprila 1963. godine, pored ostalih pitanja iz konzularne materije raspravljalo se i o počasnim konzulima. Konferencija je prihvatila stav Komisije za međunarodno pravo Ujedinjenih nacija iz 1961. gde je, pored ostalog, bio i stav o postojanju institucije počasnih konzula koji je prihvaćen i usvojen u Bečkoj konvenciji o konzularnim odnosima iz 1963. godine. Kao što je u Konvenciji navedeno, stav o postojanju institucije počasnih konzula bio je prihvaćen, pre svega, jer institucija počasnih konzula ima fakultativni karakter.³²

²⁸ Bogdan Babović, „Počasni konzuli i kodifikacija međunarodnog prava“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 1*, Beograd, 1962, str. 105.

²⁹ *Publications of the League of Nations*, V. Legal, Geneva, 1927, str. 4.

³⁰ Bogdan Babović, „Počasni konzuli i kodifikacija međunarodnog prava“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 1*, Beograd, 1962, str. 106; Milan Šahović, *Opšta pitanja kodifikacije međunarodnog prava*, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1958, str. 77-84; Miodrag Mitić, *Diplomatija delatnost, organizacija, veština, profesija*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1999, str. 110.

³¹ *Supplement to the American Journal of International Law*, Cambridge, 1932, str. 201.

³² Milan Bartoš, „Bečka konferencija o konzularnim odnosima“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 2*, Beograd, 1963, str. 161-173.

U članu 68 Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963, pod naslovom „Fakultativni karakter institucije počasnih konzularnih funkcionera“, navedeno je: „Svaka država je slobodna da odluči da li će imenovati ili primiti počasne konzularne funkcionere“, što znači da ako neka država prijema prihvati primanje počasnih konzula, onda mora da se pridržava opšteprihvaćenih propisa o počasnim konzulima.

Status počasnih konzula u savremenom međunarodnom javnom pravu regulisan je Bečkom konvencijom o konzularnim odnosima iz 1963. godine. U članu 1 stav 2 predviđeno je sledeće: „Postoje dve vrste konzularnih funkcionera: karijerni i počasni konzularni funkcioneri. Odredbe druge glave ove konvencije odnose se na konzulate kojima rukovode karijerni konzularni funkcioneri; odredbe treće glave odnose se na konzulate kojima rukovode počasni konzularni funkcioneri.“³³

U glavi III pod nazivom „Režim koji se primenjuje na počasne konzularne funkcionere i na konzulate kojima oni rukovode“, u članovima 58 do 68 detaljno i precizno je regulisan status i postupak koji se primenjuje na počasne konzule, kao i na konzulate kojima oni rukovode.³⁴

Donošenjem Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. godine praktično je počela nova faza progresivnog razvoja međunarodnog konzularnog prava, jer je posle više vekova najzad kodifikovano međunarodno konzularno pravo.³⁵

U navedenoj glavi III Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. godine, gde je propisan status i režim koji se primenjuje na počasne konzule, postoje ipak razlike u odnosu na karijerne konzularne funkcionere. Na primer, u pogledu zaštite konzularnih prostorija, gde se u članu 59 Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. godine, pod naslovom „Zaštita konzularnih prostorija“, navodi da država prijema preduzima mere da bi zaštitila konzularne prostorije konzulata kojim rukovodi počasni konzularni funkcioner da bi sprečila ulazak u njih, ili njihovo oštećenje, kao i narušavanje mira konzulata ili povredu njegovog dostojanstva. Razlika je uočljiva kada se uporedi sa članom 31, tačka 1 i 3 Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. Naime, u navedenom članu 31, tačka 1 i 3, još u samom naslovu tog člana stoji: „Nepovredivost konzularnih prostorija.“³⁶ Na osnovu navedene razlike može se zaključiti da konzularne prostorije kojim rukovodi počasni konzularni funkcioner ne uživaju nepovredivost pošto te prostorije

³³ Međunarodni ugovori i drugi sporazumi broj 5. od 4. maja 1966, *Službeni list SFRJ*, Beograd 1966, str. 368.

³⁴ Međunarodni ugovori i drugi sporazumi broj 5. od 4. maja 1966, *Službeni list SFRJ*, Beograd 1966, str. 385-387.

³⁵ Mohammed Ali Ahmad, *L'institution consulaire et le droit international*, Paris, 1973, str. 25.

³⁶ Međunarodni ugovori i drugi sporazumi broj 5. od 4. maja 1966, *Službeni list SFRJ*, Beograd 1966, str. 376-377.

nisu posebno zaštićene od strane državnih organa države prijema. Tako, državni organi mogu u ove prostorije da uđu bez posebnog odobrenja počasnog konzularnog funkcionera. Ipak, u članu 59 Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. godine država prijema ima dužnost da zaštiti konzularne prostorije počasnog konzularnog funkcionera.³⁷

Konzularna arhiva i dokumenta u konzulatima kojim rukovodi počasni konzul su nepovrediva u svako vreme i ma gde da se nalaze, ali samo pod uslovom da se drže odvojeno od drugih spisa i dokumenata koji su privatnog karaktera rukovodioca konzulata, a koja se odnose na njegovu primarnu profesionalnu poslovnu trgovačku ili bilo koju drugu delatnost. Nepovredivost konzularnih arhiva i dokumenata predviđena je u članu 61 Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963.³⁸

Na osnovu člana 62 Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. godine, oslobođenje od svih carina, taksi i drugih sličnih dažbina država prijema izvršiće za sledeće predmete koji su namenjeni isključivo za službenu upotrebu konzulata kojim rukovodi počasni konzularni funkcioner: grbove, zastave, natpise, pečate i štambilje, knjige, službene stampane stvari, kancelarijski nameštaj, kancelarijski materijal i pribor, i slične predmete koje konzulatu dostavlja država imenovanja ili koji mu se dostavljaju na njegov zahtev.³⁹

U članu 63 Bečke konvencije o konzularnim odnosima, predviđeno je da počasni konzularni funkcioner ne uživa krivično pravni imunitet, pa ni imunitet od lišavanja slobode. Ako je pokrenut krivični postupak protiv počasnog konzularnog funkcionera, on se mora pojaviti pred nadležnim sudskim ili drugim nadležnim organima države prijema koji su pokrenuli krivični postupak. Krivični postupak koji je pokrenut mora se voditi s poštovanjem koje se duuguje i ukazuje počasnom konzularnom funkcioneru zbog njegovog službenog položaja, kao i da postupak treba voditi na takav način da se što je moguće manje ometa vršenje konzularnih funkcija. Ukoliko konzularni funkcioner treba da bude uhapšen ili pritvoren, postupak protiv njega treba da se pokrene u najkraćem mogućem roku.⁴⁰

³⁷ Juray Andrassy, *Međunarodno pravo*, šesto izdanje Školska knjiga, Zagreb, 1976, str. 302; Miša Levi, „Bečka konvencija o konzularnim odnosima i jugoslovenska praksa“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 2*, Beograd, 1963, str. 240-241; Georgi Trajkovski, *Konzularna praksa*, NOVA, Beograd, 1991, str. 91.

³⁸ Miša Levi, „Bečka konvencija o konzularnim odnosima i jugoslovenska praksa“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 2*, Beograd, 1963, 241; Georgi Trajkovski, *Konzularna praksa*, NOVA, Beograd, 1991, str. 91.

³⁹ Miša Levi, „Bečka konvencija o konzularnim odnosima i jugoslovenska praksa“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 2*, Beograd, 1963, str. 241; Georgi Trajkovski, *Konzularna praksa*, NOVA, Beograd, 1991, str. 92.

⁴⁰ Miša Levi, „Bečka konvencija o konzularnim odnosima i jugoslovenska praksa“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 2*, Beograd, 1963, str. 241; Georgi Trajkovski,

U članu 64 Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963, pod naslovom „Zaštita konzularnog funkcionera“, predviđeno je da je država prijema obavezna da pruži zaštitu konzularnom funkcioneru ukoliko mu je potrebna, zbog njegovog službenog položaja. Ovde nije u pitanju obična i standardna zaštita koju država prijema pruža i obezbeđuje svim strancima koji rade, žive i posećuju državu prijema na kraće ili duže vreme. U ovom konkretnom slučaju potrebna je efikasna fizička zaštita konzularnog funkcionera za nesmetano obavljanje službenih konzularnih funkcija. Ukoliko ovakve efikasne zaštite nema, onda je praktično nemoguće vršiti konzularne funkcije koje su predviđene međunarodnim pravom, kao i na osnovu Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. godine. Ipak, ovakva zaštita počasnog konzularnog funkcionera razlikuje se od zaštite karijernog konzularnog funkcionera, a predviđena je u članu 40 gde se navodi sledeće: „Država prijema će postupiti prema konzularnim funkcionerima sa dužnim poštovanjem, preduzeće sve odgovarajuće mere da bi se sprečila svaka povreda njihove ličnosti, slobode i dostojanstva“. Očigledno je da je u pitanju niži rang zaštite.⁴¹

U pogledu vršenja konzularnih funkcija od strane počasnih i karijernih konzularnih funkcionera, iako načelno nema nikakvih suštinskih razlika između konzularnih funkcija, ipak u međunarodnoj konzularnoj praksi postoje određene razlike. Kao što smo napred naveli, počasni konzularni funkcioneri su praktično ličnosti koje nisu stručne u obavljanju konzularnih funkcija. Jer, konzularne funkcije u najvećem broju slučajeva su pravne i stručne funkcije, koje treba da obavlja stručno lice, pre svega diplomirani pravnik sa pravosudnim iskustvom i praksom. Počasni konzularni funkcioner se ne bavi politikom, nego pravnim zastupanjima svojih državljana, fizičkih i pravnih lica, kod lokalnih nadležnih pravosudnih i drugih organa. Pored navednih poslova, počasni konzularni funkcioner je nadležan za obavljanje svih konzularnih funkcija koje su predviđene u članu 5 Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. godine. U pitanju su brojne konzularne funkcije gde se zahteva stručnost, znanje i odgovornost. Navešćemo samo neke: vizno-pasoški poslovi, javnobeležnički poslovi, problematika nasleđivanja, zaštita maloletnih i

Konzularna praksa, NOVA, Beograd, 1991, str. 92-93; Đorđe N. Lopičić, Jelena Đ. Lopičić Jančić, *Konzularni odnosi i konzularno pravo*, Institut za međunarodnu politiku i bezbednost, Beograd, 2013, str. 232-233; Vladimir Bajer, „Pravni položaj konzulata i članova konzulata u krivičnom postupku“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu broj 1*, Zagreb, 1967, str. 72; Zdravko Stojanović, „Pravna zaštita konzula i konzulata“, *Priručnik broj 5*, Zagreb, 1985, str. 485.

⁴¹ Miša Levi, „Bečka konvencija o konzularnim odnosima i jugoslovenska praksa“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 2*, Beograd, 1963, str. 241-242; Đorđe Lopičić, „Počasni konzuli“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu broj 3-4*, Beograd, 1993, str. 346.

poslovno nesposobnih lica, pitanje starateljstva (tutela i kuratele), uručenje i dostava raznih spisa i dokumenata, i drugo.

Kao što se vidi, najveći broj konzularnih funkcija imaju javnopravni karakter na kojima se zasnivaju značajna statusna pitanja za fizička i pravna lica. Zato najveći broj država svojim počasnim konzularnim funkcionerima ne daje ovlašćenja da mogu da vrše te javnopravne konzularne funkcije, pre svega vizno-pasoške poslove, javnobeležničke poslove i matičarske poslove. Razlozi za ovakve odluke su višestruki. Prvo, počasni konzularni funkcioneri nisu stručni ni obučeni da obavljaju te funkcije. Zatim, obavljanje tih javno pravnih funkcija donosi veoma veliki rizik da se nanese šteta za stranku u postupku, kao i za samu državu imenovanja. Činjenica da izdati nekom licu pasoš ili vizu može da nanese ogromnu štetu i posledice državi imenovanja (ako je u pitanju kriminalac, terorista, zatim izdavanje dokumenata ili overa falsifikovanih dokumenata i sl.). Pojedine države dale su instrukcije svojim počasnim konzularnim funkcionerima da prime zahteve sa dokumentacijom za izdavanje pasoša i viza, kao i dokumentaciju koju treba overiti, a onda se to sve dostavlja najbližoj ambasadi države imenovanja koja dalje vodi taj postupak.

Pojedine države su u cilju što boljeg obučavanja počasnih konzularnih funkcionera publikovale priručnike i praktikume namenjene počasnim konzularnim funkcionerima, gde se navodi i objašnjava čitav postupak konzularnih funkcija koje mogu da se obavljaju. Takođe, pojedine države u svojim ministarstvima spoljnih poslova povremeno organizuju kraće seminare i savetovanja za počasne konzularne funkcionere na kojima se vrši dodatna obuka, daju objašnjenja i instrukcije. Zatim, pojedine države vrše povremeno obilazak svojih počasnih konzulata gde se, takođe, pored pregleda rada vrši i dodatna kraća instruktaza i obuka počasnih konzularnih funkcionera.

Postoje i slučajevi gde pojedine države imenovanja u svoje generalne konzulate, kojima rukovodi počasni konzularni funkcioner, postavljaju jednog karijernog konzula koji je po rangu zamenik počasnog generalnog konzula. Taj karijerni konzul je postavljen da obavlja sve javnopravne konzularne funkcije počev od vizno-pasoških i javnobeležničkih i drugih konzularnih funkcija. Jer, on je za to stručan i obučen, a kao državljanin države imenovanja za sve njegove radnje država imenovanja snosi odgovornost. Ipak, ima dosta primera da se za počasnog konzularnog funkcionera postavljaju i advokati što se u praksi pokazalo kao dobro rešenje.

Konzularne funkcije, koje su navedene u članu 5 Bečke konvencije o konzularnim odnosima, su vrlo brojne i praktično nemaju ograničenja ako zakoni i propisi države prijema ne zabranjuju ili se ne protive, ili koje su pomenute u međunarodnim sporazumima na snazi između države imenovanja i države prijema. Prema tome, konzularne funkcije koje može vršiti počasni konzularni funkcioner su veoma brojne i obimne. One zavise od mnogih objektivnih činilaca i okolnosti koje postoje između države imenovanja i države prijema. Svakako da je najopštija konzularna funkcija

počasnog konzularnog funkcionera da u državi prijema vrši zaštitu interesa države imenovanja i njenih državljana, fizičkih i pravnih lica u granicama koje dopušta međunarodno pravo. Navedena zaštita interesa je veoma široka i brojna i teško je u ovom ograničenom prostoru navesti kakve su zaštite u pitanju. Ukoliko počasni konzularni funkcioner nije u mogućnosti da lično sprovede navedenu zaštitu interesa države imenovanja i njenih državljana, fizičkih i pravnih lica, on tada angažuje druga stručna lica koja bi vršila tu konzularnu funkciju. To je najčešće angažovanje advokata, koji bi radio pod instrukcijama, savetima, nadzorom i kontrolom počasnog konzularnog funkcionera.

U praksi konzularnih funkcija počasnih konzularnih funkcionera najviše angažovanje sastoji se u razvoju, iniciranju i realizaciji trgovinskih, ekonomskih, kulturnih i naučnih odnosa između države imenovanja i države prijema. Načini na koji se obavljaju navedene konzularne funkcije su veoma različiti i nemoguće ih je sve navesti. Navedene konzularne funkcije počasnih konzularnih funkcionera pokazale su se u praksi kao najsvrsishodnije, i postigle su zaista dobre rezultate jer su ekonomski odnosi pored dobrih političkih, svakako, najznačajniji. Naročito su značajne konzularne funkcije u oblasti informisanja, trgovinskih, ekonomskih, kulturnih, naučnih, turističkih, sportskih i svih drugih delatnosti države imenovanja kod nadležnih institucija države prijema, putem sredstava javnog informisanja, kao i raznim pisanim publikacijama i prospektima kojim se obaveštava i najšira javnost države prijema.

Pored navedenog, počasni konzularni funkcioneri organizuju razne posete privrednika, naučnika, kulturnih radnika, turista, sportista i svih drugih koji posećuju državu imenovanja i dobijaju unapred potrebne informacije. Značajne su promocije svih navedenih delatnosti na raznim sajmovima, kongresima, savetovanjima i sličnim privrednim manifestacijama, kao i u svim medijima. Takođe, počasni konzularni funkcioneri vrše obeležavanje značajnih datuma iz političke i kulturne istorije države imenovanja, putem raznih prijema i drugih manifestacija.

Počasni konzularni funkcioneri, pored navedenih konzularnih funkcija gde obaveštavaju svoju ambasadu o svim privrednim, trgovačkim, kulturnim, naučnim i drugim događajima na svom konzularnom području, načelno mogu obaveštavati i o političkim događajima koje saznaju od lokalnih organa vlasti ili u sredstvima javnog informisanja. Sem izveštavanja njihovo interesovanje na tom nivou prestaje jer konzuli, bilo da su karijerni ili počasni, nemaju ovlašćenja da se bave politikom.

Počasni konzul, odnosno konzulat kojim rukovodi počasni konzul, putem posebnog ugovora između ministarstva inostranih poslova i njega utvrđuje vrstu i obim konzularnih funkcija i poslova koje obavlja. Moguće je da postoji samo jednostrano ovlašćenje od strane ministarstva inostranih poslova o vrsti i obimu konzularnih poslova. Činjenica je da

mnoge države nemaju takve ugovore kojim se određuju vrste i obim konzularnih funkcija.⁴²

Navodimo da je posle Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. godine izvršena još jedna regionalna kodifikacija konzularnog prava. To je Evropska konvencija o konzularnim funkcijama koju je doneo Evropski savet 11. decembra 1967. godine.⁴³ Navedena Evropska konvencija o konzularnim funkcijama iz 1967, kao što se iz samog naziva vidi, reguliše samo jednu užu oblast konzularnih odnosa – konzularne funkcije, tako da ona nije univerzalnog karaktera nego je ograničena na države članice Evropskog saveta. U navedenoj Evropskoj konvenciji iz 1967. godine nigde se ne spominju počasní konzularni funkcioneri, niti konzulati kojima rukovode počasní konzularni funkcioneri. Navedenu konvenciju su ukupno ratifikovale svega četiri države: Grčka, Norveška, Portugalija i Španija. S obzirom na to da je uslov za stupanje na snagu ratifikacija pet država, ovaj uslov je naknadno ispunjen tek 9. juna 2011. godine kada je Gruzija ratifikovala ovu Konvenciju. Može se zaključiti da je u pitanju samo jedan neuspeo pokušaj kodifikacije konzularnog prava, koji nije naišao na prijem ni kod država članova Saveta Evrope, tako da u međunarodnoj konzularnoj praksi niti se primenjuje niti koga obavezuje.⁴⁴

Umesto zaključka

Instituciju počasnih konzula prihvatio je ogroman broj savremenih država, sa tendencijom njihovog daljeg povećavanja. Naime, međunarodna konzularna praksa potvrdila je opravdanost postojanja institucije počasnih konzula, koji su sa velikim uspehom besplatno obavljali značajan deo konzularnih funkcija. Na ovaj način su se proširila efektivna konzularna područja što je, pored ostalog, doprinelo povećanju ekonomskih poslova, kao i velikih turističkih kretanja, saobraćaja svih vrsta, iseljeništva i poslova vezanih za elemente inostranosti.

Instituciju počasnih konzula su prihvatile, pre svega, male i srednje države koje nisu imale većih finansijskih sredstava za finansiranje velike mreže konzulata u savremenim državama. Naročito pomorske države imaju čak i po nekoliko stotina počasnih konzulata širom sveta. Poslednjih decenija u čitavom svetu otvoren je veliki broj konzulata kojima rukovode

⁴² Miodrag Mitić, *Diplomatija delatnost, organizacija, veština, profesija*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1999, str. 115-116.

⁴³ „Evropska konvencija o konzularnim odnosima“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 2*, Beograd, 1971, str. 276-289; Bogdan Babović, *Evropska konvencija o konzularnim funkcijama*, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 2*, Beograd, 1971, str. 251-252.

⁴⁴ Đorđe N. Lopičić, Jelena Đ. Lopičić Jančić, *Konzularni odnosi i konzularno pravo*, Institut za međunarodnu politiku i bezbednost, Beograd, 2013, str. 31-32.

počasni konzularni funkcioneri. Još davne 1957. godine navodeno je u jednoj studiji, koja je obuhvatila osamnaest država, da je od ukupno 7.760 konzularnih funkcionera karijernih bilo 2.109, dok je 5.651 bilo počasnih konzularnih funkcionera. Interesovanje poslovnih ljudi za kandidate počasnih konzula u mnogim državama je veliko. Najveći broj konzulata kojima rukovode počasni konzularni funkcioneri nalazi se u SAD. U 1985. godini taj broj je iznosio 1.012 konzulata, a svakako je danas taj broj mnogo veći. Međutim, SAD ne praktikuju otvaranje konzulata kojima rukovode počasni konzuli, nego samo karijerni konzuli.⁴⁵

Usvajanje Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. godine imalo je veoma pozitivnog uticaja na instituciju konzulata kojima rukovode počasni konzularni funkcioneri i njegovoj daljoj afirmaciji. Do tada je institucija počasnih konzula bila zasnovana samo na međunarodnom običajnom pravu koje nije bilo opšte usvojeno. Bečka konvencija o konzularnim odnosima iz 1963. godine utvrdila je postojanje institucije konzulata kojima rukovode počasni konzularni funkcioneri, te je izvesno da će se ova institucija kako u teoriji tako i u međunarodnoj konzularnoj praksi dalje progresivno razvijati i usavršavati.

Bibliografija

- Ali Ahmad, Mohammed, *L'institution consulaire et le droit international*, Paris, 1973.
- Andrassy, Juray, *Međunarodno pravo*, šesto izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1976.
- Annuaire de l'Institute de droit international (onzieme volume), Paris, 1892.
- Babović, Bogdan, „Bečka konvencija o konzularnim odnosima“, *Godišnjak Instituta za međunarodnu politiku i privredu*, Beograd, 1964.
- Babović, Bogdan, Evropska konvencija o konzularnim funkcijama, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 2*, Beograd, 1971.
- Babović, Bogdan, „Počasni konzuli i kodifikacija međunarodnog prava“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 1*, Beograd, 1962.
- Bajer, Vladimir, „Pravni položaj konzulata i članova konzulata u krivičnom postupku“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu broj 1*, Zagreb, 1967, str. 71-80.
- Bartoš, Milan, „Bečka konferencija o konzularnim odnosima“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 2*, Beograd, 1963.
- Bartoš, Milan, *Međunarodno javno pravo*, II knjiga, Kultura, Beograd, 1956.

⁴⁵ Luke T. Lee, *Consular Law and Practice*, (Second Edition), Claredon Press, Oxford, 1991, str. 568-569.

- Diplomatsko-konzularni godišnjak za 1931. godinu*, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1931,
- Dorđević, Jovan, *Latinsko-srpski rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1997.
- Etinski, Rodoljub, *Međunarodno javno pravo* (treće izdanje), Centar za izdavačku delatnost Pravnog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2007.
- „Evropska konvencija o konzularnim odnosima“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 2*, Beograd, 1971.
- Fir Le, Luj, *Međunarodno javno pravo*, Geca Kon, Beograd, 1934.
- Ibler, Vladimir, *Rječnik međunarodnog javnog prava*, drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje, Informator, Zagreb, 1987.
- Janković, Branimir, *Međunarodno javno pravo*, Naučna knjiga, Beograd, 1974.
- Karović, Pavle, *Diplomacija*, Beograd, 1936.
- Lopičić, Đorđe, „Počasni konzuli“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu broj 3–4*, Beograd, 1993.
- Mitić, Miodrag, *Diplomatske i konzularne funkcije*, Savremena administracija, Beograd, 1978.
- Novaković, Mileta, *Osnovi međunarodnog javnog prava* (knjiga druga), Štamparija Privrednik, Beograd, 1938.
- Krivokapić, Boris, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Krizman, Bogdan, *Što je diplomacija*, Društvo novinara Hrvatske, Zagreb, 1952.
- Lee, T.Luke, *Consular Law and Practice*, (Second Edition), Claredon Press, Oxford, 1991,
- Levi, Miša, „Bečka konvencija o konzularnim odnosima i jugoslovenska praksa“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo broj 2*, Beograd, 1963.
- Libbera, C., „Le consul honoraire depuis les origines jusqu’a nos jours“, *Reviue Hellenique de droit international No. 3-4*, Athens 1958.
- Lopičić, N. Đorđe, „Bečka konvencija o konzularnim odnosima iz 1963. godine – kratak osvrt povodom strupanja na snagu“, *Međunarodna politika broj 1150*, Beograd, 2013.
- Lopičić, Đorđe N., Lopičić Jančić, Jelena Đ., *Konzularni odnosi i konzularno pravo*, Institut za međunarodnu politiku i bezbednost, Beograd, 2013.
- Međunarodni ugovori i drugi sporazumi broj 5. od 4. maja 1966, *Službeni list SFRJ*, Beograd 1966,
- Mitić, Ilija, *Konzulati i konzularna služba starog Dubrovnika*, Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Dubrovnik, 1973.
- Mitić, Ilija, „Povijest evropske konzularne službe i doprinos Dubrovnika njezinom razvoju do početka XIX stoljeća“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Split, 1988, str. 79-89.

- Mitić, Miodrag, *Diplomatija delatnost, organizacija, veština, profesija*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1999.
- Pasquale, Fiore, *Il diritto internazionale codificato e la sua sanzione giuridica*, 1890; *Publications of the League of Nations*, V.Legal, V. 7, Geneva, 1927, str. 2-19.
- Sen, B., *A Diplomat's Handbook of International Law and Practice*, (Third revised edition), Martinus Nijhoff Publisher, Dordrecht, Boston, London, 1988.
- Satow's Guide to Diplomatic Practice, fifth edition, London-New York, 1979.
- Stojanović, Zdravko, „Pravna zaštita konzula i konzulata“, *Priručnik broj 5*, Zagreb, 1985.
- Stuart, H.Graham, *American Diplomatic and Consular Practice*, Appleton-Century-Crofts, New York, 1952.
- Supplement to the American Journal of International Law*, Cambridge, 1932.
- Šahović, Milan, *Opšta pitanja kodifikacije međunarodnog prava*, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1958.
- Trajkovski, Georgi, *Konzularna praksa*, NOVA, Beograd, 1991.
- Zubkov, G. V., Bobilev-N.G., *Osnovi konsulskoj službi*, Moskva 1986.

INTERNATIONAL ASPECT OF THE INSTITUTION OF HONORARY CONSULS

ABSTRACT

The article examines the institution of honorary consuls from the international legal aspect. Chronologically, the institution of consuls occurred first, and the institution of honorary consuls occurred much later. The institution of honorary consuls was first established and applied in the Middle Ages by the Republic of Dubrovnik in its consulates in the Mediterranean. Later, it was accepted by many countries. During the progressive codification of international consular law, which occurred and intensified in the 19th century, it included, to a greater or lesser extent, the institution of honorary consuls with different views on their legal status. The existing international consular practice has significantly contributed to the establishment of honorary consuls as an institute of international public law. Finally, with the adoption of the Vienna Convention on Consular Relations from 1963, the status of honorary consuls was internationally recognized. The existing practice in the past period, from 1963 until today, has only confirmed the generally accepted international consular practice on the existence of honorary consuls.

Keywords: Consul, Honorary Consul, Consular functions, Vienna Convention on Consular Relations 1963, Consular Law.

UDK 355.58(4-672EU)
Biblid 0543-3657, 72 (2021)
God. LXXII, br. 1182, str. 109–125
Pregledni rad
Primljen: 28.4.2021.
Prihvaćen: 14.6.2021.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2021.72.1182.5

Aleksandar JAZIĆ¹

Politika Evropske unije u oblasti zaštite od vanrednih situacija i katastrofa: jačanje pripremljenosti i spremnost za delovanje u trećim državama

SAŽETAK

Klimatske promene i tehnološki razvoj uticali su na promene potencijalnih opasnosti koje vanredne situacije nose sa sobom. To je uticalo i na moguće promene u samom obimu vanrednih situacija, odnosno na mogućnost da se njihove posledice osele na širem tlu. Nove vanredne situacije mogu posebno ugroziti države koje nisu na visokom nivou ekonomskog razvoja. Evropska unija je zato preuzela korake kako bi unapredila njen sistem civilne zaštite. Prvi cilj Evropske unije je bolja pripremljenost i unapređenje sistema koji treba da pruži brži i efikasniji odgovor na vanredne situacije i katastrofe. Drugi cilj je mogućnost efikasnijeg i bržeg pružanja pomoći državama koje nisu njene članice. To se odnosi ne samo na države koje su na tlu Evrope, nego i šire. U svrhu ostvarenja dva navedena cilja Evropska unija je donela odluke kojima je osnovan Evropski fond za civilnu zaštitu i Resk EU. Time je Evropska unija objedinila kapacitete država članica u jedan širi sistem, uz organizovanje rezervnih kapaciteta i snaga. Stvaranjem koherentnijeg sistema odgovora na vanredne situacije Evropska unija je ojačala sopstvenu pripremljenost,

¹ Aleksandar Jazić, naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. Rad je nastao u okviru projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2021. godine“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2021. godine.

uz stvaranje preduslova za pružanje adekvatne pomoći drugim državama bilo gde na svetu.

Ključne reči: Evropska unija, Evropska komisija, vanredne situacije, katastrofe, civilna zaštita, Mehanizam civilne zaštite Unije, Evropski fond za civilnu zaštitu, Resk EU.

Uvod

Savremeni tehnološki razvoj i klimatske promene uticali su na novi pristup Evropske unije (EU) potencijalnim opasnostima koje navedene pojave nose sa sobom. Radi se o promeni pristupa mogućim vanrednim situacijama i katastrofama zbog njihove promenjene prirode. Odavno je uočeno da se jedna vanredna situacija u jednoj državi može preneti na teritoriju druge države ili na teritoriju više država. Zato vanredne situacije i katastrofe, u zavisnosti od intenziteta i obima, mogu predstavljati regionalni problem, a i šire.

Konkretna posledica klimatskih promena, na primer, su poplave i zemljotresi. Ne treba izgubiti iz vida i vanredne situacije i katastrofe koje su posledica delovanja ljudskog faktora, što može sa sobom nositi identične rizike kao u slučaju prirodnih i tehnoloških faktora. Zato se pristup EU odgovoru na vanredne situacije menjao se u skladu sa opasnostima po ljudske živote, materijalna dobra i životnu sredinu. U periodu Hladnog rata akcenat je bio na mogućem velikom sukobu koji bi uključivao upotrebu nuklearnog naoružanja. U današnje vreme pažnja se poklanja opasnostima i rizicima koje izazivaju velike prirodne promene, kao i upotrebi osetljivih tehnologija.

Ima dosta razloga zbog kojih EU ulaže napore u razvoj i jačanje kapaciteta i planova za efikasan odgovor na vanredne situacije. Pored mogućnosti da vanredna situacija pogodi više država, vanredne situacije imaju negativan efekat na razvoj EU u mnogim oblastima. Pri tome, treba uzeti u obzir i velike troškove prilikom uklanjanja posledica vanrednih situacija i procesa vraćanja različitih javnih subjekata u redovno funkcionisanje. EU se u ekonomskom smislu direktno slabi zbog štetnih efekata vanrednih situacija, jer se onemogućava konstantno ulaganje u razvoj njenih regiona i različitih politika. Većina država članica ima potpuno razvijene planove za reagovanje u vanrednim situacijama. To nije dovoljno kada se govori u mogućim opasnostima koje sa sobom nose vanredne situacije. Zato u EU postoji izražena težnja da se planovi reagovanja u vanrednim situacijama pojedinačnih država članica objedine u jedinstven sistem. To podrazumeva i savremeni razvoj EU u oblasti civilne zaštite kojim bi se izgradio jedan nadnacionalni sistem odgovora na vanredne situacije.

Poseban aspekt razvoja EU u oblasti odgovora na vanredne situacije predstavljaju treće države. Radi se o državama koje nisu članice EU i nalaze

se u njenom bližem ili daljem okruženju. Što se neka država nalazi u bližem okruženju EU, veća je potencijalna opasnost po EU u slučaju da u toj državi nastane vanredna situacija. U tom slučaju, EU je prinuđena da toj državi ili grupi država pruži adekvatnu pomoć, jer u slučaju da se vanredna situacija otrgne kontroli njeni negativni efekti mogu se lako preneti na teritoriju država članica EU. Države u okruženju EU imaju dosta problema kada se radi o stabilnosti i efikasnom funkcionisanju ekonomskog sistema. Obično se u takvim državama malo pažnje posvećuje razvoju sistema za delovanje u vanrednim situacijama, jer se inače ograničena finansijska sredstva usmeravaju u druge oblasti. Sigurno je da bi svaka država želela da ima efikasan sistem delovanja u vanrednim situacijama, ali je logična posledica nedovoljno razvijenog ekonomskog sistema nisko ulaganje u kapacitete zaštite i spasavanja. Države se trude da što više unaprede svoj sistem koji bi trebao da pruži što bolji odgovor na vanredne situacije, ali to zahteva finansijske troškove koje neke države ne mogu sebi da priušte. Zato je jedan od fokusa EU pomoć trećim državama u vanrednim situacijama. EU je angažovana na razne načine u ovoj oblasti – od donacija, zajedničkih vežbi do različitih oblika institucionalne saradnje. Efikasno funkcionisanje sistema civilne zaštite država u okruženja direktno doprinosi bezbednosti država članica EU. Pored toga, pojedine države u okruženju imaju kao jedan od glavnih spoljnopolitičkih ciljeva njihovo priključenje EU. Jačanjem i razvojem sistema civilne zaštite u ovim državama EU potencijalno jača svoj sistem, ukoliko u jednom trenutku te države postanu njene članice. Bez obzira na to, EU nastoji da se sistemi civilne zaštite država u okruženju što više razviju i unaprede po ugledu na sisteme njenih članica. Zato EU razvija različite programe koji omogućavaju državama u okruženju da se ravnopravno sa njenim državama članicama uključe u razvoj sistema koji će omogućiti efikasan odgovor na vanredne situacije i katastrofe. Time se postavlja osnova da se na području evropskog kontinenta formira jedan koherentan sistem u kome će svaka država, bez obzira da li je članica ili ne, imati svoju ulogu u odgovoru na vanredne situacije. Naravno, u svojim programima razvoja efikasnog sistema, koji treba adekvatno da odgovori na vanredne situacije, EU poklanja pažnju i državama koje se nalaze van evropskog kontinenta. Vanredne situacije van evropskog područja mogu direktno pogoditi i tlo Evrope, ali mogu imati i sekundarne posledice koje mogu, na primer, uzdrmati ekonomski sistem EU. Primer su migracije koje se mogu pojaviti u slučaju katastrofe koja bi pogodila određenu državu i značajno urušila njen politički i ekonomski sistem, odnosno dovela do gotovo neizdržive egzistencijalne situacije za stanovništvo.

Jačanje sistema odgovora na vanredne situacije u EU

Nakon završetka Hladnog rata Sjedinjene Američke Države (SAD) postale su jedina globalna sila, čime je preuzela odlučujuću ulogu u

međunarodnim odnosima. Period dominacije SAD često se označava kao unipolarni svetski poredak. Od završetka Hladnog rata prošlo je dosta vremena, a na međunarodnoj sceni pojavili su se novi značajni akteri. Tome je, pored ostalog, doprineo ubrzani tehnološki razvoj. Novi subjekti koji su se pojavili na međunarodnoj sceni mogu svojim kapacitetima da pariraju SAD. Time moć SAD nije umanjena, ali su SAD na globalnom planu dobile nove suparnike u vidu međunarodnih organizacija i država. Zato se sve više u tumačenju međunarodnih odnosa govori kao o multipolarnom poretku. Evropska unija predstavlja subjekat za koga se danas slobodno može reći da ima globalni uticaj. Zato je EU iskoristila rast svoje moći da se nametne u međunarodnim odnosima kao akter koji može da se aktivno uključi u rešavanje globalnih problema.² Vanredne situacije danas sa sobom nose takve potencijalne opasnosti da se može reći da predstavljaju globalni problem za čije je rešavanje neophodno angažovanje EU.

Ključni korak EU u formiranju jedinstvenog sistema zaštite i spasavanja u slučaju vanrednih situacija i katastrofa je formiranje Mehanizma civilne zaštite Unije (*European Union Civil Protection Mechanism – EUCPM*).³ Temelji za osnivanje Mehanizma Unije postavljeni su u oktobru 2001. godine donošenjem „Odluke o osnivanju Mehanizma Zajednice da bi se olakšalo jačanje saradnje u intervencijama pomoći civilne zaštite“, a osnovu su činili tadašnji propisi EU.⁴ Time se postavila dobra osnova za stabilan i koherentan razvoj kapaciteta neophodnih za efikasno reagovanje u slučaju vanrednih situacija i katastrofa različite prirode. Ovom odlukom obuhvaćene su ne samo članice EU, nego i njeni susedi i treće države. Novina u vezi sa ovom odlukom bilo je objedinjavanje pojedinačnih planova u slučaju vanrednih situacija u jedan širi kontekst. Posebno je to značajno za slučajeve koji iziskuju brzo delovanje i gde preventivno delovanje ima presudan uticaj. Treba naglasiti da odluka nije uticala na izmenu već postojećih sporazuma između dve ili više država članica.

Krajem 2007. godine na nivou EU doneta je „Odluka Saveta od 8. novembra 2007. godine kojom se osniva Mehanizam civilne zaštite Unije“, čime je zvanično formiran Mehanizam Unije na osnovama na kojima i danas postoji. Sve kasnije donete odluke u vezi sa Mehanizmom Unije imale su za cilj unapređenje ovog sistema i njegov dalji razvoj.⁵

² Videti: Farid Zakarija, *Postamerički svet*, Heliks, Smederevo, 2009, str. 1-5.

³ U daljem tekstu: Mehanizam Unije

⁴ Videti detaljnije: „Council decision of 23 October 2001 establishing a Community mechanism to facilitate reinforced cooperation in civil protection assistance intervention“, *Official Journal of the European Communities*, 15.11.2001, L 297/7.

⁵ Videti detaljnije: „Council Decision of 8 November 2007 establishing a Community Civil Protection Mechanism“, *Official Journal of the European Union*, L 314, Vol. 50, 1 December 2007.

Osnovni zadatak Mehanizma Unije je osnaživanje saradnje i efikasnija koordinacija među državama članicama u oblasti civilne zaštite. Osnaživanje međusobnih veza treba da rezultira efikasnijim preventivnim delovanjem, boljom pripremom i snažnijim odgovorom na vanredne situacije. Najvažniji cilj delovanja Mehanizma Unije je zaštita stanovništva. Saradnja i koordinacija treba da utiču i na veću solidarnost između država članica. Delovanje Mehanizma Unije u pravcu jačanja prevencije i pripravnosti, kao i konkretne intervencije pružanja pomoći pogođenim državama u slučaju vanrednih situacija realizuje se u okviru EU, ali i van nje. Ukoliko neka treća država ili više njih traži pomoć od EU zahtev se mora podneti isključivo preko Mehanizma Unije. Specifični ciljevi Mehanizma Unije su: (1) ostvarivanje visokog nivoa zaštite od katastrofa kroz različite aktivnosti; (2) podizanje nivoa spremnosti; (3) brže i efikasnije reagovanje, i (4) podizanje svesti građana.

U okviru Mehanizma Unije prevencija ima veoma značajno mesto. Zato se u njegovim okvirima preduzimaju određene aktivnosti kojima se želi ojačati preventivno delovanje. Radi se o aktivnostima kojima se podstiče razmena iskustava među državama članicama, kao i pravovremeno informisanje. Države članice se upućuju na međusobnu razmenu novih saznanja u vezi sa postojećim i potencijalnim rizicima koji mogu izazvati vanrednu situaciju. To uključuje i razmenu saznanja sa terena u vidu mapiranja određenih rizika. Neizostavan deo politike prevencije su određeni fondovi namenjeni za jačanje kapaciteta prevencije. Kao temelj za razvoj „kulture prevencije“, koja treba da osigura efikasnost prevencije u budućnosti, insistira se na saradnji država članica u oblasti obrazovanja, javnog informisanja i podizanja svesti građana u vezi sa značajem preventivnog delovanja.

Radi brže i efikasnije komunikacije između država članica osnovan je Koordinacioni centar za odgovor na vanredne situacije (*Emergency Response Coordination Centre – ERCC*). Centar funkcioniše 24 časa dnevno i biće na raspolaganju državama članicama i Evropskoj komisiji u skladu sa ciljevima Mehanizma Unije.

Evropska komisija (EK) ima svoje nadležnosti u oblasti preventivnog delovanja. Nadležnosti EK tiču se doprinosa unapređenju međunarodnog sistema detekcije, kao i ranog upozoravanja i uzbunjivanja. EK upravlja kapacitetima Mehanizma Unije, što uključuje i stručne timove, uz pružanje adekvatne logističke podrške. Koordinacija među državama članicama jeste još jedan zadatak EK kojim se ona pojavljuje kao ključni subjekt u organizaciji i pripremi najefikasnijeg odgovora na vanrednu situaciju. To se odnosi i na pripreme u periodu pre vanredne situacije. Osnovni subjekt preko kojeg EU pruža podršku državi koja je pogođena vanrednom situacijom upravo je EK. Takve aktivnosti EK obavlja u koordinaciji sa državama članicama u cilju efikasnije pripreme i odgovora na vanrednu situaciju ili katastrofu.

Osnovni zadatak država članica u okviru Mehanizma Unije su aktivnosti kojima se realizuju prioritetne intervencije i pruža podrška različitim njegovim delovima. Ove aktivnosti države članice realizuju na dobrovoljnoj bazi. Drugi zadaci država članica tiču se oblikovanja sistema, utvrđivanja kapaciteta za reagovanje i imenovanja stručnih lica unutar domaćih službi koje su povezane ili su deo sistema civilne zaštite. Dužnost je država članica da stave na raspolaganje te službe u slučaju da se od njih to zahteva preko Mehanizma Unije. Države članice i EK realizuju zajedničke aktivnosti u oblasti jačanja spremnosti za vanredne situacije i katastrofe. Radi se o aktivnostima kojima se efikasnije planiraju operacije u odgovoru na vanredne situacije i katastrofe. Konkretnije, zajednički se razrađuju mogući scenariji, utvrđuje postojeća imovina i raspoređuju neophodni kapaciteti. Kada se radi o intervencijama u trećim državama, države članice i EK zajednički definišu kapacitete koji će se upotrebiti i usmeravaju finansiranje humanitarne pomoći.

Osnovni zadatak države članice je da u slučaju da na njenoj teritoriji izbije vanredna situacija odmah obavesti države članice na čiju se teritoriju ova situacija može preneti. To je obaveza i u slučaju da postoji samo potencijalna mogućnost za širenje vanredne situacije. Nakon obaveštavanja država članica, država koja je pogođena vanrednom situacijom o tome obaveštava EK i otvara mogućnost za aktiviranjem ERCC-a. Dalju komunikaciju sa državama članicama koje mogu biti pogođene preuzima EK. Ukoliko se aktivira ERCC država koja traži pomoć preuzima odgovornost za usmeravanje intervencije kojom joj se pruža pomoć. Usmeravanje intervencije podrazumeva definisanje prava delovanja i okvira zadataka kojima se pruža odgovor na vanrednu situaciju. Ovakve nadležnosti države članice koja je pogođena prozilaze iz toga što EK nije odgovorna za rukovođenje timovima na terenu i kapacitetima koji će biti upotrebljeni. Druge države članice pružaju pomoć pogođenoj članici na dobrovoljnoj bazi.

Kada se radi o potencijalnim opasnostima za izbijanje vanredne situacije van teritorije EU, pomoć se traži preko ERCC-a ili Ujedinjenih nacija (UN), kao i preko neke druge adekvatne međunarodne organizacije. Države članice mogu pružiti pomoć trećoj državi na individualnoj osnovi ili kao deo kolektivne pomoći koju pruža neka međunarodna organizacija. Predviđeno je da delovanje i unutrašnja koordinacija u okviru EU bude u celini usklađena sa aktivnostima Kancelarije Ujedinjenih nacija za koordinaciju humanitarnih poslova (*United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs – OCHA*). To podrazumeva da će tokom intervencije pomoći trećoj državi EU prepustiti rukovodeću ulogu OCHA. EK u ovom slučaju ima nadležnosti koje se odnose na uspostavljanje i održavanje komunikacije sa državama članicama, nadležnim organima pogođene države, organima OCHA i drugim subjektima koji su angažovani u pružanju pomoći. Cilj ove komunikacije

je osiguranje pružanja adekvatne pomoći u okviru Mehanizma Unije u skladu sa informacijama sa terena.

EU odvaja adekvatna finansijska sredstva za funkcionisanje Mehanizma Unije u vidu budžeta za određeni vremenski period. Nadležni organi EU za odobravanje sredstava iz budžeta su Evropski parlament i Savet EU.

Mehanizam Unije otvoren je za prijem trećih država, odnosno države koje se nalaze u procesu prijema u EU, države kandidate i potencijalne države kandidate, ali i za druge države. Postoji i mogućnost saradnje u vidu različitih aktivnosti u okviru Mehanizma Unije između EU i organizacija međunarodnog i regionalnog karaktera.⁶

Formiranjem Mehanizma Unije utvrđeni su okviri koji EU omogućavaju da deluje i pruži pomoć u vanrednim situacijama van njenih granica. Uobličavanjem okvira za delovanje u vanrednim situacijama EU je jasno pokazala nameru da se prilagodi novim okolnostima u vezi sa potencijalnim opasnostima. Sama pretpostavka da EU može delovati van granica njenih članica svedoči o njenoj svesti koliko jedna vanredna situacija može dobiti regionalne ili globalne dimenzije. Zato EU ima nameru da se angažuje u trećim državama kako se posledice vanredne situacije ne bi osetile na njenoj teritoriji. Otvorenost za saradnju u okviru Mehanizma Unije omogućava da barem države iz okruženja EU budu pod „štitom“ koji im omogućava nadoknađivanje određenih nedostataka u njihovim sistemima civilne zaštite. Time se EU već na neki način angažovala u trećim državama kao ozbiljan akter u oblasti vanrednih situacija.

Jačanje kapaciteta pripreme i odgovora EU u oblasti vanrednih situacija

Koherentno delovanje EU u slučaju vanredne situacije zahtevalo je veće angažovanje na izgradnji i objedinjavanju kapaciteta koji bi u tom slučaju bili upotrebljeni. Jedan od preduslova bilo je veće povezivanje država članica na planu zajedničkih aktivnosti u fazi pre izbijanja vanredne situacije. Radi se o pripremnim aktivnostima kojima EU nastoji da organizuje sistem civilne zaštite koji će omogućiti efikasan i brz odgovor na vanrednu situaciju.

Osnovni instrument EU u aktivnostima pripreme za vanredne situacije i organizacije neophodnih kapaciteta država članica, odnosno njihovo objedinjavanje u jedan celovit sistem, je Evropski fond za civilnu zaštitu (*European Civil Protection Pool – ECPP*).⁷ Prvobitni oblik ECPP-a bio je

⁶ Videti: Aleksandar Jazić, „Odluka br. 1313/2013/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 17. decembra 2013. godine o Mehanizmu civilne zaštite Unije“, *Evropsko zakonodavstvo*, br. 73-74/20, str. 64-68.

⁷ U daljem tekstu ECPP.

organizovan pod nazivom Evropski kapacitet za reagovanje u vanrednim situacijama (*European Emergency Response Capacity – EERC*). Kasnije je, suštinski, došlo samo do promene imena jer nije došlo do promena osnova organizacije i funkcionisanja. ECPP predstavlja fond različitih kapaciteta za odgovor na vanredne situacije koji države dobrovoljno stavljaju na raspolaganje Mehanizmu Unije. Sastavljen je od različitih operativnih jedinica, stručnih lica i drugih sličnih elemenata i subjekata. Ključni organ EU koji je nadležan za definisanje potrebnih kapaciteta koje države treba da dodele ECPP-u je Evropska komisija (EK). EK je ujedno jedina nadležna za utvrđivanje kvaliteta koji treba da poseduju dodeljeni kapaciteti, kao i za utvrđivanje međunarodnih standarda sa kojima ti kapaciteti treba da budu usklađeni. Dodela kapaciteta Mehanizmu Unije od strane država članica je samo organizaciona, jer oni ostaju u posedu tih država, odnosno ne razmeštaju se van njihovih granica i sistema civilne zaštite. Aktiviraju se sa njihovih teritorija tek na zahtev Mehanizma Unije. Oni ostaju pod kontrolom države čiji su vlasnik i nakon što se rasporede na teritoriju države koja je tražila pomoć. Država koja je poslala pomoć ima pravo da povuče svoje kapacitete sa teritorije države koja je zahtevala pomoć. Posebno ako se na njenoj teritoriji pojavi, na primer, opasnost od vanredne situacije. Proceduru povlačenja kapaciteta regulišu zajedno EK i država koja je donela odluku da povuče svoje kapacitete.⁸

ECPP je formiran kako bi se obezbedio brži, efikasniji i bolje koordinisan odgovor EU na vanredne situacije, bez obzira na njihov uzrok. U njemu učestvuju sve države članice EU i države učesnice. Kapaciteti u sastavu ECPP spremni su 24 časa dnevno za raspoređivanje bilo gde u veoma kratkom vremenskom intervalu. Što se tiče konkretnih sredstava, ECPP se sastoji od medicinskih timova, stručnjaka, specijalne opreme i transportnih sredstava. U slučaju zahteva za pomoć neke države kapaciteti EU koji se šalju angažuju se isključivo iz ECPP. Često je brz odgovor jedan od presudnih faktora za efikasno rešavanje vanredne situacije u smislu spasavanja ljudskih života i svođenja nastale štete na minimum. ECPP upravo nudi mogućnost za organizovaniji i koherentniji odgovor u intervencijama EU. Standardizacija opreme koja je pomenuta u prethodnom delu rada, a koju sprovode EK i stručnjaci iz država članica, garantuje adekvatno i pouzdano funkcionisanje sredstava prilikom njihovog korišćenja u intervencijama. Trenutno ECPP ima na raspolaganju 109 različitih resursa (kapaciteta), koje su dodelile države članice EU i države učesnice. S obzirom na to da u ECPP učestvuju i države koje nisu članice EU, kapaciteti ECPP su predviđeni i za delovanje van EU. EK omogućava finansijsku podršku korišćenju kapaciteta ECPP u

⁸ Videti: "Decision No 1313/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on a Union Civil Protection Mechanism", *Official Journal of the European Union*, L 347, 20 December 2013, Art. 11.

intervencijama, što iznosi oko 75% od ukupnih troškova njihovog raspoređivanja i upotrebe na teritoriji Evrope. U slučaju njihovog raspoređivanja van Evrope, EK pokriva samo troškove njihovog transporta i to ne u celini, nego u iznosu od 75%. Dodatna sredstva mogu biti dodeljena za potrebe unapređenja i popravke kapaciteta u okviru ECPP. Postoji i mogućnost dodele sredstava preko konkursa koji se usmeravaju prema već postojećim kapacitetima država članica ili država učesnica. Cilj takve dodele sredstava je jačanje pripremljenosti tih kapaciteta za njihovo korišćenje u trećim državama u okviru međunarodne intervencije pružanja pomoći. Resursi i kapaciteti ECPP do sada su korišćeni tokom 2019. i 2020. godine. U 2019. godini ECPP je pokrenut tokom zemljotresa u Albaniji i ciklona Idai u Mozambiku, a tokom 2020. godine prilikom eksplozija u Libanu i sprečavanja Korona virusa u Italiji i Jermeniji.⁹

Radi se, dakle, o kapacitetima koji su unapred dodeljeni Mehanizmu Unije, ali ostaju u okviru domaćeg sistema civilne zaštite. Ti kapaciteti su jasno određeni i EK preko Mehanizma Unije ima slobodu u raspolaganju sa njima. Time je kreiran jedan jedinstven sistem civilne zaštite EU koji je hijerarhijski organizovan. Ujedno, s obzirom na to da se kapaciteti država koji su dodeljeni Mehanizmu Unije ne izmeštaju sa država članica, domaći sistemi civilne zaštite nisu oslabljeni. Time se izvršila nadgradnja sistema civilne zaštite država članica, a ne njihova razgradnja, čime bi jedna država neopravdano bila stavljena u nepovoljniji položaj u odnosu na drugu. Države članice su i dalje najodgovornije za prvi odgovor na vanredne situacije na njihovoj teritoriji, ali imaju Mehanizam Unije kao podršku u slučaju da im je potrebna pomoć. Time su države članice i dalje motivisane da izgrađuju sopstveni sistem civilne zaštite. To, s druge strane, pozitivno utiče na razvoj Mehanizma Unije, jer se on, suštinski, sastoji od pojedinačnih kapaciteta država članica.

Postavlja se pitanje šta se dešava kada određena vanredna situacija prevazilazi pojedinačne kapacitete država članica, odnosno dovodi do granica izdržljivosti Mehanizam Unije i ECPP, što je realna pretpostavka. Zato je formiran Resk EU (*rescEU*) kao rezerva kapaciteta civilne zaštite u okviru EU.

Primećene promene u nastajanju i razvoju vanrednih situacija uticale su na EU da postavi osnovu za bolju pripremu za vanredne situacije koje mogu u sebi nositi neke nove opasnosti koje bi zahtevale snažniji odgovor. Osnivanje Resk EU je nova faza u pružanju organizovanijeg i efikasnijeg odgovora u suočavanju sa rizicima i eventualnoj vanrednoj situaciji. Resk EU zato predstavlja temelj bolje zaštite ljudi, lokalnih zajednica,

⁹ Videti: "European Civil Protection Pool", *European Commission*, Internet: https://ec.europa.eu/echo/what/civil-protection/european-civil-protection-pool_en, 14/04/2021.

ekonomskog funkcionisanja i životne sredine. EU je preko Resk EU pokušala da učini više u unapređenju prevencije, pripreme, odgovora i obnove u slučaju vanrednih situacija. To se odnosi na delovanje EU u vanrednim situacijama na svojoj, ali i na teritoriji država koje nisu njene članice. Osnivanjem Resk EU, uz postojanje ECPP, odnosno preko mogućnosti korišćenja kapaciteta iz dva izvora, ojačana je sposobnost država članica EU da pruže efikasan kolektivni odgovor, uz mogućnost lakšeg uočavanja nedostataka u organizaciji i funkcionisanju.¹⁰

Resk EU treba dodatno da osnaži kapacitete EU tokom reagovanja u vanrednim situacijama, posebno kada su okolnosti takve da zahtevaju angažovanje specifičnih sredstava. Zato se Resk EU sastoji od vatrogasnih aviona i helikoptera, aviona koji su predviđeni za pružanje medicinske pomoći, zaliha medicinske pomoći i montažnih bolnica. Osnovni cilj formiranja Resk EU je zaštita građana, odnosno njihovih života i materijalnih dobara u slučaju vanrednih situacija, i bolje rukovođenje u vanrednim situacijama koje po svojim karakteristikama prevazilaze očekivani opseg. Zato su kapaciteti u okviru Resk EU predviđeni i za delovanje u vanrednim situacijama i katastrofama koji uključuju nuklearne, radiološke, hemijske i biološke akcidente, kao i potrebu za pružanjem hitne medicinske pomoći.¹¹

EK je u međuvremenu donela odluku kojom je definisala pravila funkcionisanja ECPP i Resk EU. Time je postavljen okvir njihovog funkcionisanja i korišćenja prilikom intervencija u vanrednim situacijama na teritoriji EU i van nje.¹²

Delovanje Evropske unije na planu jačanja sistema civilne zaštite zemalja u razvoju

Obaveza je države da garantuje zaštitu svojim građanima od različitih pretnji. To je posebno osobenost demokratskih država, a pomenuta zaštita uključuje bezbednost građana, brigu o životnoj sredini i očuvanje kulturnih dobara. Naravno, ne treba zaboraviti ni brigu nadležnih organa države o očuvanju nezavisnosti, slobode i očuvanju ljudskih prava. Ipak,

¹⁰ Videti: "Strengthening EU Disaster Management: rescEU Solidarity with Responsibility", Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the Committee of the Regions, *European Commission*, COM(2017) 773 final, Brussels, 23.11.2017.

¹¹ Videti: "rescEU", *European Commission*, Internet: https://ec.europa.eu/echo/what/civil-protection/resceu_en, 12/04/2021.

¹² Videti: "Commission implementing decision (EU) 2019/1310 of 31 July 2019 laying down rules on the operation of the European Civil Protection Pool and rescEU", *Official Journal of the European Union*, OJ L 204, 2.8.2019.

savremene pretnje koje dovode u pitanje sigurnost života i materijalnih dobara civilnog stanovništva razlikuju se u odnosu na pretnje koje su bile dominantne u prethodnim periodima. Sve češća je pojava da pretnje koje ugrožavaju građane, materijalna dobra i životnu sredinu proizilaze iz mogućnosti nastajanja katastrofa uzrokovanih promenama u prirodi ili delovanjem ljudskog faktora. To je dovelo do transformacije sistema bezbednosti u mnogim državama, a posebno u vezi sa razvojem sistema upravljanja krizama. U državama koje su zasnovane na savremenim principima u tom sistemu su objedinjeni svi neophodni resursi, uz definisane planove za delovanje na međunarodnom, nacionalnom i regionalnom planu. Ovaj sistem se razlikuje od države do države, jer su osnove iz kojih nastaju prirodne katastrofe i njihove posledice podložne konstantnim promenama. Još jedan razlog za postojanje razlika u pomenutim sistemima je i neprestano uvećavanje broja prirodnih katastrofa. U skladu s tim, države kontinuirano rade na razvoju i unapređenju njihovog sistema upravljanja krizama. Zato su u mnogim tim sistema svoje mesto u odgovoru na vanredne situacije našli različiti nivoi vlasti, odnosno lokalni, okružni i regionalni. Osnovni ciljevi razvoja sistema za upravljanje krizama su zaštita civilnog stanovništva, materijalnih dobara i životne sredine.¹³

U zemljama u razvoju jedan od glavnih problema, koji su vremenom dobili globalni karakter, su siromaštvo i slabost institucija. Zato je za stabilnost u ovim državama od presudne važnosti pomoć koju im pružaju međunarodne organizacije i razvijene države. Jedan od takvih subjekata koji aktivno pružaju pomoć zemljama u razvoju je EU. To pokazuje sposobnost EU da se angažuje van svojih granica i utiče pozitivno na globalnu stabilnost.

Da bi zemlje u razvoju bile sposobne da pruže efikasan odgovor na vanredne situacije neophodno je da se prvo podigne kvalitet njihovog stanovništva, što uključuje mogućnost zadovoljavanja osnovnih potreba. EK je veoma angažovana u ime EU da u toj oblasti pruži pomoć zemljama u razvoju. Ova politika EU temelji se na tri osnovne tačke. To su: (1) zdravstvena zaštita, (2) snabdevanje hranom i neophodnim sredstvima za život, i (3) dostupnost vode, izgradnja kanalizacionih mreža i opšta higijena. Ostvarenjem ciljeva u okviru tri navedene tačke stvaraju se preduslovi za smanjenje rizika od pojave vanrednih situacija i katastrofa. Osnovni zadatak je stabilizacija svakodnevnog života građana u zemljama u razvoju. Time se prvenstveno smanjuju rizici u vanrednim situacijama koje su posledica delovanja ljudskog faktora.

¹³ Videti: Małgorzata Kolińska, "Potentials, abilities, structures in Hungarian and Polish management systems in the cases of natural disasters – a comparison", *AARMS*, Vol. 11, No. 1 (2012), pp. 107-108.

Sa stanovišta potencijalnih opasnosti tokom vanrednih situacija, jačanje zdravstvenog sektora je od izuzetne važnosti, jer je neophodno da taj sektor izdrži pritisak kome bi bio izložen u slučaju vanrednih situacija. EU odlučuje o pomoći zdravstvenom sektoru neke države na bazi prisutnih opasnosti i postojećih kapaciteta te države. Potrebno je da zdravstveni sektor bude takav da nakon prestanka vanredne situacije ovaj sektor bude sposoban da nastavi sa normalnim funkcionisanjem. Time se omogućava da zdravstvene usluge budu svima dostupne, a i da ovaj sektor bude spreman da odgovori na potencijalne rizike koji bi se pojavili u budućnosti. Uspostavljanjem sigurnog snabdevanja hranom smanjuju se potencijalni rizici od nastanka vanrednih situacija. Time se prvenstveno obezbeđuje opstanak stanovništva na nekoj teritoriji i dalji razvoj kapaciteta koji direktno zavise od ljudi. Opstankom stanovništva, s druge strane, osigurava se opstanak društvenog okruženja u vidu društvene strukture i procesa. Zato humanitarna pomoć EU u vidu hrane direktno utiče na jačanje otpornosti države i njenih institucija, jer omogućava stabilno funkcionisanje pre vanredne situacije, kao i tokom nje. Poplave, zemljotresi i slično su pojave koje imaju snažan efekat i razvijaju se velikom brzinom, što često prouzrokuje velika oštećenja na postojećoj infrastrukturi. Najčešće se radi o infrastrukturi koja je veoma važna za normalno funkcionisanje života. Jedna od posledica može biti prekid ili otežano funkcionisanje institucija i ustanova koje omogućavaju normalan život građana i pružaju im određene usluge. Posebnu važnost u smanjenju rizika od vanrednih situacija imaju skloništa. Postojanje skloništa koja su funkcionalna i upotrebljiva jedan su od preduslova efikasne zaštite građana. U suprotnom, građani mogu biti direktno izloženi svim opasnostima koje jedna vanredna situacija nosi sa sobom.¹⁴

Opisane aktivnosti EK na planu jačanja sistema civilne zaštite zemalja u razvoju treba da osiguraju nesmetano odvijanje svakodnevnog života, čime se direktno doprinosi većoj bezbednost u tim zemljama. Pored toga, navedenim aktivnostima EU daje svoj doprinos izgradnji kulture bezbednosti na globalnom nivou i izgradnji stabilnosti u zemljama u razvoju. Odeljenje Evropske komisije za humanitarnu pomoć i civilnu zaštitu (*European Commission's Humanitarian Aid and Civil Protection department – ECHO*) ključno je telo EU u realizaciji pomenutih aktivnosti.¹⁵ Zahvaljujući ECHO u proteklih 30 godina humanitarnu pomoć dobilo je oko 120 miliona ljudi u svim delovima sveta. Ta pomoć bila je podsticaj jačanju pripremljenosti i eliminaciji potencijalnih opasnosti zemalja u razvoju na čijoj teritoriji postoje rizici koji mogu voditi izbijanju vanredne situacije.

¹⁴ Videti: "Disaster Risk Reduction", ECHO Factsheet, *European Commission*, February 2013, pp. 3-4.

¹⁵ U daljem tekstu ECHO.

Određene analize koje su vršene u prethodnom periodu pokazale su da je mnogo jeftinije uložiti u aktivnosti kojima se otklanjaju potencijalni rizici od vanrednih situacija i katastrofa, nego u uklanjanje njihovih posledica. Takve procene usmeravaju aktivnosti ECHO kada se radi o realizaciji projekata kojima se unapređuju sredstva civilne zaštite zemalja u razvoju. Radi se o projektima kojima se razvija sistem upozoravanja u zdravstvenom sektoru, podiže efikasnost u planiranju u oblasti vanrednih situacija i unapređuje zaštita najneophodnijih sredstava potrebnih za život.¹⁶

Tokom vanredne situacije u nekoj zemlji u razvoju najčešće postoji potreba da se pored humanitarne pomoći u tu zemlju pošalje obučeno ljudstvo i oprema. Obučeni timovi učestvuju u mnogim akcijama od potrage i spasavanja, preko gašenja požara, do evakuacije. Naravno, šalju se i stručni medicinski timovi zajedno sa neophodnom medicinskom opremom. Postoje i neke druge specijalne aktivnosti koje sprovode specijalizovani timovi civilne zaštite kao što su merenja, analize ili dekontaminacija terena ukoliko je vanredna situacija posledica, na primer, hemijskog akcidenta. Timovi EU za delovanje u vanrednim situacijama retko se angažuju samostalno, već se to realizuje u saradnji sa adekvatnim agencijama UN, kao i sa organizacijama Crvenog krsta i Crvenog polumeseca. Do sada su države članice EU tokom vanrednih situacija najčešće sarađivale sa timovima UN za procenu katastrofe i koordinaciju (*United Nations Disaster Assessment and Coordination – UNDAC*).¹⁷ Radi se o sistemu UN koji se aktivira u slučaju vanrednih situacija koje se pojavljuju iznenadno i razvijaju velikom brzinom. Važno je da EU bude dovoljno snažna da brzo i efikasno pruži pomoć nekoj od trećih država, kao i da njeno delovanje na terenu bude jasno uočljivo. Dosadašnja praksa EU pokazala je da postoji veća potreba za boljom koordinacijom tokom aktivnosti u zemljama u razvoju, jer su mogućnosti konkretnih dogovora na terenu zbog brzog razvoja situacije gotovo nemogući. Zato je neophodno konkretnije definisati procedure koje vode boljoj koordinaciji. Te procedure su vezane za međusobno usklađivanje u pružanju odgovora na vanrednu situaciju ili katastrofu.¹⁸

Aktivnosti Evropske unije u oblasti vanrednih situacija u Jugoistočnoj Evropi

Neke od država Jugoistočne Evrope koje još uvek nisu članice EU pristupile su Mehanizmu Unije. To su Crna Gora, Severna Makedonija,

¹⁶ Ibidem, p. 1.

¹⁷ U daljem tekstu UNDAC.

¹⁸ Videti: "Reinforcing the Civil Protection Capacity of the European Union", *Commission of the European Communities*, COM(2004) 200 final, Brussels, 25.03.2004, pp. 12-13.

Turska i Srbija.¹⁹ Navedene države su uključivanjem u Mehanizam Unije započele transformaciju svojih sistema civilne zaštite. Time su stvoreni preduslovi da ove države pruže efikasan odgovor na vanrednu situaciju ili katastrofu. Transformacija sistema civilne zaštite u pomenutim državama obavlja se u skladu sa savremenim standardima, metodologijom i programima. To uključuje i restruktiranje nadležnih institucija u oblasti civilne zaštite, a u skladu sa preporukama i modalitetima koje nudi EU. Osnovni cilj ove transformacije je promena starog i uspostavljanje savremenog sistema civilne zaštite koji funkcioniše na novim osnovama koje su usklađene sa savremenim pretnjama koje danas nose sa sobom vanredne situacije i katastrofe. Pre završetka navedene transformacije države Jugoistočne Evrope imaju mogućnost da pristupe programu EU pod nazivom Inicijativa spremnosti i preventive u nesrećama i katastrofama (*Disaster Preparedness and Prevention Initiative – DPPI*).²⁰ DPPI je pokrenut u okviru Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope (*Stability Pact for South Eastern Europe – SP*) tokom 2000. godine.²¹ DPPI nudi razne mogućnosti za razvoj saradnje između država Jugoistočne Evrope u oblasti vanrednih situacija i zaštite od katastrofa. Pored pomenutog, DPPI omogućava državama iz ovog regiona da integriše svoje sisteme civilne zaštite u postojeće integracione inicijative. Načela funkcionisanja DPPI temelje se na podsticanju dobrosusedskih odnosa, unapređenja evroatlantskih integracija i usklađivanju domaćeg zakonodavstva u oblasti vanrednih situacija.²²

Zaključak

Dosadašnjim izmenama u svom sistemu civilne zaštite EU je najveći akcenat stavila na jačanje pripremljenosti, kao i na aktivnosti preventivnog delovanja. Upravo je jedan važnih preventivnih delovanja nastojanje EU da pruži pomoć trećim državama i zemljama u razvoju. Time EU pokušava da pojavu vanrednih situacija i katastrofa na njenoj teritoriji svede na minimum. Radi se o delovanju koje eliminiše preduslove za nastanak vanrednih situacija, kao i aktivnostima kojima EU „brani“ svoju teritoriju na teritorijama drugih država. Na taj način EU direktno sprečava

¹⁹ Srbija je pristupila Mehanizmu Unije 16. aprila 2015. godine sporazumom o članstvu Srbije u Mehanizmu Unije. O tome videti detaljnije: “Serbia set to join the EU Civil Protection Mechanism”, *European Commission*, Internet: https://ec.europa.eu/echo/news/serbia-set-join-eu-civil-protection-mechanism_en, 15/04/2021.

²⁰ U daljem tekstu DPPI.

²¹ U daljem tekstu SP.

²² Videti: Predrag Đ. Marić i Duško M. Tomić, *Upravljanje vanrednim situacijama*, Balkanski institut za upravljanje i procenu rizika, Beograd, 2010, str. 79-81.

da se efekti vanrednih situacija i katastrofa prenesu na njeno tlo. Angažovanje EU van svojih granica zahteva određeno vreme, jer procedura pripreme, organizacije i slanja pomoći na ugroženo područje nije jednostavna. Zato se uvek javlja opasnost da njeno angažovanje neće biti dovoljno efikasno u spasavanju života, materijalnih dobara i zaštiti životne sredine. Shodno tome, javlja se i opasnost da se vanredna situacija ili katastrofa otme kontroli i da se proširi dalje. To, naravno, uključuje mogućnost da se efekti ovakvih situacija osele i na tlu EU. To je jedan od ključnih razloga zbog kojih EU pomaže trećim državama, a posebno zemljama u razvoju koje su najranjivije, da razviju sopstvene sisteme civilne zaštite koji mogu da pruže brz i efikasan odgovor na vanrednu situaciju ili katastrofu. U fokusu te saradnje je jačanje domaćih sistema za prvi odgovor na vanredne situacije ili katastrofe, jer se time sprečava njihovo nekontrolisano širenje koje može rezultirati krahom sistema. Time se ujedno stvara mogućnost da pomoć koju šalje EU ima efekta i bude efikasna dopuna domaćim sistemima civilne zaštite. Konkretnije, omogućava se vremenski period u kojem EU može da pripremi i pošalje pomoć bez rizika da ta pomoć stigne kasno ili da nema nekog snažnijeg efekta. Zato je saradnja EU sa trećim državama fokusirana na razvoj domaćih sistema civilne zaštite, koji će biti sposobni da pruže efikasan i brz prvi odgovor na vanrednu situaciju ili katastrofu, što je najvažnije u sprečavanju razvoja. Osnivanjem ECPP-a i Resk EU skraćeno je vreme neophodno za pripremu i slanje neophodnih kapaciteta za slanje van EU. Postojanje jasno definisanih i organizovanih kapaciteta, koji će se koristiti u eventualnoj kriznoj situaciji, omogućava da EU kao celina nastupi brzo i efikasno. Dodatna prednost je to što se svi neophodni kapaciteti pokreću istovremeno i po unapred utvrđenoj proceduri stižu na teritoriju na kojoj su potrebni. Time se eliminiše mogućnost nedostatka određenih kapaciteta čiji bi nedostatak direktno ili indirektno uticao na manju efikasnost kapaciteta koji su već raspoređeni. Posebno je važno što ovi kapaciteti nisu okupljeni na jednom području, nego su i dalje u posedu država članica kojima pripadaju. Time se nije narušila ni spremnost jedne države članice da samostalno pruži efikasan odgovor u početnoj fazi vanredne situacije. U svakom slučaju, osnivanje ECPP-a i Resk EU znači objedinjavanje kapaciteta kojima je EU kreirala zajednički sistem pripreme za vanredne situacije i katastrofe. Time su eliminisane praznine u sistemu koje bi mogle da rezultiraju sporijem i nedovoljno efikasnom odgovoru na krize.

Bibliografija

“Commission implementing decision (EU) 2019/1310 of 31 July 2019 laying down rules on the operation of the European Civil Protection Pool and rescEU”, *Official Journal of the European Union*, OJ L 204, 2.8.2019.

- “Decision No 1313/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on a Union Civil Protection Mechanism”, *Official Journal of the European Union*, L 347, 20 December 2013.
- “Disaster Risk Reduction”, ECHO Factsheet, *European Commission*, February 2013.
- “European Civil Protection Pool”, *European Commission*, Internet: https://ec.europa.eu/echo/what/civil-protection/european-civil-protection-pool_en, 14/04/2021.
- Kolińska, Małgorzata, “Potentials, abilities, structures in Hungarian and Polish management systems in the cases of natural disasters – a comparsion”, *AARMS*, Vol. 11, No. 1 (2012).
- Marić, Predrag Đ., i Tomić, Duško M., *Upravljanje vanrednim situacijama*, Balkanski institut za upravljanje i procenu rizika, Beograd, 2010.
- “Reinforcing the Civil Protection Capacity of the European Union”, *Commission of the European Communities*, COM(2004) 200 final, Brussels, 25.03.2004.
- “rescEU”, *European Commission*, Internet: https://ec.europa.eu/echo/what/civil-protection/resceu_en, 12/04/2021.
- “Serbia set to join the EU Civil Protection Mechanism”, *European Commission*, Internet: https://ec.europa.eu/echo/news/serbia-set-join-eu-civil-protection-mechanism_en, 15/04/2021.
- “Strengthening EU Disaster Management: rescEU Solidarity with Responsibility”, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the Committee of the Regions, *European Commission*, COM(2017) 773 final, Brussels, 23.11.2017.
- Zakarija, Farid, *Postamerički svet*, Heliks, Smederevo, 2009.

EUROPEAN UNION EMERGENCY POLICY: STRENGTHENING AND PREPAREDNESS FOR ACTION IN THIRD COUNTRIES

ABSTRACT

Climate change and technological developments have affected changes in the potential hazards that emergencies bring. This has also affected the possible changes in the scope of emergency situations, i.e., the possibility of their consequences being felt on a wider scale. New emergencies can particularly endanger countries that are not at a high level of economic development. The European Union has, therefore, taken steps to improve its civil protection system. The first goal of the European Union is better preparedness and the improvement of the system, which should provide a faster and more efficient response to emergency situations and disasters. The second goal is the possibility of providing more efficient and faster assistance to countries that are not its members. This applies not only to the countries on European soil but also beyond. In order to achieve these two goals, the European Union has adopted decisions establishing the European Civil Protection Fund and the rescEU. Thus, the European Union has united the capacities of the member states into one broader system, with the organization of reserve capacities and forces. By creating a more coherent system of response to emergencies, the European Union has strengthened its own preparedness while creating the preconditions for providing adequate assistance to other countries anywhere in the world.

Keywords: European Union, European Commission, emergency situations, disasters, civil protection, European Union Civil Protection Mechanism, European Civil Protection Pool, rescEU.

DISCIPLINARNO OBLIKOVANJE NAUKA BEZBEDNOSTI

Vladimir Cvetković, „Nauke bezbednosti: vrste i oblici“, Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti, 2020. godina, str. 208.

Među izdanjima Fakulteta bezbednosti za 2020. godinu izdvaja se publikacija koju priređuje prof. dr Vladimir N. Cvetković pod nazivom „Nauke bezbednosti: vrste i oblici“. Nadograđujući saznanja iz edicije „Rizik, moć, zaštita“ (Cvetković, 2010), ova monografija predstavlja svojevrsan doprinos zaokruživanju studija bezbednosti. Namera autora da studente postdiplomskih studija nauka bezbednosti upozna sa mogućnostima i perspektivama izučavanja jedne sasvim nove i osobene vrste znanja prema sadržaju koji sledi, biva ispunjena. U tom svetlu, glavni fokus knjige predstavljaju vrste i oblici, tematske oblasti i osnovni problemi nauka bezbednosti. Sabranim tekstovima se postiže konsenzus o manjkavosti tradicionalnih bezbednosnih specijalizacija, ali istovremeno reflektuje i rastući akademski optimizam na trnovitom putu razvoja ovog, najmlađeg korpusa društvenih nauka. Sadržaj knjige je koncipiran u dva dela: *konceptualni* deo, u kojem se čitaoci mogu upoznati sa četiri ključna problemska ili tematska polja bezbednosti (nacionalna, strateška, ekološka i korporativna bezbednost); i drugi deo knjige u kojem je predstavljen *institucionalni* aspekt razvoja nauka bezbednosti, oličen u programskim sadržajima postdiplomskih studija na prestižnim univerzitetima.

Uvertiru pomenute konceptualizacije čini tekst Vladimira Cvetkovića o genezi i smislu nauka bezbednosti. Polazeći od institucionalnog raskola prirodnih i društvenih nauka, autor ukazuje na njihove krucijalne razlike i evoluciju naučnih disciplina pod okriljem društvenog korpusa znanja. Nezavidna pozicija društvenih učenjaka počiva na imanentnom ideološkom naboju i političkim ambicijama, kao preprekama ka dosezanju „vrednosne neutralnosti“. Međutim, time se ne umanjuje saznajni i utilitarni kapacitet društvenog poimanja sveta, već nasuprot tome, njegov naučni potencijal raste sa permanentnim izlaganjem novim iskušenjima i teškim misionarskim zadacima. Otuda epiteti kojima se prirodne nauke ponose, vode ka simplifikovanoj viziji nauke kao jednog vida softvera

kojim se isporučuju gotova naučna rešenja za društvene probleme. U traganju za uzrokom i posledicama socijalnih promena, Cvetković smatra da se društvene nauke moraju čuvati nekoliko uočenih standardnih zabluda, među koje ubraja: konstruktivističku zabludu, istoricizam, tehnicističku zabludu i metodološki kolektivizam (str. 26-28). Društveno i institucionalno priznanje nauka bezbednosti, u kontekstu svega navedenog, može nastati samo na saznajnom temelju koji ujedinjuje *istorijski (dijahroni)* i *strukturni (analitički, teorijski)* pristup. Samim time dalji razvoj studija i nauka bezbednosti, prema mišljenju Cvetkovića, zavisiće od doslednog poštovanja svog epistemološkog korena ili jezgra, sastavljenog od trijade izazova, rizika i pretnji (str. 37).

Prva referentna tačka u konceptualizaciji nauka bezbednosti – država, predstavljena je kroz dva članka. U prvom tekstu Zoran Dragišić navodi da pojava alternativnog koncepta ljudske bezbednosti nije zasenila državocentrični pristup, koji s vremenom opstaje i postaje snažniji, utirući time srednji put ključan za konceptualizaciju bezbednosti. Priroda odnosa ljudske i nacionalne bezbednosti nije isključiva ali, kako ističe autor, nova bezbednosna paradigma koja se konstituiše u poslednjih dvadesetak godina, mora da pođe od države. U suprotnom će nauke bezbednosti biti suočene sa nizom metodoloških problema koji prete da ugroze njen konceptualni razvoj na dugi niz godina. U tesnoj sprezi sa nacionalnom bezbednošću nalaze se akademske studije obaveštajnog rada, zbog čijeg neprestanog razvoja u drugoj dekadi XXI veka autori drugog teksta, Piter Gil (*Peter Gill*) i Mark Fidijan (*Mark Phythian*), opravdano postavljaju pitanje njihove naučne utemeljenosti. Ispitivanjem dinamičke prirode ove vrste studija autori dolaze do zaključka da proučavanje obaveštajnog rada predstavlja bogatu akademsku oblast u ekspanziji, koja ne treba da teži dostizanju statusa akademske discipline (str. 67). Perspektivu daljeg razvoja studija obaveštajnog rada autori posmatraju kroz trend novih referentnih objekata bezbednosti i posledičnu spiralu pozitivnih odnosa u liberalno-demokratskom poretku.

Međunarodni poredak, kao naredna referentna tačka, poput prethodnog poglavlja elaboriran je u dva naučna teksta. Autor prvog teksta, Vladimir Ajzenhamer, ukazuje na disciplinarno razdvajanje pojmova „strategijsko“ i „strateško“ kao preduslovu za izgradnju disciplinarnog identiteta strateških studija. Zagovarajući autonomnije pozicioniranje strateških studija u odnosu na međunarodne odnose i studije bezbednosti, Ajzenhamer koristi jedan argument analogan stavu koji iznosi Zoran Dragišić. Prema njemu, inkluzivnost nedržavnih aktera i nevojnih pretnji mora biti omeđena državocentričnim disciplinarnim fokusom, tako da predmet analize čine samo one nedržavne aktivnosti koje ugrožavaju nacionalnu bezbednost (str. 98). Nadalje, apostrofiranje rata, vojne moći i vojne strategije ne sme učiniti strateške studije apolitičnim, jer bi takva isključivost bila pogubna za proaktivnu ulogu ove

naučne discipline. U drugom tekstu pod nazivom „Globalne strateške studije – manifest“, autori Izabela Dajvestejn (*Isabelle Duyvesteyn*) i Džejs I. Voral (*James E. Worrall*) daju potpuno drugačiju perspektivu strateških studija, naglašavajući ulogu civilne i nezavisne ekspertize u širenju, kao i produbljivanju rasprave. Potreba za reaktuelizacijom strateških studija proizilazi iz činjenice da je domen strateških studija neopravdano osiromašen i uskraćen za primenu na izazove savremene političke prakse. Glasovi naučnika koji se bave strateškim studijama moraju biti shvaćeni ozbiljnije, tako da ne budu samo „specijalistički vojno-tehnički manifest realističkog pristupa međunarodnim odnosima“ (str. 104).

Treću problemsku oblast nauka bezbednosti čini životna sredina kao referentna tačka. Autorka prvog napisa Dejana Jovanović Popović ukazuje na vezu između ekološke bezbednosti i klimatskih izazova, kao jedne od najvažnijih pretnji na svetskom nivou (str. 117). Duboke implikacije klimatskih promena autorka predstavlja izdvajanjem oskudice resursa, porasta nivoa mora, dramatičnog porasta prirodnih nesreća, nestašice vode, bezbednosti hrane, i u krajnjoj liniji objašnjavajući pojam ekoloških izbeglica. Približavajući čitaocu istraživačko polje ekološke bezbednosti, Jovanović Popović otkriva ekološku stranu kriminaliteta, siromaštva i svih drugih devijantnih ponašanja današnjice. Autor sledećeg teksta, Simon Dalbi (*Simon Dalby*), zaokružuje tematski pristup ekološke bezbednosti dopunjujući je transformacijom planernih sistema, kao procesa koji komplementira sa klimatskim promenama. U svom članku on razmatra tri bitne teme: urbanu ranjivost ka ekstremnim događajima; nepredviđene socijalne i političke posledice adaptacije i napora za ublažavanje; mogućnosti geoinženjeringa. Koristeći se primerima Afrike i Azije, Dalbi tvrdi da klimatske promene rekonfigurišu diskusiju ekološke bezbednosti, odslikavajući nov geopolitički kontekst, čiji uzroci nisu isključivo vojne prirode (str. 162).

Četvrtu i poslednju tematsku oblast nauka bezbednosti čini korporativna bezbednost. Referentnu tačku privrede u svom radu analizira Goran Mandić. Naglašavanjem specifičnosti funkcionisanja korporativne bezbednosti autor upućuje na problematiku „opštih“ i „specifičnih“ zakona, koji nameću potrebu iznalaženja novih sredstava za ostvarivanje ciljeva. Nadovezujući se na Mandićev tekst, Marko Čabrić ističe da ključne odlike potrebne za uspešnu korporativnu bezbednost čine integritet, poslovnu oštrinu, orijentaciju ljudi, upravljačke veštine i sposobnost efikasne komunikacije i uveravanja. Osim toga što ukazuje na važnost kadrovskih osobina korporativne bezbednosti, autor upozorava na problematičnu izradu bezbednosnih analiza i procena zbog mogućnosti različitog percipiranja suštinski važnih pojmova poput *security, protection, risk*.

Drugi deo knjige čini *institucionalni* aspekt razvoja nauka bezbednosti, oličen uporednim prikazom programa srodnih master programu pri

Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu. Dvojaka svrha knjige biva zaokružena dodatkom koji priređuje Mihajlo Kopanja, pružajući čitaocima uvid u pluralitet naučno-istraživačkih mogućnosti i praksi u okviru nauka bezbednosti. Na osnovu svega navedenog, može se zaključiti da studija koju priređuje Vladimir N. Cvetković ima posebnu vrednost koja se sastoji u sintezi dva krucijalna aspekta neophodna za sticanje akademskog legitimiteta nauka bezbednosti. Iako se na prvi pogled čini da je time razvojni put nauka bezbednosti završen, konačni sudovi autora tekuće periodike ohrabruju studente postdiplomskih studija i članove šire akademske zajednice na davanje dubljeg teorijskog doprinosa.

Jovanka KUVKALOVIĆ-STAMATOVIĆ

POLUSKRIVENI EKONOMSKI FENOMENI

Goran Nikolić, Predrag Petrović, *Poluskriveni ekonomski fenomeni*, Arhipelag, Institut za evropske studije, Beograd, 2019, str. 206.

Angažmanom dvojice autora nastala je monografija „*Poluskriveni ekonomski fenomeni*“, koja objedinjuje tematski povezane tekstove utemeljene na prepoznavanju ekonomskog aspekta u brojnim fenomenima društvenog života. Polazeći od činjenice da sama svakodnevica nameće potrebu razumevanja ekonomskog aspekta, kako zbog unapređenja kvaliteta života tako i zbog racionalnije potrošnje resursa, autori Goran Nikolić i Predrag Petrović kroz tri tematska poglavlja svoje knjige nude podsticajne rasprave o poluskrivenim ekonomskim fenomenima, otkrivajući ih kroz ekonomsku i društvenu istoriju.

U prvom tematskom poglavlju knjige razmatraju se usponi i padovi vodećih ekonomskih parametara Srbije, uključujući temeljnu analizu srpske tranzicije u periodu 2008–2012. godine, analizu istorije srpskih plata od 1954–2024, zaduženost kao globalni fenomen, kao i činjenice i zablude koje se odnose na negativne efekte fenomena tzv. odliva mozgova. U traženju adekvatnog odgovora na pitanje – da li živimo u najboljem od svih vremena? – autori se osvrću i na tvrdnje američkog autora Stivena Pinkera, koji polaznu tačku humanizma, nauke i progresa nalazi u prosvetiteljstvu, smatrajući napredak prirodnim zakonom. Ocenjujući njegove stavove kao prečišćeno čitanje nasleđa neoliberalnog kapitalizma, autori glavni propust ovakavog razmišljanja prepoznaju u skrivanju tamnijih strana razvoja, poput ekoloških problema, rizika od nuklearnog samouništenja do rasta nejednakosti, koja po sebi ne predstavlja dimenziju ljudskog blagostanja. Osvrćući se na masovni odlazak obrazovane populacije iz Srbije, autori zapažaju da ovaj fenomen ne proizvodi automatski negativan efekat po našu zemlju, već stvara uslove za snažniji privredni razvoj, na temelju proistekle “meke moći”. Konačno, autori zaključuju da je ujedinjavanje regionalnog razvoja, tj. aktivnija regionalna politika, izazov koji ne stoji samo pred Srbijom već i pred razvijenim državama članicama EU. Da je u prestonicama širom Evrope dohodak (BDP po stanovniku) znatno viši nego u bilo kom drugom regionu, najslikovitije potvrđuju regionalne razlike u Srbiji, posmatrane kroz odnos prosečnog BDP-a u najbogatijem i najsiriromašnijem regionu države.

U kontekstu ekonomsko-demografskog vremeplova, drugo poglavlje knjige pokriva teme koje se tiču porekla Srba prema konceptu moderne genetike, demografsko-ekonomskog značaja XIX veka za Srbiju i Srba kao najstradalnijeg evropskog naroda XIX i XX veka, te pomeranju i promeni teritorija koje oni kao narod kontrolišu. Uočavajući dominaciju dinarske haplogrupe kod Srba, autori zaključuju da srpski narod nosi po približno 50 procenata genetiku predslovenskog stanovništva Balkana s jedne, i

Slovena, Germana i kasnije pridošlih indoevropskih naroda, s druge strane. Visok natalitet Srbije u XIX veku, a nizak danas kada potomstvo nije ekonomski resurs, autori objašnjavaju ekonomskom motivacijom i snagom tadašnje države baziranoj na poljoprivredi, koja je ubrzala rast populacije i ujedno intezivirala priliv stanovništva. Ispitujući tendencije pomeranja srpskog stanovništva na sever i zapad, autori govore o važnosti tri demografska procesa koja su obeležila XIX vek. U kontekstu toga, razvoj srpske države, porast stanovništva i etnička homogenizacija, gubitak Bosne i Hercegovine od strane Turske, kao i negativna ocena opadanja udela srpskog stanovništva na području Vojvodine, otvorili su put trendovima XX veka koji je doneo stvaranje Jugoslavije i podstakao snažnu migraciju naroda. Konačno, dokazujući tezu da je srpski narod, pored evropskih Jevreja, najskuplje "platio" opstanak na Starom kontinetu, autori nude sveobuhvatan komparativan pristup u kome analiziraju stradalništvo Srba tokom Prvog srpskog ustanka i dva svetska rata. Konstataciju da dramatično stradanje srpske nacije u XX veku nema pandana u Evropi, autori potkrepljuju činjenicama o teškim gubicima koje su Srbi zabeležili tokom oba svetska rata (posmatrano ukupno i kao procenat populacije), u odnosu na slovenske narode koji su beležili gubitke u pojedinačnim ratovima.

Konačno, treća tematska celina prednost daje pitanjima koja se tiču borbe za globalnu prevlast između Kine i Amerike, dominantnih jezika Evrope nakon Bregzita, rasta nacionalizma, mita o iracionalnosti birača, trajanja životnog veka i određivanja društvenih prioriteta u kontekstu stalnih dilema sa kojima se čovečanstvo suočava. Na temelju najavljene američke recesije, autori opravdano zaključuju da su upravo snažna tržišna kapitalizacija američke berze, uz ekspanzivnu fiskalnu politiku aktuelne američke vlade, samo neki od faktora koji ugrožavaju dugoročne perspektive američke privrede, kao i globalnu hegemoniju dolara. Shodno tome, trgovinski rat SAD i Kine, ocenjen je kao potencijalno štetan po svetsku ekonomiju i globalni rast, imajući u vidu da poremećaji u izvoznim tokovima Kine mogu izvesno uticati na druge zemlje. Govoreći o Kini, kao najvećoj globalnoj ekonomiji u perspektivi, autori smatraju da ključno pitanje više nije da li će kineska ekonomija prestići američku, već kada će do takvog ishoda doći. Ispitujući da li ekstremizacija nacionalizma predstavlja globalnu pretnju, uz oslonac na Hajzonijeve tvrdnje, autori ostaju pri stavu da zamke ove ideologije nadilaze potencijalne opasnosti globalnog sistema upravljanja.

Na temelju kritičke analize, knjiga „*Poluskriveni ekonomski fenomeni*“ ukazuje da mistifikacija specifičnih ekonomskih motiva zapravo često stvara pogrešnu percepciju stvarnosti. Rasvetljavanjem problematike dominantne ekonomske paradigme, za koju se ispostavlja da je ispoljila brojne paradokse, autori otvaraju niz značajnih tema, čime stimulišu dalja razmišljanja o određivanju globalnih prioriteta i sistema vrednosti zasnovanom isključivo

na ekonomskim principima. Sistematičnost, uz istovremenu jednostavnost u stilu pisanja autora Gorana Nikolića i Predraga Petrovića, čine ovu knjigu korisnim štivom, kako za kreatore ekonomske politike i stručnu javnost tako i za civilno društvo.

Nevena STANKOVIĆ

UREĐIVAČKA POLITIKA

Međunarodna politika je časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu, vodećeg srpskog instituta za proučavanje međunarodnih odnosa. Reč je o jednom od najstarijih časopisa u Srbiji koji objavljuje naučne i stručne članake iz oblasti međunarodnih odnosa i spoljne politike.

U svoja četiri godišnja izdanja, časopis *Međunarodna politika* ima za cilj da pripadnicima akademske zajednice, donosiocima odluka, kao i zainteresovanim pripadnicima šire javnosti, ponudi naučne i stručne članke orijentisane na razmatranje širokog spektra međunarodnih i spoljno-političkih pitanja. Tokom skoro sedam decenija postojanja, časopis je stekao priznanje u zemlji i svetu kao izvor članaka, analiza, studija i dokumentacije od autoriteta o savremenom razvoju međunarodnih odnosa.

Časopis objavljuje visokokvalitetne naučne i stručne članke o aktuelnim međunarodnim političkim, društvenim, ekonomskim, bezbednosnim i pravnim pitanjima, sa naglaskom na regione i teme od spoljnopolitičkog interesa za Srbiju. Prioritet se daje člancima koji pružaju teorijski i empirijski doprinos literaturi o aktuelnim spoljnopolitičkim i međunarodnim pitanjima, kao i o nacionalnoj, regionalnoj i globalnoj politici. Časopis ima poseban interes da objavljuje članake koji kombinuju konceptualnu i teorijsku perspektivu sa empirijskim analizama koje se oslanjaju na različite metodološke pristupe.

Iako je, u prvih sedam decenija postojanja, časopis *Međunarodna politika* prioritarno objavljivao priloge o međunarodnim odnosima na srpskom jeziku, trenutno stanje međunarodnih odnosa i političkih nauka u Srbiji omogućava časopisu da se sve više fokusira na doprinos globalnoj literaturi o međunarodnim odnosima objavljivanjem članaka i na engleskom jeziku, koji su napisani od strane domaćih ili inostranih autora.

Stremljenje ka racionalnom pogledu na savremene međunarodne odnose, a posebno na spoljnu politiku Srbije, prioritet je uređivačkog koncepta *Međunarodne politike*. Uređivački odbor daje prvenstvo priložima koji sadrže profesionalni i uravnoteženi pristup međunarodnim pitanjima, kao i autorima koji nude otvorena, nepristrasna i ljubopitljiva gledišta aktuelnih međunarodnih procesa. Na taj način časopis nastoji da na što

kredibilniji način objasni raznolike i nedovoljno istražene nove fenomene na međunarodnoj sceni.

OBAVEZE IZDAVAČKOG SAVETA, UREDNIKA I UREĐIVAČKOG ODBORA

Izdavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih, ekonomskih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Glavni i odgovorni urednik *Međunarodne politike* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Prilikom donošenja odluke glavni i odgovorni urednik rukovodi se uređivačkom politikom vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Glavni i odgovorni urednik i njegov zamenik zadržavaju diskreciono pravo da primljene rukopise procene i odbiju bez recenziranja, ukoliko utvrde da ne odgovaraju sadržinskim i formalnim standardima pisanja naučnoistraživačkog rada i tematskim zahtevima uređivačke politike. Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, redakcija obaveštava autora o tome da li je prihvatila tekst i pokrenula postupak recenziranja u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora recenzenata i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik. Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donesu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Urednici i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Urednici i članovi redakcije dužni su da preduzmu sve razumne mere kako bi identitet recenzenata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Istovremeno predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda. Takav rukopis se momentalno isključuje iz daljeg razmatranja. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodna politika* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti nosioca autorskih prava.

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta. Rad koji je već objavljen u nekom časopisu ne može biti preštampan u *Međunarodnoj politici*.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Nakon prihvatanja rukopisa, a pre objavljivanja, autori uplaćuju na račun izdavača kotizaciju u iznosu od 3000 dinara (25 EUR za uplate iz inostranstva).

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene. Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda. Prikazi skupova i knjiga moraju da budu precizni i objektivni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovala u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore. Ako su u bitnim aspektima istraživačkog projekta i pripreme rukopisa učestvovala i druga lica koja nisu autori, njihov doprinos treba pomenuti u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno citiraju izvore koji su bitno uticali na sadržaj istraživanja i rukopisa. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijava projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Plagijarizam

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao svojih, predstavlja grubo kršenje naučne i izdavačke etike. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. Plagijat obuhvata sledeće:

- Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafraziranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);
- Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu plagijat, isti će biti povučen u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*, a autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodne politike* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti evaluiraju radove u odnosu na usklađenost teme rada sa profilom časopisa, relevantnost istraživane oblasti i primenjenih metoda, originalnost i naučnu relevantnost podataka iznesenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnim aparatom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda od strane autora dužan je da o tome obavesti urednika. Recenzent treba da prepozna važne objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti urednika.

Recenzija mora biti objektivna. Sud recenzenata mora biti jasan i potkrepljen argumentima.

Rukopisi koji su poslati recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvatiti ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet recenzenata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Urednici garantuju da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (pre svega, ime i afilijacija) i da će se preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih recenzenata. Ako odluke recenzenata nisu iste, urednici mogu da traže mišljenje drugih recenzenata.

Rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma kada recenzenti prime rukopis.

Izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika i njegovog zamenika. Recenzenti moraju da raspolažu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi i ne smeju biti iz iste institucije kao autor, niti to smeju biti autori koji su u skorije vreme objavljivali publikacije zajedno (kao koautori) sa sa bilo kojim od autora podnesenog rada.

Urednici šalju podneti rukopis sa obrascem recenzije dvojici recenzenata koji su stručnjaci za naučnu oblast kojom se rad bavi. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini jednog rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Tokom postupka recenzije urednici mogu da zahtevaju od autora da dostave dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za donošenje suda o naučnom doprinosu rukopisa. Urednici i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autori imaju ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, urednici će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava akademske standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, urednici će tražiti mišljenje drugih recenzenata.

RAZREŠAVANJE SPORNIH SITUACIJA

Svaki pojedinac ili institucija mogu u bilo kom trenutku da urednicima i/ili Uređivačkom odboru prijave saznanja o kršenju etičkih standarda i drugim nepravilnostima i da o tome dostave neophodne informacije i dokaze.

Provera iznetih navoda i dokaza

- Glavni i odgovorni urednik će u dogovoru sa Uređivačkim odborom odlučiti o pokretanju postupka koji ima za cilj proveru iznesenih navoda i dokaza;
- Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predloženi samo onim licima koja su direktno uključena u postupak;
- Licima za koja se sumnja da su prekršila etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na iznete optužbe;

Odluke u vezi sa utvrđenim kršenjem etičkih standarda donosi glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka. Predviđene su sledeće mere, a mogu se primenjivati pojedinačno ili istovremeno:

- Objavljivanje saopštenja ili uvodnika u kom se opisuje slučaj kršenja etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja rukovodiocima ili poslodavcima autora/recenzenta;
- Bezuslovno odbijanje rukopisa ili povlačenje već objavljenog rada u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*;
- Autoru se trajno zabranjuje da objavljuje u časopisu *Međunarodna politika*;
- Upoznavanje relevantnih stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preduzmu odgovarajuće mere.

Prilikom rešavanja spornih situacija Uređivački odbor se rukovodi smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics – COPE*, <http://publicationethics.org/resources/>).

POVLAČENJE VEĆ OBJAVLJENIH RADOVA

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima grubog kršenja etičkih standarda, objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

Standardi za razrešavanje situacija kada mora doći do povlačenja rada definisani su od strane biblioteka i naučnih tela, a ista praksa je usvojena i od strane časopisa *Međunarodna politika*.

AUTORSKA PRAVA

Autori prenose sva autorska prava na časopis *Međunarodna politika*. Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, autori prenose autorska prava na izdavača. U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen za štampu u časopisu, autori zadržavaju sva prava. Spisak prava koje autori prenose na izdavača detaljno je uređen Ugovorom o prenosu autorskih prava, koji autor potpisuje nakon što je članak prihvaćen za objavljivanje.

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove uredništva i Uređivačkog odbora. Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

UPUTSTVO ZA AUTORE

Međunarodna politika je tromesečnik koji izlazi u januaru, aprilu, julu i oktobru svake godine.

Časopis objavljuje recenzirane autorske priloge i prikaze skupova i knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima.

I – Uputstvo za pisanje članaka

1. Naučni članci ne treba da sadrže više od 7.500, a stručni članci od 4.500 reči.
2. Članke pisati korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu.
3. Iznad naslova teksta stoji ime i prezime autora članka (i eventualna titula), naziv institucije u kojoj je zaposlen i njeno sedište, kao i lična adresa autora za korespondenciju (poštanska/institucionalna ili elektronska).
4. Ukoliko autor ima želju da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen, neophodno je da na kraju naslova teksta stavi posebnu fusnotu sa simbolom * u kojoj će to posebno napomenuti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže na najbitnije hipoteze na kojima rad počiva. Apstrakt treba da sadrži do 120 reči, a ispod njega autor navodi do 12 ključnih reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora navesti kako glase u originalu, i to u zagradi posle srpske transkripcije.
8. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba navesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica. Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, pp. 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribićević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneve, 2002, pp. 234–7.

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (–), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primeri:

Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 878–84. (pp. 878–9 ili p. 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, pp. 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka — pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *Italic-u*) datum — napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.
 "Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine", *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 1-14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, Internet, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+is+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+is+Paying+text.pdf), 14/09/2004, p. 3.

f) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", op. cit., p. 879). Ibid. ili ibidem koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. Ibid., str. 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se

organizuje prema abecednom redosledu početnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II – Uputstvo za pisanje prikaza knjiga i skupova

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice *Word* formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza navode se bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str. p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova ne smeju sadržati fusnote, dok se sve eventualne napomene mogu navesti u zagradi.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima – veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza navodi se puno ime i prezime autora u *Italic-u*, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. *Žaklina NOVIČIĆ*).

* * *

Svi prilozi dostavljaju se dr Vladimiru Trapari, glavnom i odgovornom uredniku *Međunarodne politike* na e-mail: vtrapara@diplomacy.bg.ac.rs ili dr Ani Jović-Lazić, zameniku glavnog i odgovornog urednika *Međunarodne politike* na e-mail: anajovic@diplomacy.bg.ac.rs.

Uredništvo

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

MEĐUNARODNA politika / glavni i odgovorni
urednik Vladimir Trapara. - God. 1, br. 1 (1950)- .
- Beograd : Institut za međunarodnu politiku i
privredu, 1950- (Zemun : Birograf comp). - 24 cm

Tri puta godišnje. - Drugo izdanje na drugom
medijumu: Međunarodna politika (Online)
= ISSN 2787-0618
ISSN 0543-3657 = Међународна политика
COBISS.SR-ID 3092482

IZBOR IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

Međunarodna politika

Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
Izlazi tromesečno

Review of International Affairs

Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
(na engleskom jeziku)
Izlazi tromesečno

Međunarodni problemi

Naučni časopis na srpskom jeziku
Izlazi tromesečno

Evropsko zakonodavstvo

Naučno-stručni časopis
za pravo Evropske unije
Izlazi tromesečno

KNJIGE:

The 60th Anniversary of the Non-Aligned Movement, Duško Dimitrijević, Jovan Čavoški (eds.), tvrd povež, 2021, 510 str.

Europe in Changes: The Old Continent at a New Crossroads, Katarina Zakić and Birgül Demirtaş (eds.), tvrd povež, 2021, 480 str.

Izazovi savremenog sveta: strateško delovanje država ili rezultanta globalnih i lokalnih procesa i povoda?, Zoran Jeftić i Nenad Stekić (ur.), elektronska publikacija (CD), 2020, 260 str.

Dragan Petrović, Rajko Bukvić, *Evropa i migrantsko pitanje 2014-2020.*, broširano, 2020, 190 str.

Zarazne bolesti kao globalni bezbednosni izazov – Pandemija COVID-19: stvarnost i posledice, Zoran Jeftić i Mihajlo Kopanja (ur.), elektronska publikacija (CD), 2020, 295 str.

Čovek, prostor, tehnologija, ideje: međunarodna bezbednost u trećoj dekadi 21. veka, Vladimir Ajzenhamer, Nebojša Vuković (ur.), tvrd povež, 2020, 322 str.

Nedržavni akteri u međunarodnom pravu, Mihajlo Vučić (ur.), tvrd povež, 2020, 344 str.

Russia and Serbia in the contemporary world: Bilateral relations, challenges and opportunities, Bogdan Stojanović, Elena Ponomareva (eds.), tvrd povež, 2020, 260 str.

Dragan Đukanović, *Balkan na posthladnoratovskom raskršću (1989-2020)*, drugo dopunjeno izdanje, broširano, 2020, 210 str.

Security Challenges and the Place of the Balkans and Serbia in a Changing World, Ana Jović-Lazić and Alexis Troude (eds.), tvrd povež, 2020, 346 str.

Vladimir Trapara, *Ratovi Rusije 1999-2019.*, broširano, 2019, 290 str.

Integracioni procesi u Evroaziji, Dušan Proroković, Ana Jović-Lazić (ur.), tvrd povež, 2019, 352 str.

Mihajlo Vučić, *Korektivna pravda pred Međunarodnim sudom*, broširano, 2019, 198 str.

Dragan Petrović, Rajko Bukvić, *Ukrajinska kriza 2013-2019*, broširano, 2019, 232 str.

Strane investicije u Srbiji – novi pogledi, Sanja Jelisavac Trošić (ur.), broširano, 2019, 218 str.

Kontroverze spoljne politike SAD i međunarodnih odnosa u Trampovoj eri, Vladimir Trapara, Aleksandar Jazić (ur.), broširano, 2019, 216 str.

Miloš M. Petrović, *Nastanak ukrajinske krize: od političke iluzije Evropske unije do bitke za postsovjetsku Evropu*, broširano, 2019, 120 str.

Balkan u doba globalnog preuređivanja, Slobodan Janković, Marina Kostić (ur.), broširano, 2019, 204 str.

Miloš V. Jončić, *Međunarodnopravni položaj civilnog stanovništva u oružanim sukobima*, broširano, 2019, 366 str.

Dragan Petrović, *Kraljevina Jugoslavija i SSSR 1929-1935.*, broširano, 2019, 290 str.

David vs. Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications, Nebojša Vuković (ed.), tvrd povež, 2019, 482 str.

Energetska diplomatija Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima, Dušan Proroković (ur.), broširano, 2019, 274 str.

Mihajlo Vučić, *Mehanizmi ostvarivanja načela neuzrokovanja štete u praksi upravljanja međunarodnim vodotokovima*, broširano, 2019, 276 str.